

УМРДАН УЗУН ҚЕЧА

ОЗАРБОЙЖОН ЁЗУВЧИЛАРИ
ҲИКОЯЛАРИ

УМРДАН УЗУН КЕЧА

Озарбойжон ёзувчилари ҳикоялари

ТОШКЕНТ
«DAVR PRESS» HMI
2014

ВАҲИМА

Ўруч дўхтир ҳаётидан нолимасди. Соғлиғи жойида, қирқ бешни қоралаган бўлса ҳам, ҳозиргача лоақал тумов билан қаттиқроқ огриганини эслолмасди. Оиласидан ҳам кўнгли тўқ. Ўзидан олти ёш катта хотини Покиза рўзғорида куйманиб юрадиган аёллардан. Уй-жойини саранжом-саришта сақлайди, ош-нонға ҳам уста, ўзи эса хокисор, камсуқум, оғир-босиқ хотин. Бирор марта “Қаёққа кетувдингиз, қаердан келяпсиз, эрта ёки кеч қайтдингиз”, дея эрига иддао қилмаган.

У ҳар кун эрталаб уйғонганида ошхонада янги дамланган аччиққина чой, қайнатилган тухум ёҳуд қуймоқ, пишлоқ, сариёғ, иссиқ нонлар тайёр турарди. Кийимлари дазмолланган, пойабзали артиб тозаланган, бир кун аввал сал бўшаб қолган тугмалари, эрталаб қараса бошқатдан қадалган бўларди.

Ўғли ҳам қобилгина чиқди — ўрта мактабни олтин медаль билан битириб, ўқишга ҳам деярли ўз кучи билан кирган. Иккинчи курсга ўтиши билан ўқишини Масковдаги Иккинчи Тиббиёт олийгоҳига бир оғиз илтимос билан кўчиртирди. Ҳар ҳафта ота-онаси билан кўнгиरोқлашиб туради, байрамларда табрикномалар юборади. Ўруч ҳам ҳар ойнинг бошида ўғлига отнинг калласидек пул юбориб туришни канда қилмайди.

Айниқса, иши ўзига жуда ёқарди. Шаҳарнинг таниқли руҳшуносларидан эди. Ҳатто тез-тез қабулига кириб турадиган ажабтовур хасталар, улар билан боғлиқ турфа хангомалар ҳам ҳаётининг бир бўлагига айланиб бўлганди. Кимгадир ёрдами тегса қувонар, тузалмайдиган, умидсиз беморлар учун ортиқча қайғуриб ўтирмасди. Ахир, кимнингдир бундай бедаво дардга йўлиқишига Ўруч айбдор эмас-ку?

Албатта, масаланинг моддий томони ҳам бор. Ўруч дўхтир ўз фаровон ҳаёти узгаларнинг фожиалари устига қурилганидан виждон азобида юрадиганлар тоифасига кирмасди. Ҳа, у соҳасининг етук мутахассиси эди. Кимнингдир дардига шифо топиб, нажот бағишлаб, ҳаётини сақлаб қолишга сабабчи бўлса, чин кўнгилдан бир нима ташлаб кетишади-ку, бу унинг ҳаққи эмасми? Гарчи ўзича ҳалол санаган ана шу “бир нима” расмий маошидан анча кўп бўлса-да, буни адолатли деб биларди. Чунки у эришган мартаба, тўплаган тажриба ва билим ўз касбдошлариникидан бир неча бор юқори эди. Беморлар... йўқ, шу ери сал хато бўлди, беморларнинг яқинлари бошқани эмас, айнан Ўруч дўхтирни сарсон излаши, унинг қабулига кириш учун йиққан-терганини тўкишга тайёр туриши ҳам муқаррар ҳақиқат эди. У касалхонада ишлашидан ташқари, ҳафтада икки кун беморларни ўз уйида ҳам қабул қиларди. Хуллас, кейинги ўн-ўн беш йилда Ўруч дўхтир ҳамма кам-кўстини бутлаб олганди. Деразалари денгизга қараган кооператив уйдан тўрт хонали квартира сотиб олган ва уни тамомила қайтадан таъмирлаган, қиммат, гулдор паркет ётқизиб, эшик-деразаларини каштан ёғочидан ясаттирганди, тахмон ва деворларга бўртма нақшлар солдириб, ҳар битта хона, ҳатто ошхона ва балкон учун алоҳида мебеллар келтириб ўрнатган эди. Хоналар ва даҳлизни биллур қандиллар ёритиб турарди. Учта телевизор, иккита ҳар хил системали видеомагнитофони (биттаси дала ҳовлисида эди), лазер-диск ўқийдиган қурилмалари ҳам бор эди. Чет эл сафарларига, албатта, видеокамера билан чиқарди. Ўзи ҳайдайдиган магнитофонли, стереодинамикли “Волга”си ва Мардаконда дала ҳовлиси бор.

Ҳамма можаро ана шу боғдан бошланди. Аслини олганда, ҳаммаси бир маромда бораётган эди-я... Боғни беш йил илгари олган. Ўручдан олдин бу боғ 88-йил воқеаларидан кейин Бокудан Масковга кўчиб кетган армани дўхтирга қарашли бўлган. Арманидан қолиб кетган бу уйнинг иккинчи қаватини Ўручнинг ўзи тиклади. Ҳаммомни кенгайтириб, сауна қурди. Янги мебеллар олди. Июль-август ойлари боққа Покиза билан бирга келиб дам олишарди. Ёзги таътилда Масковдан келган ўғли ҳам бир икки ҳафтани боғда ўтказарди. Йилнинг қолган ойларида эса, Ўруч боққа ҳар ҳафтанинг охирида бир ўзи келиб кетарди. Аслида бир ўзи эмас...

Жума куни эди. Ўруч кечга яқин охириги беморни қабул қилиб, уйига қайтар, кийимларини алмаштириб, "Волга"сида боққа йўл оларди. Кейинги уч йилнинг ичида Офелия билан алоқалар йўлга қўйилганидан бери — икки ҳафтада бир марта олдиндан келишиб шанба куни боққа, Ўручнинг ёнига келарди. Кун бўйи шу ерда бўлишарди. Офелия ўзи билан бирга яшайдиган ота-онасига "навбатчиман" деб, кечани Ўруч билан бирга ўтказарди. Бошида Покиза пишириб берган гўшт бийрон, дўлма, хилма-хил газаклар ва бошқа лаззатли емакларни коньяк жўрлигида Офелия билан бирга паққос туширганда, гоҳ-гоҳида виждонида оғриқ уйғонарди. Кейинчалик бундай ишлар анъанага айланди, виждон қургур санчмай ҳам қўйди. Якшанба куни эрталаб Офелия ундан олдинроқ уйғониб, чой қўяр, бирга нонушта қилишарди. Кейин Офелия уйига йўл оларди. Ўруч эса белкуракни олиб, ток кундалари атрофига ишлов беришга тушар ёки ичак билан гулларни суғорарди.

Тушга яқин оғайнилари келишарди. Меҳдининг ҳайдовчиси янги сўйилган қўчқорнинг гўштини

сигга тизиб, қўрага ўт қалаётган пайти Ўруч улфатлар билан саунада пивоҳўрлик қилар, кейин чиқиб нарда ташлашарди. Кейин эса қовурга кабобларни гажиганча бир-бирлари шарафига қадаҳ кўтаришарди. Кечга яқин қадаҳсўзлар тутаб, улфатларнинг кайфи ошиб қолар, кейин Меҳдининг машинасида шаҳарга қайтишарди. Ўруч эса видеони қўшиб, Америка детективларини томоша қилишга ўтирарди. Шаҳвоний фильмларни эса (боғда бунақа томошаларнинг бир талайи сақланар, Покизанинг бундай беҳаё нарсаларга кўзи тушишини асло истамасди) шанба куни Офелия билан бирга кўрарди. Экрандаги беҳаёликлар уларни ётоқда жўширар эди.

Ўруч душанба куни эрталабдан шаҳарга отланди. Бу икки ярим кун ичида хуморидан чиққунча дам олди, бутун ғам-ташвишлари узоқлашиб, турфа ғавғоларга тўла янги ҳафтани қарши олишга тайёр эканини ҳис этарди. Уйда кийим алмаштириб, ишга борар ва янги ҳафта ҳам ўзгармас жадвал бўйича ўтиб борарди. Кундузлари иш, душанба, сешанба оқшомлари уйда касалларни қабул қилиш, чоршанба куни Меҳдининг уйида преферанс... Гоҳида ютар, гоҳида ютқизарди. Унчалик катта пул тикилмасди. Бу унинг учун бир эрмакка ўхшаган нарса эди-да! Пайшанба куни узоқ-яқин танишларининг уйига фотиҳахонликка ўтарди. Одамзотнинг охири шу-да! Буям қарзи қиёмат дегандай...

Чиндан ҳам танишлари кўп-у, дўстлари оз эди. Икки-уч биродари билан сиёсат ҳақида камдан-кам баҳслашишарди. Суҳбат мавзуси асосан, касбкорлари ҳамда аёллар хусусида бўларди. Албатта, уларнинг бари айни куч-қувватга тўлган эркаклар бўлгани учун маишат, кайф-сафога иштиёқлари баланд эди.

Хуллас, ҳаёт Ҷручдан бор неъматларини аямаган эди. Ҳозирга қадар йиққан-тергани умрининг охиригача етиб-ортарди. Ҳаёт шавқини, лаззатини тотмоқ учун унинг сув парисидек сулув 25 ёшли гўзал Офелияси бор эди.

Офелия Ҷручнинг касалхонасида ҳамшира бўлиб ишларди. Беш йил аввал эрга тегиб, юдузлари тўғри келмагани учун ажрашган эди. Омадсиз никоҳ бир йилга ҳам бормашти.

Ҷруч анчадан бери Офелияни кўз остига олиб юрарди. Аслини олганда, Офелиядан ҳам гўзалроқ, ёшроқ қизларни қўлга олиш учун имконияти етарли эди — қад-қомати, савлати, юриш-туриши, тажрибаси, маҳорати, пули, дала-ҳовлиси, машинаси... Айнан Офелияни танлашига сабаб бу ёшгина жувон Шуволанда — Ҷручнинг боғига нисбатан яқин ерда яшаши сабаб бўлди.

Кунларнинг бирида боғдан шаҳарга қайтаётганида Офелиянинг электрчка станциясига томон кетаётганини кўриб қолди, машинасини тўхтатди ва шундагина Офелиянинг шу ерда яшашини пайқади. Ҷручнинг боғи Офелия ота-онаси билан яшаётган ҳовли билан электрчкалар бекати, бозор, дўкончаларнинг орасида эди. Бинобарин, ёш жувоннинг айнан шу йўналишда бориб-келиши ҳеч кимда шубҳа уйғотмасди. Боғ эшигига олиб борувчи йўл тор кўчанинг охирида бўлгани учун бу тарафга бурилгач ёки бу ердан чиққач, бировнинг назарига тушиш қийин эди. Ҷруч тан олмаса ҳам, Офелияга боғланиб қолишида бу мулоҳазаларнинг ўрни бор эди. Ҳар қалай, алоқалари уч йилдан бери давом этаётган бўлса-да, ишда кўришиб турсалар-да, севги оқшомлари ойда икки-уч марта бўлиб тургани учун ҳали бир-бирларидан бешиб қолишмаган эди.

Ҷруч битта нарсадан хавотирда эдики, унга оддийгина кўнгилхушлик бўлиб туюлган нарса Офелия учун жуда катта аҳамият касб этиши, энг инжа ҳисларини ҳам жунбишга келтириш мумкин эди. Аммо, афтидан Офелия ақлли-хушли аёл бўлганидан унга жўшқин эҳтиросга тўла шанба учрашувлари, Ҷручнинг қимматбаҳо совға-саломлари етиб-ортарди. Бошқа нарсанинг бу аёлга кераги ҳам йўқ эди.

Текширув ва муолажа, моддий имкониятлар, оила тинчлиги ва фаровонлиги, ўғлининг порлоқ истиқболи, боғнинг тоза ҳавоси, боғ ишлари, Офелия оғушидаги шанба оқшомлари, дўстлар давраси, преферанс, нарда, видеофильмлар — аниқ ҳаёт жадвали Ҷручни мустаҳкам ихота ичига олган, бу ихота ташқарисидаги турли галвалар, ғам-кулфатлар, қон ва кўз ёшларига қоришган дунёнинг гўёки унга мутлақо дахли йўқ эди. Балки шунинг ўзгинаси дунёнинг турфа савдоларидан ҳимояланишнинг энг самарали усулидир? Ўзимиз билмаган ҳолда келиб қолганимиз — бу беш кунлик дунёнинг беш кунини ҳам қора бўёқларда кўрмаслик, дарду бало ичида яшамаслик жаҳди эди.

Ҷруч наинки соғлигидан, уйқусидан ҳам нолимасди. Одатда ўн бир-ўн бир яримларда ухлаб, тонгги етти-саккизларда уйғонар, бадантарбия қилар, иссиқ-совуқ душ қабул қиларди. Аммо кейинги пайтларда уйқуси қочадиган бўлиб қолди. Хусусан, ярим тунда уйғониб кетар, кейин саҳаргача ухлолмай ётар, уйқусизликдан тўшақда тўлганиб чиқарди. Баъзан ёши ўтиб бораётганини ўйлаб, юрагини ваҳима босарди. Эликка қараб кетяпти. Эликдан кейинги ҳаёт ҳаётми? Турли касалликлар, эшик қоқаётган кексаликнинг совуқ нафаси, ўлим таҳликаси... Нима қолди, ҳеч нима? Ундан кейин нима бўлади? Ҳеч нарса...

Ўруч Худони тан олса-да, охират, жаннат, дўзах деган гапларга ишонқирамасди. Шифокор сифатида инсоннинг қандай моддалардан ташкил топганини, мия фаолияти тўхтаганидан кейин бу моддалар қай тарзда чириб битишини тасаввур қиларди, холос. Руҳ шифокори бўлса-да, руҳнинг ҳам айнан муайян моддий вазифалари миянинг ўнг ва чап яримшарлари фаолияти билан боғланганини биларди. Мия тўхтаса, руҳдан асар қолмайди, деб ўйларди у. Унинг наздида бу борадаги баҳс-мунозаралар шунчаки афсоналар, хом хаёллар, хурофотлар йигиндиси эди. Фақат яшаб турган ҳаётимиз бор, биз кўриб, эшитиб, ҳис этаётган дунё бор, холос. У ҳам бўлса беш кундан иборат ва бу беш куннинг бари қоронғи. Бу қора кунларни исталган рангга бўяш ва ўша рангга яшамоқ — санъат деб тушунарди қаҳрамонимиз. Чамаси, Ўруч бу санъатни пухта эгаллаган эди. Аммо, дунё талотумлари уни ихота этиб турган мустаҳкам деворни ошиб ўтмоққа-да ошиқарди.

Ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришлар, митинглар, Қорабоғ уруши, ҳокимиятдаги нотинчликлар Ўручнинг касбига ҳам таъсир ўтказа бошлади. Руҳий хасталиклар, мия чайқалиши ҳолатлари кўпайган, янги хилдаги вазвос ва савдойилар юзага келганди. Қариндошлари, оила аъзолари турли баҳоналар билан Ўручнинг қабулига олиб келган беморларнинг ярим хасталиги Қорабоғ муаммолари билан боғлиқ эди. Баъзилари “Икки соат муҳлат беринг, Тоғли Қорабоғ муаммосини икки соатда ҳал қилиб бераман”, деб келгувчи ҳовлиқмалар ҳам учраб турарди. Бу масалани йигирма дақиқада ёхуд икки кунда ечиб берадиганлар ҳам топиларди. Ана шундай савдойилардан бирининг даъво қилишича, яқинда Мингачевир сув омбори ёрилиб, мамлакатнинг ярмини сув босармиш, кейин Бокудаги қўлёзмалар фондида ёнғин бўлармиш, бутун

бошли халқнинг на ўтмишидан, на бугунидан номнишон қолмасмиш... Яна биттаси ваҳима кутариб келибди: қайси гўрдандир Ўручнинг боғи илгари бир арманига тегишли бўлгани эшитган бўлса керак-да! Топган гапини қаранг, нима эмиш — ўша армани дала ҳовлининг деворларига, дарахт шохларига, тоқларнинг танасига махсус кимёвий моддалар билан ишлов берганмиш, бу моддаларнинг ранги ҳам, ҳиди ҳам йўқ эмиш. Лекин, бу моддалар боғда яшаганлар ва меҳмонларни аста-секин заҳарлаб бораркан. Ниҳоят, икки уч ойда улар бедаво дардга йўлиқиб, ўлиб кетишаркан. Ўруч боғда беш йилдан бери яшашини айтганда қабулига келган савдойи мум тишлаб қолмади. Айтдики, нима қипти, одамларнинг организми ҳар хил бўлади, бировларда бу бедаво касаллик тўрт-беш йил давомида юзага чиқиши мумкин. Аммо, эртами-кечми бу касалликка, албатта, чалинасиз, тезроқ бу боғни, ундаги дарахтлар, тоқларни ёқиб, куйдириб ташланг.

Боламани биринчи бор кўрганида, тўғрироғи келишининг сабабини билган заҳоти Ўруч буям боягидақа томи кетганларнинг биттаси-да, деб ўйловди. Болами Ўручнинг қабул соатларида касалхонага келиб, қабулига ёзилган экан. Навбати келганида хонага калта бўйли, кенг елкали, тор пешонали қоп-қора, ўрта ёшли бир одам кириб келди. Қалин, ўсиқ қошлари қонталаш кўзлари устига жарлик четидаги икки туп шувокдек осилиб турарди. Қарашлари жуда бежо. Ўруч бир қарашда бу “олигофремия” деган тўхтамга келди. Шуни ҳам билардики, тор пешонали, кўзлари бежо ва қонталаш касаллар қотиллар тоифасига кирарди.

— Марҳамат, нимадан шикоят қиласиз? — сўради Ўруч.

— Сиздан...

— Нима?

– Сиздан шикоятим бор!

Бундай гаплар билан Ғручни ҳайратлантириб бўлмасди. Чунки кутилмаганда унинг ўзига қарши ҳужумга ўтиб қоладиган беморларга ҳам дуч келганди. Суҳбатни бошқа тарафга буриш учун:

– Исми шарифингиз, – деди, ҳолбуки олдида турган қоғозга унинг оти ёзилган бўлса-да.

– Отим Болами, памийлам Дадашев. Сизнинг ёнингизга касалимни даволатишга келганим йўқ. Соппа-соғман. Шикоятим бор. Сиз ҳозир менинг боғимни эгаллаб олгансиз.

Ғручнинг кўз ўнгида боғнинг аввалги эгаси — армани дўхтир гавдаланди:

– Адашяпсиз, – деди у, – боғ бир армани дўхтирники бўлган. Беш йил олдин Масковга кўчиб кетди. Боғни менга дала ҳовли учун беришди.

– Мен эмас, сиз адашяпсиз, арманидан олдин ўша боғ мани отамники бўлган. Унга бобомдан мерос қолган. Боғ ота-бобомники. Эшиттандирсиз, Машади Дадаш менинг бобом бўлади. Сиздан ҳалол ҳаққимни талаб қилиб келдим. Худога шукурки, ҳозир ҳамма эски мол-мулкини талаб қилиб оляпти. Сиз ҳам яхшилик билан, ортиқча гап-сўз қилиб ўтирмай менинг боғимни қайтариб беринг. Сизга бошқа ҳеч қанақа гап-сўзим йўқ.

Ғруч бир муддат талмовсираб қолди. Қарши-сидаги одамнинг зоҳирида хасталик аломатлари сезилса-да, у касалга ўхшамасди. Балки гапи тўғридир? Ким билсин, ростдан ҳам арманидан аввал бу боғ унинг бобосига қарашли бўлгандир. Аммо, айни пайтда суҳбатнинг бу маромда бориши Ғручга умуман ёқмасди.

– Аввал боғ кимники бўлганини билмайман. Аммо, уни менга дала-ҳовлилар бошқармасидан хатлаб беришган. Сиз ўшаларга бориб мурожаат қилинг.

– Мен ҳеч кимга мурожаат қилмайман. Биринчидан, гапимни тасдиқлайдиган бирорта қоғоз, далил-исботим йўқ. Иккинчидан, сиз жуда “извесни” одамсиз. Боғни сиздан олиб, менга беришмайди.

– Хўш, мендан нима истайсиз унақада?

– Қулогингизга танбур чертдимми, дўхтир? Ўзингиз яхшиликча боғимни беринг.

Ғруч “Нима бало, жинни-пиннимасмисан” демоқчи бўлди-ю, ўйланиб қолди: бу иборани ҳамма одам ишлатиши мумкин, аммо психиатр докторга ярашмайди.

– Майлику-я, – деди, – лекин мен беш йилдан бери шу боғдаман. Иккинчи қаватини ўзим тиклаганман, қайта таъмирдан чиқардим. Беш йил қаерларда юргандингиз. Нега мен шунча иш қилиб бўлганимдан кейин бошимга келдингиз?

Болами:

– Бунинг бошқа сабаби бор, – деди. – Харажат қилган бўлсангиз, тўлайман. Лекин боғни бари бир қайтарасиз. Отамнинг катта ўғлиман. Боғ менинг тегишим. Тўғри гапирдимми, аканг айлангур.

– Нотўғри гапирдингиз, – соатиға қаради Ғруч. – Ҳозир сиз билан беҳуда лақиллашиб ўтиришга вақтим йўқ. Касаллар кутиб қолди. Сизниям касал ўрнида қабул қилдим, деб ҳисоблайверинг. Хуш кўрдик.

– Демак, боғни қайтармайсиз?

– Йўқ.

– Нимага?

– Бу масалада тортишишнинг ҳожати йўқ. Боғни менга расман хатлаб беришган, меники, у ерда мен яшайман, тамом-вассалом.

– Мен сизни у ерда яшагани кўярканман-да? Билиб қўйинг, бугундан бошлаб боғда бир кун ҳам яшамайсиз.

– Нега?

– Буниси менинг ишим.

– Нима қилардинг, дафъатан сенсирашга ўтди дўхтир. – Ўт қўясанми, дарвозамга танк тўғрилайсанми?

– Айтдим-ку, нима қилишни ўзим биламан.

– Хўп, сени товламачи сифатида мелисага тутиб берсам-чи?

– Ўзи шуни кутяпман-да, аканг айлангур. Майли, мени мелисага беринг, авахтага тиқтиринг! Сизни бутун мамлакат билади. Энди замон бошқача, худога шукур, сўз эркинлиги бор. Газеталарда уриб чиқишади. Фалончи олим, жинниларнинг энг катта дўхтири бир камбағал деҳқоннинг боғини тортиб олиб, ўзини қаматворибди, болалари чирқираб қолибди, деб овозаи жаҳон қилишади.

Энди Ўручнинг сабр косаси лиммо-лим тўлганди:

– Ўв, менга қара, ҳали сенга қўл ҳам теккизганим йўқ, агар жонимга тегаверсанг, ҳозироқ кўзимдан йўқотаман, қулогингдан тутиб, ташқарига йргитаман, тушундингми? Қўлингдан келганини қил, аммо яна бир марта бу ёққа қадам боссанг, ўзингдан кўр!

Болами бамайлихотир ўрнидан турди. Юзлари яна-аввалгидек тиришди, кўзлари ўйнади.

– Майли-да, – деди. – Икки болам бор, каттаси Хусанога — йигирма бирга кирган, кичиги Хасанога — ўн тўққизда. Боғни мен ололмасам, болаларим олади. Аммо, бир мазлумнинг ҳақидан кўрқинг, аканг айлангур. Худогаям хуш келмайди бу.

Жума куни эди. Ўруч оҳиста туриб, эшик тарафга одимлади. Эртасига боғда Офелия билан учрашуви бор эди. Ўруч ҳамшира қизни ёнига чақирди.

– Эртага шошилинч ишим чиқиб қолди. Боққа боролмасам керак. Кейинги ҳафта... майлими, асалим?

Офелия индамади.

Кейинги ҳафта ҳам баҳона топиб Офелияни хабардор қилди. Боққа боролмаслигин айтди. Бормадиям. Найнки шанба кунги муҳаббат оқшоми, якшанбадаги улфатлар даврасининг баҳридан ўтганди. Бундан ажабланган оғайниларига:

– Боғда газниям, чироқниям узиб қўйишибди. Бу совуқда газсиз, чироқсиз ўтиришдан нима маъни?

– Шуям муаммоми? – деди Меҳди. – Ҳозироқ Сайидогага телефон қиламан, одам юбориб, чироқниям, газингниям улаб беради.

– Қўй, керакмас, – деди Ўруч. – Бир уста билан гаплашганман. Келгуси ҳафтада келиб тузатиб бераркан.

Меҳди айтди:

– Бўлмасам, биратўла анув “високоволтни” симниям гаплаш, ёмон бежо турибди, боғнинг тепасидан олишсин. – Ўручнинг боғи устидан ўтган юқори кучланишли электр симларни айтаётган эди, – Худо кўрсатмасин, шамол-памолда узилиб тушса, бир касофат бўлмасин тагин.

Бирорта монтер чақириб, симни боғдан ташқарига чиқартириш Ўручнинг ҳам хаёлида бор эди. Аммо, шу режани амалга оширишга ҳафсала қилмасдан юрувди.

Боққа бормай юрганинг боиси — кўркув эмасди. Болампдан кўрқадиган жойи ҳам йўқ. Фақат, боғда Болами уни Офелия билан бирга тутиб олишдан кўрқарди, қизнинг ота-онасига етказгудек бўлса, гап-сўз кўпайиши, Ўруч ҳам,

Офелия ҳам шарманда бўлиши мумкин эди. Шанбани “қисқартириб”, якшанбада оғайнилари билан улфатчиликни давом эттираверай деса, буни Офелия эшитиб, қаттиқ ранжишини уйлади. Ўруч мендан безор бўлгани учун алоқаларни узиш фикрида юргандир, деган хаёлга бориши мумкинда!

Ҳар қалай, икки ҳафта боққа қадам қўймади. Фурсат топиб Офелиядан:

– Сизлар томонда турадиган Болами деган одамни танийсанми? Бир-икки ҳафта олдин келиб, шу билан йўқолиб кетди, тинчмикин? – деб сўраб кўрди.

– Албатта, танийман, – деди Офелия. – Беш йилдан бери турмада ётувди. Яқинда чиқиб келди.

– Нимага қамалган экан?

– Қотиллик сабаб қамалган чамамда. Бир буфетчини ўлдириб кетишганди. Ҳақиқий қотилни аниқлашолмади. Аввалига буфетчини роса уришган. Гап шундаки, буфетчи ўша ернинг ўзида ўлмаган. Уйига қайтган кеча юраги хуруж қилиб ўлган. Уни дўшпослаган Огагул экан, Болами икки-уч марта калла қўйган. Ишқилиб... беш йилга кесилиб кетди! Тўрт йил ётиб чиқди. Ўша пайтда бутун қишлоққа гап бўлганди.

Орадан икки ҳафта ўтди. Ўруч ўзича ўйланиб қолди: балки бу Болами деган одам ҳаётда умуман йўқдир? Туш-пуш кўрган бўлса-чи? Ваҳимага тушиб, боғда кечиши лозим бўлган қанчадан қанча масъуд соатларни беҳуда ўтказган бўлса-я? Эртага жума, тош ёғсаям Офелия билан гаплашади. Боғда шанба куни учрашишади. Якшанба куни дўстларини кабобхўрликка чақиради.

Ўруч ана шу ёқимли истаклар билан ётоғига эндигина кирган пайти телефони жиринглаб қолди. Каравот ёнидаги телефон дастагини кўтарди:

– Алло!

– Ассаломалейкум, мен, Болаиман.

– Кимнинг боласисан? – сўради аввалига тушунмай.

– Болами, дедим-ку, бир ой аввал олдингизга борувдим. Отамнинг боғи масаласида. Бирор қарорга келдингизми?

Ўруч аввалига дастакни илиб қўймоқчи бўлди. Кейин нимагадир бундай қилмади.

– Уй телефонимни ким берди сизга?

– Бе, шуям иш бўптими, аканг айлангур. Уйингизниям биламан. Хў-ўп, нима дейсиз энди бу ёғига?

– Ўша гапим, гап. Бошимни қотириб нима қиласиз? Бошқа бу рақамга телефон қилманг.

– Бўпти, аканг айлангур. Фақат битта илтимосим бор, сиздан.

– Қанақа илтимос?

– Қоғоз қалам олинг-да, ёзинг!

– Нима деб ёзай?

Болами олтита рақамни айтди, Ўруч эса елка қисганча, рақамларни ёзиб олди.

– Ёздингизми?

– Бу кимнинг рақамлари?

– Бу менинг телефоним. Қачон бир қарорга келиб қолсангиз, яъни боғни қайтариш фикрини билдирмоқчи бўлсангиз, шу рақамни терасиз, бир соатда ёнингизда бўламан.

Ўруч жаҳл билан қоғозни йиртиб отмоқчи бўлди. Аммо, ҳар эҳтимолга қарши буклаб, чўнтагига солиб қўйди.

Эртасига Офелиянинг ўзи гап ташлаб қўйди. Залда у ёқ-бу ёққа қараб, ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилса-да, инжа товущда шивирлади:

– Согинмадингизми? – деди. – Эртага учрашмизми?

– Йўқ, эртагамас, бу ҳафта... хўпми, асалим?

* * *

Келаси шанба ҳам бир баҳона тошиб, боққа бормади.

Кейинги пайшанба куни Офелия ишдан икки соат оддинроқ кетишга жавоб сўради.

– Онам билан таъзияга ўтмоқчиман.

Ўруч рухсат берди.

– Ким қазо қилди?

– Хотини онам билан таниш, мен қизини яхши танийман, – шу чоқ бирдан нимадир эсига тушди. – Қаранг-а, эсимдан чиқай дебди. Айтганча, сизам танийсиз-ку уни?

– Кимни?

– Ўша қазо қилган кишини. Бир марта оддингизга келганини айтдингиз-ку? Мендан ҳам сўрагандингиз.

Ўруч бирдан юраги гурсиллаб кетганини ҳис қилди.

– Болами, – дея қичқириб юборди.

– Ҳа ўша, Болами... Обширний инфаркт бўпти, бечора.

* * *

Бировнинг ўлиmidан севиниш гуноҳи азим. Аммо, ўша куни ишдан чиқиб, уйга кетаётган пайти ўзини қушдек енгил сезар, ич-ичдан бир сокинлик, бир хотиржамликни ҳис этиб борарди. Эртаси куни ишга келиб, Офелияга:

– Боққа бораман, – деди. – Эртага кутаман сени, асалим.

* * *

– Анчадан бери боққа бормагандим, – деди Покизага. – Эртага бормоқчиман.

Покиза уз ишини биладиган аёл эди. Шанба куни Ўруч боғда киядиган ҳаворанг жинси кост-

юмини, “Адидас” кроссовкасини кияётганида Покиза ҳам патир нонларнинг орасига котлетларни териб, алоҳида селюфан халтачаларни қовурилган картошка, турли салатлар, кўкатлар, қайнатилган тухум, пишлоқ, сарийё, хилма-хил мевалар билан тўлдириб саватга солди. Маъданли, спиртли ва яхна ичимликларни олиб бориши шарт эмас. Шундоғам боғда буларни керагича ғамлаб қўйган.

Покиза билан ҳўшлашиб, саватни олиб ҳовлига тушди. Гараждан “Волга”сини қўзғаб, йўлга тушди. Иброҳим Татлисеснинг ҳазин қўшиқлари садоси остида икки-уч соатдан сўнг дала ҳовлисида кечадиган тотли дамларни ҳаёлидан ўтказиб, бутун вужудига нафис бир титроқ кирди. Таранглаша бошлаган аъзои баданида лаззат илҳақлигини туйди. Бир соат, ярим соатдан кейин қия очиқ дарвозадан ташқарига бўйланиб, интизорликнинг сўнгги лаҳзаларини яшаб ўтади. Тор кўчанинг бошида Офелиянинг яшил плаши кўрилади, у эшик олдида етиб келгунча вақт шунақа секинлашадики... Ниҳоят, у ичкарига қадам қўйиши билан остонада турган Ўручнинг бағрига отилади. Ўруч қўли билан зулфинни ўтказаркан, иккинчи қўли билан жувоннинг сочлари, бўйинларини сийпалайди. Сўнг уни даст кўтариб уйга олиб киради. Кейин ўпишадилар, кейин саунага кирадилар...

Кейин коньяк ичишади. Мусиқа тинглашади, ҳушёр пайти беҳаё томошаларни кўришдан уялдиган Офелия сархушлиқда юзидаги сўнгги ҳаё пардасини ҳам олиб ташлайди.

Бир ой кечган Офелиясизлик ҳамда Шайтони лаин Ўручнинг миясига қалаштираётган бу ҳаёллар, истаклар, саҳналар, хотиралар ва бўлғуси на-

возишлар уни шу қадар ҳаяжонга солар, шоши-
рардики, бир неча чақиримлик масофани янада
тезроқ босиб ўтишга, вақтни янада тезлатишга
уринарди.

Машина ичида Офелиянинг ифорини туяр,
тўлганишлари, эркаликлари, нозу карашмаларини
кўз олдига келтирар, жонсўз ингроқларини эши-
тар, шошар, ошиқарди. Қишлоққа кириб, Офелия-
нинг шундоққина уйи ёнидан ўтаётганда бу
пастқам деворлар ортида Офелиянинг учрашувга
нечук ҳозирлик кўраётганини, ичкийимларини
алмаштириб, атирларга бурканаётганини пайқа-
гандек бўлди. Машинани тор кўчага бурди. Тушиб,
дарвозанинг япалоқ қулфини очди. Машинани
ичкарига олди.

Ичкаридан ҳам беркитиб, биринчи қаватдаги
хона эшигини очди. Сават ичидагиларни музлат-
кичга терди. Печкага ўт қалаб, чироқларни ёқди.
Телевизорни ёқиб, иккинчи қаватга кўтарилди.
Ётоқхона, бар, видео тепада эди.

Апрелнинг илиқ куни. Ўруч плашини пастга ечиб
чиққан эди. Айвонда бир оз кезинди. Атрофдаги
боғларга, узоқдан кўрк бериб турган денгизга
боқди. Кейин ётоқхона тарафга одимлади ва эшик
қаршисида тахтадек қотди. Эшикнинг ичидан
калит қадалган эди. Кўзларига ишонмади. Дала
ҳовлининг дарвоза, паст ва юқори хоналарнинг
иккита калити бор эди. Иккови ҳам унинг ўзида
туради. Битгаси шаҳарда — сейфида, иккинчиси
чўнтагида. Унда... эшик тирқишидан кўриниб
турган манави калит қаёқдан келиб қолди? Ўруч
пешонасини совуқ тер босаётганини ҳис этди.

Эшикни итариб очди ва ичкари кирди... Кириши
билан сесканиб кетди. Ичкарида одам бор эди.

Одам эмас, антиқа, сап-сарик бир махлуқ. Сочи,
қоши, соқол-мўйлови, киприклари ҳам малла ранг,
ҳатто кўз қорачиқлари ҳам сарғиш тусда эди. Гирт
Альбиноснинг ўзи-ку. Ўруч аранг ўзини тутиб:

— Кимсан? — деб сўради.

— Ҳусаногаман, — деди Альбинос. — Боламининг
катта ўғли. Ота-бобомнинг уйига келдим. Сен ни-
ма қиласан бу ерда?

Ўручнинг тепа сочи тикка бўлиб кетди. Уни
газаб отига миндирган фақатгина Ҳусаноганинг
такаббурлиги, уятсизлиги, беадаблиги эмасди. Бу
бадбуруш махлуқ Офелия билан кечган масъуд
онларнинг гувоҳи бўлган ва бўладиган ётоқда,
нафис тўшаклар устида фаросатсизларча, туфли-
сини ҳам ечмасдан чалқанча ётарди.

— Йўқол бу ердан, кўзимга кўринма, — деди Ўруч.
— Асабларини жиловлай олмаётганини англаб, бир
оз ўзидан ҳам ранжиди. Ҳусаного эса жойидан
жилмади. — Қанақасига ота-бобонинг жойи
бўларкан. Буларни ўзим, ўз пулимга қурганман,
эшитдингми?

Бу гал ҳам Ҳусаного пинагини бузмади.

Куч ишлатаман деса, бу рамақижон сарик мо-
шакни бир зарбада ағдаради. Ундан икки барабар
ёши катта бўлса-да, аввалдан кураш билан шу-
гуллангани учун ҳалигача формасини сақлаб ке-
ларди. Аммо, кимсан Ўруч дўхтир келиб-келиб
қайси гўрдаги бир дайди, саёқ такасалтанг билан
муштлашса, шаҳарда гап бўлмайдими?

Вақт оқиб борарди. Ҳализамон Офелия келиб
қолади. Ҳусаногани бу ерда кўриб қолса... йўқ,
унданам ёмони Ҳусаного уни бу ерда кўриб қолса,
жуда ноқулай вазият юзага келарди. Офелия етиб
келгунича бу чақирилмаган меҳмонни даф қи-
лиши зарур. Мумкин қадар юмшоқлик билан гап
бошлади.

— Укагинам, бу масалалар бунақа ҳал қилинмайди. Отанг ҳам ёнимга борувди. Гапирадиган гапимни айтдим унга. Бу боғни менга дала ҳовлилар бошқармаси берган. Ўша ёққа боринглар, судга беринглар, уdda қилиб олинглар, лекин менинг бошимни қотирмаларинг. Шаҳар бедарвозами сенларга, хоҳлаган жойингга кириб, ялпайиб ўтириб олсанг? Ҳозир мелиса чақирсам, сени боориб тиқишади. Бировнинг боғига қандай кириб олдинг, калитни қаердан топдинг, ҳаммасига жавоб берасан ҳали.

Хусанога индамайгина сариқ кўзларини Ўручдан узмай, ҳаракатсиз ётарди. Ўруч гапираётиб, унинг бигиздек нигоҳларига тўқнаш келганида гапидан адашиб қолаёзди:

— Ҳа энди... орзуга айб йўқ деб, бир ялпайганинг етар, қани бир жўна энди. Калитниям олиб қоламан. Яна шу томонларда кўриб қолгудек бўлсам... — Негадир гап оҳанги бирдан ўзгарди, — шаҳарга, ишхонамга келсанг, гаплашамиз.

Аммо, калитни эндигина олмоқчи бўлиб қўл узатганида Хусаноғанинг туси ўзгарди. Совуқ кўзларида ваҳший учқун чақнади, лаб-лунжи эгилиб, қўлини каравот тагига узатди.

Шундагина Ўруч тоқларнинг тагини юмшатишда ишлатиладиган белкурак бу ерга келиб қолганини кўрди. Уни бу ёққа ким олиб келди? Каравотнинг тагига ким беркитиб қўйдийкин? Ким бўларди? Манави сариқ мошак-да! Аммо, нима мақсадда?

Мақсади энди ойдинлашди. Хусанога белкуракни каравотнинг тагидан чиқариб, дастасидан тутди. Четлари кавшарланган, қиличдек ўткир учини Ўручнинг пешонасига тўғрилади.

Кейинги воқеалар Ўручга худди уйқудек, ёхуд кадрлари ҳаддан ташқари тез ўтаётган фильм манзараларига ўхшаб туюлди. Вазият ўта кескин тус олган эди. Хусаноғанинг ҳамласини кутмай,

ўзини олдинга отди. Рақибининг билагига ёпишди. Иккинчи қўли билан белкуракнинг дастасини ушлади. Ўнг тиззаси билан сариқ мошакнинг чотига зарба берди. Хусанога огрикдан бўкириб, қўлидаги белкуракни ташлаб юборди. Кўз очиб юмгунча белкурак Ўручнинг қўлига ўтди. Шу аснода Хусанога бор кучи билан Ўручнинг елкасига бир мушт туширди. Дунёи дун Ўручнинг кўзига қоронгилашди, рўй бераётган ҳодисаларнинг маъно ва мантиқдан йироқлиги, беҳудалигидан қони қайнади ва ноҳақ еган муштнинг заҳри уни ҳақиқий далли-девонага айлантирди. У энди ўзини назорат қилолмасди — қўлидаги белкурак қай тарзда Хусаноғанинг бошига санчилганини ҳам сезмади.

Шу лаҳза худди фильмдаги каби тез ўтаётган кадрлар яна ўз маромига қайтди. Хусанога ҳолсизланиб ерга чўккалади. Кўз қорачиқлари бир нуқтага қадалиб, ҳаракатсиз қотди. Ўруч дўхтир бўлгани учун бу ҳолатнинг маъносини англади. Хусанога ўлган эди. Уни Ўруч ўлдирди. Яна ўз уйида, яъни Ўручнинг уйида. Ҳар ҳолда бу боғ, ҳеч бўлмаганда иккинчи қаватдаги бу хона Хусаноғанинг эмас, Ўручнинг уйи-ку? Ўручнинг ўзи қурган уй. Ва энди бу уйда ўлик ётибди. Наридан борса, йигирма бир ёшли йигитнинг ўлиги. Қони палос узра ёйила бошлаган, ётоқ деворларига ҳам сачраган эди. Белкуракнинг уч қисмида ҳам қон доғлари, дастасида эса Ўручнинг бармоқ излари бор эди.

Ўруч охирги йилларда фақат детектив асарлар мутолаа қиларди. Видеодан ҳам кўплаб детектив фильмларни кўрганди. Шу боис, эс-ҳушини тўплаб олганидан кейин биринчи қилган иши дастурўмолини чиқариб белкурак дастасидаги бар-

моқ изларини қайта-қайта артиш бўлди. Детектив асарларда бу ҳолат тез-тез такрорланарди. Белкурак учига қон доғларини ҳам артмоқчи бўлди, аммо дастасида бармоқ излари бўлмагач, учига қон доғларининг нима аҳамияти бор? Шусиз ҳам Ҳусаноганинг шу белкурак билан ўлдирилганини билишади. Лекин ким ўлдирган? Бу ҳақда у эмас, бошқалар бош қотиради. Аввалига бошқа бир саволга жавоб топиши керак. Ҳусаного бу ерга нима мақсадда келди? Бировнинг боғига қай йўл билан кирган? Хонага қандай кирган? Калитни қаердан топган? Ўғирлаганми? Бу мумкин эмас. Ҳар иккала калит Ўручнинг қўлида туради. Қолипини олиб, ясаттирганмикин? Ундай бўлса, бу ерга киришдан мақсади нима бўлган? Бировнинг уйига суқилиб кириш, ялпайиб ётиш билан бу уйга эга чиқиш мумкинми? Ахир дунёда қонун-қоида деган нарсалар бор...

Ҳамма гап ана шунда. Айни дамга қадар ўша қонун-қоидалар Ўруч тарафида эди, аммо ҳозирдан эътиборан қандай сабаб, қандай шарт-шароит, вазият бўлишидан қатъи назар қонун унга қарши туради. Ўруч жинойтга қўл урди. Гумондор ҳам, айбдор ҳам, жинойтчи ҳам унинг ўзи. Албатта, бунинг учун жинойт очилиши, исботланиши керак.

Қочиб қутулиш зарур. Иш ошкор бўлганида, ҳаммасидан тониши керак. "Мен ўша куни боғда бўлмаганман, ўша куни (хаёлида терговчининг саволи: "Айнан ўша куни эканини қаердан биласиз?") ...Йўқ, ўша куни деса бўлмайди. Бир ойдан бери боғда йўқ эдим, дейиши керак. Тўғрисиям шу-да, бир ойдан бери боққа келгани йўқ. Бугунни ҳисобга олмаса, албатта, "Бугун ҳам боққа келмаганман, ўзини ишонтиришга чоғланди

Ўруч. Боққа келганимни ким билиб ўтирибди? Покизами? Ҳозироқ уйга қайтиб, фикримдан қайтдим, боққа бормадим, кечкурун шаҳарда ишим борлиги эсимга тушди, дейман".

Яна ким билади. Офелиями? Ё Парвардигор! Ярим соатда у етиб келади-ку! Тезроқ бу ердан кетиш керак. Келса, бир оз эшикни тақиллатиб, қайтиб кетаверади-да! Душанба куни бирор баҳона топиб кечирим сўрайди. Келгуси ҳафта кўришамиз, дейди. Лекин кейинги ҳафта кўриша оладиларми? Келмаса, бу иш қандай очилади? Ўлик айнан унинг боғида, уйнинг иккинчи қаватида эканини ким билиб ўтирибди? Ҳар ҳолда шуниси аниқки, бу ердан ҳозироқ кетмаса чатоқ бўлади. Белкурак сопидаги бармоқ изларини йўқотгани етар, бошқа жойларни артиб чиқиши шарт эмас, ўз уйи бўлганидан кейин ҳамма жойда унинг изи бўлмай, кимники бўлсин? Изларнинг янги ёки эски эканини топишнинг имкони йўқ. Бошқа бирор асар-аломат қолмадимикин? Боя олишган пайтида тугмасими, соч толасими, бирор нарсаси тушиб қолмадимикин? Диққат билан хонани кўздан кечириб чиқди. Ҳусаного каравотнинг ёнида, ерда чўзилиб ётарди. Пешонасидаги ярдан сизаётган қоннинг бир қисми палос устида қўлмакчалар ҳосил қилган, қолгани жасаднинг сап-сарик чаккаларида, бўйин ва юзларида қота бошлаган эди. Қон каравот устидаги пушти ранг адёлни ҳам ивитиб ташлабди. Жасад ёнида қонга беланган белкурак. Хонада тўс-тўполон, олишув ва жинойтнинг бошқа нишонаси йўқ. Ҳар қалай, Ўручнинг кўзи тушмади.

Хонага сўнгги бор кўз югуртириб, айвонга чиқди. Хона эшигини ёпиб шоша-пиша пастга тушди. Телевизорни, печкани, чироқларни ўчирди.

Эшикни қулфлаб, дарвоза тарафга юрди. Машинани тор кўчага чиқариб, дарвозани беркитди.

“Асосийси, ўзимни йўқотиб қўймасам бўлгани. Ҳозирча мени бу ерда ҳеч ким кўргани йўқ, тезроқ қочиш керак, тамом-вассалом”.

Тезлик билан машинани катта кўчага чиқарди. Йўл-йўлакай миясидаги фикрлар калавадек чувалашиб борди. Ишқилиб, бирорта хатога йўл қўймадимикин? Жиноятнинг бирор учи очилиб қолмасмикин? Шу ҳақда ўйларкан, ногоҳ, иккинчи қаватдаги ётоқхона эшигида турган калитни эслади. Ахир, бу калит Ўручники эмаслигини ким исботлаб беради? Иккита калити бор бўлса, учинчиси ҳам бўлиши мумкин-ку? Бориб олса, қандай бўларкан?

Йўқ, бу жуда хатарли. Қўлга тушиб қолади. Борди-ю, Офелияни учратиб қолгудек бўлса, вазият янада мураккаблашади.

Аэропортга яқинлашган пайти яна бир “илмоқ”ни унутиб қолдиргани эсига тушди. Музлаткичдаги егуликлар, мева-чевалар... Экспертиза бу егуликлар шу кунли олиб келингани ва демакки, Ўручнинг бу ерга келиб-кетганини исботлай олади. Уфф, жин урсин, ўчакишгандек, хотини кўкатларни бугунги газеталарга ўраб берганди. Тамом, Ўруч айнан қайси кун боққа келиб-кетганини юз фоиз аниқ билишади.

Миясига шу фикр келиши билан машинани орқага қайтарди. Боққа қайтиши нечоғли хавфли бўлмасин, ашъвий далилларни ташлаб кетиш ундан юз чандон хатарли эди. Ишқилиб, олдидан Офелия чиқиб қолмаса бас.

Саккиз дақиқада машина бояги тор кўчага етиб келди. Дарвозанинг қўштавақасини бирданига очиб ўтирмади. Машинани ташқарига қўйиб, ўзи ичкари кирди. Музлаткичдаги ҳамма егуликларни

чиқариб, саватга солди. Ўзи чиқинди челака ташлаган янги газета парчаларини йиғиб, ҳожат урага итқитди.

Энг таҳликали онлар эди бу. Офелия кўчада турган машинани кўрса, Ўручнинг шу ерда эканига шубҳаси қолмайди. Унда дарвозани очиб, Офелияга вазиятни тўла-тўқис тушунтириш керак (Тушунтира олармикан?) Дарвозани очмаса-чи? Унда Офелия кутавериш хавотирга тушади, кейин бир кор-ҳол юз бергандир, деган хаёлда қўшниларга, ҳатто меласага ҳам хабар қилиши мумкин. Ана унда...

Ишқилиб, Офелия келиб қолмасин-да! Ҳар доим маъшуқасининг келишини интизор кутган Ўруч бу гал унинг келмаслиги учун бутун борини беришга тайёр эди. Эҳтимол, Ўруч йўлда кетаётганида Офелия келиб кетгандир? Ўручнинг боғдан чиқиб, аэропорт ёнидан қайтиши ўн беш йигирма дақиқани оларди. Шу вақт ичида Офелия келиб-кетиши мумкинмиди? Кошки шундай бўлса?

Ўруч саватни ташқари чиқариб, пастки хонани беркитди. Иккинчи қаватга чиқаётганда оёқлари чалишиб, зинапоядан ўмбалоқ ошиб тушишига оз қолди. Йиқилиб, оёғини синдириб олиши қолувди ўзи. Ётоқхонанинг эшигида тикилган калитни суғуриб олди. Туфлисининг учи билан эшикни қия очди-да, ичкарига мўралади. Ҳамма нарса ўша ҳолатда — жасада, белкурак, каравот... фақат палос устидаги қон халқоби бир оз катталашган.

Ўруч тезгина туфлиси билан эшикни итарган эди, қарсиллаб ёпилди ва бу овоз сукунатда шу қадар қаттиқ эшитилдики, Ўручнинг ўзи ҳам сесканиб кетди. Қўлида ҳамон ушлаб турган бегона — “учинчи” калитни ҳовлидаги қудуққа итқитди.

“Хусаноганинг оиласи ҳали бу фожиадан беҳабар” ўйлади Ўруч. Хабар топса, қанчалар қиёмат қўпиши мумкин. Отасининг етгиси ўтмай туриб, катта ўғли жувонмарг бўп турибди. Чиндан ҳам мусибат-ку бу! Бу мусибатнинг лоақал Хусаногога оид қисмига ўзи сабабчи эканига Ўручнинг ишонгиси келмасди. Ахир, Ўручда нима айб? Жанжални, бемаъни иддаоларни йўқ ердан ким чиқарди? Ўручнинг уйига суқилиб кирган ҳам Хусаноганинг ўзи бўлди-ку! Жанжални ким бошлади, ким биринчи ҳужум қилди? Ўруч белкуракнинг дастасидан тутиб қолмаганда, шу белкурак унинг бошини ёрмасмиди? Ҳозир каравот ёнида қонига галтон бўлиб ётган ҳам Ўручнинг ўзи бўларди. Ўруч жиноят қилгани йўқ, фақат ўзини ҳимоя қилди, холос.

Унақада нега ўз ихтиёри билан машинасини мелисахонага ҳайдамади? Ҳамма гапни бориб айтса бўларди-ку? Аммо, улар воқеа айнан шундай юз берганига ишонармиди? Майли, ишонсин ҳам дейлик, терговдан ҳам, суддан ҳам оқланиб чиқди, дейлик. Бари бир қотиллик тамғаси умр бўйи гарданида қолиб кетмайдими? Бу шунча йил мисқоллаб йиққан обрў-эътиборини бир лаҳзада йўқотмайдими?

Дарвозани қулфлаб, катта йўлдан кетиб бораётганида ҳам миясида чарх ураётган минг бир ўй-хаёлнинг манتيкий натижаси битта эди — мелисага бормаи, тўғри иш қилди. Жиноят... йўғ-э, ҳодиса жойида бирор из қолгани йўқ. Агар ўзини қаттиқ тутса, ҳеч ким Ўручнинг бўйнига ҳеч нарсани илдиrolмайди. У ҳар қандай вазиятда бирор оғиз шубҳали гап айтмаслиги, ўзини ҳеч нарсадан беҳабардек кўрсатиши шарт. Бу унинг қўлидан келади. Ҳар қалай, тажрибали психиатр. Асаблари, кайфияти, юриш-туришини бошқара билади. Ҳеч

бир моҳир терговчи уни тилидан илинтира олмайди. Эртами-кечми, бари бир терговчи билан юзлашиши аниқ. Ахир жиноят... узр, ҳодиса, унинг боғида юз берган. Демак, уни ҳам терговга жалб қилишади — бу аниқ. Ҳеч бўлмаса, баъзи нарсаларга аниқлик киритиш учун. Шу куни боғда ким бўлган? Калит яна кимда бўлиши мумкин эди? Марҳумни аввалдан танирмидингиз? Оилавий яқинлигингиз бормиди? Бу саволларга аввалдан тайинли жавобларни топиб қўйиши зарур эди.

Яна ўзи кўрган детектив фильмларни эсга олди — ўзига алиби ҳозирлаб қўйиши керак. Касалхонага ҳайдади. Таажжубда қолган қоровулга, “Қоғозларим қолиб кетибди. Эрталабдан бери ишлаётувдим. Қарасам, қоғозларимнинг ярми ишхонада экан”, — деди.

Қоровулнинг соат сўрагани ҳам, худди кўнглидаги иш бўлди. Бир соат олдинги вақтни айтди. Бу вақтда Ўруч 42 чақирим олисда, эндигина белкурак билан Хусаноганинг бошини ёрган эди.

Касалхонадан чиқиб, дўконга кирди. Тиш пастаси олган киши бўлиб, сотувчи билан анча суҳбатлашиб қолди. Дорихонага кириб, валокардин сўради. “Йўқ” жавобини эшитгач, юзида ясама норозилик акс этди. “Ҳеч қачон сизлардан керакли дорини топиб бўлмайди, бир соат аввал, — у шундай дея девордаги соатни кўрсатди, — аспирин сўрасам, шуниям топиб беролмовдиларинг, аспирин-а?”

Ўручни яхши танийдиган сотувчи узрли жилмайди:

— Дўхтир, кечирасиз, лекин бизда аспирин ҳар доим бўлади, сизга йўқ деб ким айтди?

Ўруч ўзини йўқотиб қўймади:

— Ким билсин, битта ёш қиз ўтирган экан, бир соат олдин келувдим, йўқ деди.

У уйига келди. Эшикни ўзидаги калит билан очиб, сават билан ичкари кирганида, Покиза лол қолди.

— Сиз... боғда эмасмидингиз?

— Бормадим, — деди. — Индин маърузам борлиги ярим йўлда эсимга тушди. Материалларнинг ярми уйда, қолгани ишхонамда экан. Бугун эрталабгача уйда ўтириб ишлашим керак. Манави саватдагиларни музлаткичга қўй, бузилиб-нетиб қолмасин.

Бу саҳна жуда ишонарли чиққани учун ўзидан қониқиш ҳосил қилди. Аммо, вужудида бари бир қандайдир саросима ҳукм сураб, бадани енгил титраётганини сезарди. Ўзини қўлга олишга қанчалик уринмасин, уддасидан чиқолмаёттанди. Икки соат олдин юз берган ҳодисалар хаёлидан кетмасди.

Ҳаммомга кириб, аввал иссиқ, сўнг совуқ душ қабул қилди. Ваннани сувга тўлдириб, бир муддат чўзилди. Шу чоқ миясига келгани шу бўлди: ўзини ўлдиришнинг энг осон ва оғриқсиз йўли иссиқ сувга кириб, томирларини кесишдир. Кейин бу фикрни дафъатан миясига суққани учун Шайтони лаинни сўкиб ҳам қўйди.

У ўттиз-ўттиз беш дақиқаларда ҳаммомдан чиқди. Фен билан сочларини қуритаётганда, Покиза стол устига бир стакан чойни икки тилим лимон мураббо билан келтириб қўйди.

— Телефонда сизни сўрашди, — деди мутелик билан. — Ҳозир чўмиляптилар, кейроқ қўнгироқ қилинг, дедим.

Ўруч илкис сергакланди:

— Ким экан у?

— Танимадим. Боламиман, дейди.

— Ким?

— Болами.

Ўруч юрагининг қинидан чиқаётганини ҳис қилди. Болами! Бир неча кун аввал дунёдан ўтган Болами! Уч соат олдин ўлдирилган Ҳусанонинг отаси-я?

Шубҳасиз, бу қўнгироқ икки-уч соат аввалги ҳодисага алоқадор бўлиши керак. Балки “Болами” эмас, “Боламининг уйидан” дейишгандир? Балки, Болами деган бошқа бир қариндошлари ҳам бордир? Ҳар қалай, ҳозир телефонда Болами деган исмининг ишлатилгани оддий тасодиф бўлиши мумкин эмас. Бояги ҳодиса билан боғлиқ эканига шак-шубҳа йўқ.

Покиза совиган чойнинг ўрнига янгисини келтириб қўйди:

— Бирор нарса ейсизми?

Покизанинг бу меҳрибонлиги, ғамхўрлиги, умуман унинг феъл-атвори, ҳалимлиги, садоқати Ўручнинг энг катта бахти эди. Ўруч шуни ҳам аниқ билардики, қачондир бу жиноят... ҳодисанинг усти очилиб, Ўручни жавобгарликка тортишса, ҳатто қамоққа тиқишсаям, Покиза унинг яккаю ягона паноҳи, илинжи, таянч нуқтаси бўлиб қолиши тайин эди. Бундай сидқ, фидойилик ва вафодорликни қавм-қариндошлари нари турсин, ҳатто ўғлидан ҳам кутмасди. Ҳозир у Офелия ҳақида ўйлашни ҳам истамасди. У билан боғда бугун кўришмагани яхши бўлди, уни фақат шу тарафдан эслаши мумкин эди.

— Эрталабдан бери туз тотмагандирсиз? Бирор нарса пишириб берайми?

Ростдан ҳам эрталабдан бери у ҳеч нарса емаган. Иштаҳаси ҳам йўқ эди. Бирон егуликдан татиб кўришни, бирон нарса ҳақида ўйлашни ҳам истамасди. Фақат кўзларини юмиб, ҳеч кимни кўрмасликни, гаплашмасликни, ҳеч нарсани ҳис

этмасликни истарди. Дунёдан тамомила ажралишни, сокин, салқин бир кўланкада якка-ёлғиз қолишни истарди. Овозлардан, сўзлардан, юзлардан, алмойи-алжойи фикрлардан толиққан, одамлардан чарчаган эди. Ўзини соғ кўрсатишга тиришган касаллар ва касалтабиат соғлардан ҳориганди. Ҳатто, ўз-ўзидан ҳам безиб қолганди. Узун, чексиз бир сукутга илҳақ эди. У ўз жонига қасд қилишни асло хаёлига ҳам келтиргани йўқ. Бунга иродаси етмасди. Ҳатто, иссиқ ваннада томирини кесиб ўлишни ҳам истамасди. Аммо, уйқудаги оний бир ўлим — азиятсиз, оғриқсиз, кўрқувсиз, ваҳимасиз... қандай яхши бўларди-я! Фақатгина ётиб ухлаш ва уйғонмаслик...

Бир қултум чой ичиб, кўзларини юмди. Миясига тўлган фикрларни, жонланган ўша машъум саҳналарни хаёлан сидириб ташламоқни истади. Бошқа, яхшироқ нарсаларни уйлашга тиришди. Ҳатто Офелия билан кечган дамлардаги шахвоний ўйинларни хотирлади — кўнгли айниб, ўқчишига сал қолди. Болалигини, қалин ўрмонлар орасидаги мавжланган булоқни эслади. Булоқ сувининг совуқлигини оёқлари билан ҳис этди. Қайнар булоқнинг шўх кулгиси қулоқлари остида жаранглагандек бўлди. У юмшоқ оромкурсига ястанганча, кўзи илинганини сезмай қолди.

Ногаҳон эшик кўнғироғи жиринглади. Кўнғироқ тугмаси босилиши билан ёқимли, ҳазин бир мусиқа янграрди. Аммо, Ўруч ҳозир поезднинг чинқиригидек ҳуштак чалиб, пишқириб келаётган овозни уйқу аралаш тинглашга мажбур эди.

Сапчиб, эшик тарафга юрди. Одатда эшик очишдан аввал митти туйнуқдан қараб, кимлигини сўраб, кейин эшикни очарди. Ўруч бу гал одатига амал қилмади. Эшикни очиши билан донг қотди: остонада Болами турарди.

Кейинчалик Ўручнинг ўзи ҳам таажжубланди. Нега ўшанда юраги тўхтаб қолмади? Нега йиқилиб тушмади? Ахир рўпарасидаги ўлган одам эмасмиди? Уч соат илгари ўлдирилган Ҳусаноганинг отаси шу эмасми? Балки нариги дунёдан қайтиб келдимикин? Ўгли учун қасос олмақчидир, балки?

Аммо, Болами қасос олгани келган одамга ўхшамасди. Юзида хотиржам, тинч, сокин бир ифода бор эди. Ҳатто, озгина кулимсираб турарди. Ўруч бу галати одамни илк бор кўрганида, умрида кулмаган ва кулмайдиган одам бўлса керак деб уйлаган эди. Қандай уйга бормасин, қаршисида турган одам ўша Болами эди. Унинг юзида аввалгига қараганда иккита фарқни сезиш мумкин эди. У соқол қўйган, юзи эса анчайин мулойимлашиб қолганди.

— Боя телефон қилсам, келин чўмиляптилар, деди. Мен унақа бўлса, уйда экан, бирор жойга чиқмаса керак, дедим. Ҳавонинг авзойи бузилганини қаранг, бирданига ташлади-я! Шабадани айтмайсизми, кўз очирмайди. Чўмилиб чиқсангиз, бунақа ҳавода шамоллаб-нетиб қоласиз-да, аканг айлангур! Энди, тозалик, покизалик бари бир яхши-да, сиҳати вужуд, дегандай... Дўхтирдан бир хабар олай-чи, борсам эшигидан қувмас, дедим. Кирсак бўладими ўзи?

— Марҳамат, киринг!

Болами даҳлизда аввал камзулини, кейин, этикларини ечди. Ўручнинг миясидан турли фикрлар яшин тезлигида чақнаб ўтарди: “Бу қанақаси энди? Бу одам ўлмаганмиди? Унинг ўлганини ўзи кимдан эшитувди? Ҳа, Офелиядан! Балки, “Буфетчининг ўлимида айбланиб қамалиб чиққан, деб умуман бошқа Боламини назарда тутгандир?

Инфарктдан ўлган ҳам ўша одам бўлса керак! Дунёда Боламидан кўпи йўқ. Майли, масаланинг бу тарафи аниқ, дейлик. Ўлган бошқа одам бўла қолсин. Лекин биз билган одам типша-тирик турибди-ку! Демак, ўглининг ўлиmidан хабари йўқ. Акс ҳолда Ўручдан шубҳаланмаган тақдирда ҳам бунақа тиржайиб юрмаган бўларди. Ахир, уч соат илгари бечора бир мужаррад боласидан айрилган. Балки... ақлдан озган бўлса-чи? Ўруч мутахассис сифатида Боламининг кўзларига тикилди, қўл ҳаракатларини кўздан кечирди. Йўқ, тентакка ўхшамайди. Ҳар ҳолда ўглининг ўлиmidан хабар топмагани аниқ. Унақада Ўручнинг уйига нега келдийкин? Мақсади нима?..”

Хонага ўтишди. Болами эса жимгина жилмайган кўйи хонани кўздан кечирарди. Ўруч “балки энди уйимга ҳам эга чиқмоқчидир” деган хаёлга борди. Балки бу бировнинг уй-жойини даъво қилишга мойиллик, руҳий хасталикнинг янги бир туридир?

Покиза чой келтириб, Боламининг олдига қўйди. Болами бошини кўтариб, Покизага қарамасдан:

— Раҳмат, келин, болаларингиз ҳузурини кўринг, — деди. — Тўйларингизга келиб хизматда бўлай. — Чойдан бир ҳўшлам ичиб, хонани яна бир кўздан кечириб чиқди.

— Ҳа, Ўруч дўхтир, — деди. — Аканг айлангур, шу десангиз, бу дунё ҳўб қизиқ дунё, бошқача дунё экан. Аканг айлангур, икки ҳафтадан бери бу ерда эмасдим. Эронга бориб келдим. Парвардигор сизга ҳам насиб қилсин. Машҳадга бориб, Имом Ризонинг (Аллоҳ у кишидан рози бўлсин) қабрларини зиёрат қилиб қайтдим. Параход минан келдим. Ўша ерда Худо дилимга солдики, болаларимнинг ёнига боришдан аввал сизни бир кўриб ўтишим керак. Ҳазратнинг қабрлари тепасида, аканг айлангур, сизни бошқа безовта қилмасам, деб ният қилдим

деб. Ўша боғни қайтиб даъво қилмаганим бўлсин, дедим. Шу йигитнинг ҳаққи ҳалоли бўлсин дедим. Сиздан ҳеч қанақа даъвойим ҳам, иддаойим ҳам йўқ. Ўша ҳазрати имомнинг хоки-пойларини кўзимга сурганимда дилимга бир нури илоҳий тушди. Худдики, ҳазратнинг ўзлари қулогимга пичирлагандай бўлдилар: “Ҳай барака топкур, Худонинг бандаси, Болами! Неча йилки, бир армани боғингда макон тутди, индамадинг. Энди ўз биродаринг, диндошингни қувиб чиқарайин дейсанми? Қўй, бечора умрининг охиригача шу ерда умргузаронлик қилсин, сен ҳам кўчада қолганинг йўқ, уй-жойинг, бола-чақанг бор, нима қиласан беш қўлингни оғзингга тикиб? Ҳай дедим, майли дедим, ўтган ишга салавот дедим. Аканг айлангур, мана, олдингизга келиб турган жойим. Ўша боғда униб-ўсинг, мингдан минг розиман.

Раҳматли Воҳид айтганидек:

Воҳид, жаҳонда жовидони ишқ мулкидир,
Қолган нима бўлса, бари вайронадир манга.

Ўруч айна пайтда бошқа нарсани ўйларди. Болами ҳозир тўғри қишлоққа бориб, ўгли йўқолиб қолганини пайқайди. Эртами-кеч ўликни ҳам топади. Ана шунда қиёмат бошланади.

Болами чойини ичиб, ўрнидан турди. Ўручнинг тилидан кўчган манзират ўзига ҳам ғалати туюлиб кетди:

— Утиринг, қаёққа шошиласиз? Хотинга айтай, овқат-повқат қилсин...

— Йўқ, аканг айлангур, Аллоҳ сиздан рози бўлсин. Уйга бормасам бўлмайди. Болаларимни соғиндим, кўзи тўрт бўлиб ўтиргандир.

— Болалардан нечта? — бу саволни шунчаки бермади. Шу тариқа Ҳусаноганинг ўлимига дахли йўқлигини яна бир бор кўрсатмоқчи эди.

– Айтувдим-ку, сизга, икки ўғлим бор, боши омон бўлсин. Каттаси Ҳусаноға, Кичкинаси Ҳасаноға.

“Ҳусаноға... эди” хаёлидан кечирди Ўруч. “Энди каттаси йўқ, фақат кичиги қолган”.

Болами ҳали буни билмасди. Негадир кулимсиради. Ўруч ҳам унинг табассумига жавобан илжайиб қўйди.

Болами хайр-хўшлашиб уйдан чиқди. Ўша кечаси Ўруч саҳаргача ётолмай чиқди. Эртаси — яқшанба кунини худди игна устида ўтиргандай азоб билан ўтказди. Ҳар гал телефон жиринглаганда, бир қат учиб тушарди. Ҳар дақиқада эшик очилиб, қуролли соқчиларнинг кириб келишини, унинг қўл-оёғига кишан солиб олиб кетишларини кутарди. Аммо, кун бўйи ҳеч ким эшикни қоқмади. Тайинли қўнғироқ ҳам бўлмади. Фақат қўшниси сув келган-келмаганини сўраб сим қоқди. Кейин бир-икки танишлари... Биттаси бегона, рақамни нотўғри терган чамаси. Кечгача Ўручнинг бўлари бўлди. Ётоғида чўзилиб, бир оз мизғиди. Кейин уйғонди-ю, саҳаргача ухломмади.

Эрталаб соат олтида туриб, душга тушди. Соқолини олди, томоғидан бир тишлам нон ҳам ўтмади. Бир стакан чой ичди, пиёда ишга жўнади.

Касалхона қаршисида Офелия билан юзлашди. Офелия атрофда одам йўқлигига ишонч ҳосил қилгач:

– Мени кечиринг, — деди ярим овозда. — Ўша куни боролмадим. Онамнинг қон босими ошган эди, укол қилдим, ташлаб кетишга кўнглим бўлмади. Жаҳлингиз чиқмадимми?

– Албатта йўқ, — деди Ўруч ич-ичидан севиhib, чиндан ҳам яхши бўпти, акс ҳолда янги нохушликлар пайдо бўларди. Энди у Офелияга ҳам ўз айбини айтиб қўйиши керак эди. — Ўзим сендан

узр сўрамоқчийдим. Зарур ишим чиқиб қолди, шу сабабдан мен ҳам боққа боролмадим. Икки кун сени ўйладим, боғнинг эшигида кутиб-кутиб кетдимикан, деб. Келмаганинг зўр бўпти, — кейин бир оз ўйланиб, гапига тузатиш киритди, — лекин онангнинг қон босими ошгани чатоқ бўпти-да! Ҳозир яхшими, ишқилиб?

– Эрталаб ўлчаб кўрсам, жойига тушибди, — деди ва бир оз қизариб давом этди. — Демак, сизам келмабсиз-да, мен бўлсам... сизни анча куттириб қўйибман деб...

– Сени ҳар доим кутаман, — беўхшов илтифот билан шивирлади Ўруч. Уларнинг суҳбатлари чўзилгани сари ўтиб-қайтаётганлар бу томонга маъноли кўз ташлаб қўярдилар. Ҳар қалай, уларнинг дон олишиб юриши кўпчиликка аён эди.

Ўруч икки-учта беморни қабул қилганидан кейин анчайин паришонлигини ҳис этди. Фикрини бир жойга жамлашга қийналаётганини англади. Ассистентига:

– Нимагадир бошим қаттиқ оғрияпти, — деди, — уйга кетмасам бўлмайди.

Уйга кириши билан бу ерда аҳволи аввалгидан яхшиланмаслигини англади. Касалхонада-ку одам кўп, беморларнинг шикоятлари, иш, ташвишлар... бир оз бўлсаям чалғийди. Уйда эса тилсиз-забонсиз Покизадан бўлак ҳеч ким йўқ, ёлғизликда турфа қўрқинчли хаёллар исканжасида ёрилиб ўлай дейди. Назарида ҳар дақиқада мудҳиш бир воқеа юз берадигандай эди.

Боғдаги воқеанинг учинчи куни эди. Нега Болами ҳалигача жим юрганидан таажжубланди. Наҳотки ўғлининг тақдири билан сира қизиқиб кўрмаган бўлса? Агар ваҳима кўтариб, мелисага хабар берган бўлса, орган ходимлари эртамикечми унинг изига тушиб, боққача боришарди.

Хусанога шубҳасиз отасининг боғ даъвосидан воқиф бўлган. Ўручнинг боғига ҳам шуни талаб қилиб келган. Машҳаддан қайтган отанинг фикри ўзгаришидан ўгли, табиийки, беҳабар эди. Болами қайтганидан бери ўғлини кўргани йўқ. Унинг уйида бу мавзудаги суҳбатлар кўп бўлгандир? Болами ўгли Ўручнинг боғига бориши эҳтимolini назардан қочириши мумкин эмас. Демак, бу тахминни меласага ҳам айтиши аниқ. Унда из, албатта, Ўручга келиб туташарди ва Ўручни лоақал бир марта бўлсин сўроқ қилишарди. Буларнинг ҳаммаси бугун бўлмаса эртага, бир ҳафта, бир ой ва ундан кейин ҳам юз бериши мумкин. Бир ойдан кейин ҳам одати бўйича боғидан хабар олмаса, шунинг ўзи ҳам шубҳага етарлича асос бўла олади. Қачон бўлмасин, Ўруч боққа бориши, ҳодисани биринчи бўлиб ўзи ошкор қилиши керак. Ирий бошлаган мурданинг бадбўй иси бутун боққа ёйилиб кетиши аниқ. Шунда ҳам топа олишмаса, ўзи бориб, хабар қилиши шарт. Албатта, ўзини фош этмаслиги керак. Аммо, бу бир-икки ойнинг ҳар дақиқаси даҳшат, таҳлика, саросима билан тўлиқ бўлиши аниқ. Бўйга Ўручнинг иродаси етармикин? Ноаниқлик, мавҳумликдан кўра оғир нарсa йўқ бу оламда. Айтишган-ку, даҳшатли ниҳоя, ниҳоясиз даҳшатдан кўра авлороқ.

Балки, телефонни олиб, ўзи Боламига кўнгиноқ қилса-чи? Яхшиям, телефон рақами ёзилган қозони ташлаб юбормаган экан. Қидириб топди. Хўш, кўнгиноқ қилди ҳам дейлик, кейин-чи? Нима дейди? Нимани сўрайди? Қанча уйламасин, бирор жўяли баҳона тополмади. Болами билан олди-бердиси, салом-алиги бўлмаса? Эҳтимол, кўнгиноқ қилиб, қўйиб қўяр. Биргина овоздан ҳам кўп нарсани аниқлаштириши мумкин.

Рақам териб, яна гўшакни илишдан бирор маъно чиқмаса-чи? Балки унинг телефони назорат остидадир?

“Ўзимам гирт васвос бўлиб қолдимми, дейман”

Гўшакни кўтариб, рақамларни тера бошлади. Бир оздан кейин эркак кишининг овози эшитилди. Боламининг товушини дарров таниди. Овоз сокин ва хотиржам эди.

– Алло, ким бу, эшитаман, гапиринг!

Ўруч жим эди. Болами бир-икки “алло-алло” деди-да, гўшакни илди. Яқинидан ажраган мотамзада кишининг овози эмасди бу. Қизиқ, наҳот ўғлининг йўқолганидан хавотирланмаётган бўлса?

Кечгача уйлаб, бир баҳона топди. Боламига телефон қилиб, Эрон сафари ҳақида сўрайди. “Бир ошнам Эронга бормоқчийди, сиздан маслаҳат олмақчи экан”, дейди. Виза, сарф-харажат, бориш-келиш дегандек...

Гарчи ишонарсизроқ баҳона бўлса-да, бошқа тайинли гап миясига келмади.

У кеч соат тўққизларда сим қоқди. Яна Боламининг ўзи кўтарди. Ўруч аранг ўзини босиб:

– Салом, Болами оға, – деди. – Мен Ўруч дўхтирман.

– Ҳа, дўхтир, тинчмисиз, нима гап? Нима янгиликлар?

Овоз жуда сокин ва ҳатто бир оз қувноқ эди. Бирор бир хавотир аломати сезилмасди.

Ўруч дўстининг Эронга бориши ҳақида тўқиган уйдирмасини гапирди. Савол бериб, жавобини олди. Фақат, суҳбатнинг охирида базўр юрак ютиб сўради:

– Болалар яхши юришибдими?

– Раҳмат, ҳаммаси яхши, – деди. – Ҳасанога боғ ишлари билан юрибди. Хусанога гул сотгани Масковга кетган.

Ўруч Болами ҳам бошқа қишлоқ одамларидек томорқасида ул-бул етиштириб, Масковга юбориб турса керак, Ҳусаноғани ҳам Масковга кетган деб хотиржам юрган, деган хаёлга борди.

— Ҳусанога қачон кетди Масковга? — Ҳар қанча таҳликали бўлмасин, Ўруч бу саволни беришдан ўзини тутиб туролмади.

— Кеча кетди, — деди Болами. Бу жавобдан сўнг гўшак Ўричнинг қўлидан тушиб қетишига сал қолди. Шоша-пиша хайрлашиб, гўшакни илди.

Галати аҳволда қолганди. Севинишни ҳам, се-винмасликни ҳам билмасди. Севинишга асоси бор эди. Боламининг бутун оиласи соғ-саломат экан. Уларга Ўручнинг бирор зиён-заҳмати тегмабди. Белкурак билан ўлдирилган (ҳеч ўйлаб кўрмайдими, қоп-қора одамдан қанақасига бундай маллавоё туғилиши мумкинлигини) Ҳусанога эмас экан-да! Борди-ю, ўша йигит Ҳусанога бўлса, ўлмаган (ўлганига врач сифатида Ўручнинг шубҳаси йўқ эди), шунчаки яраланган бўлганида, ўзига келиб уйига қайтган, лоақал ким уни бу аҳволга солганини уйидагиларга айтган бўларди. Демак, ўлган Ҳусанога эмас. Яратганга минг қатла шукур. Унда у ўлик кимники? Нега ўзини Ҳусанога деб таништирди? Боғ можаросини у қаердан эшитган? Мақсади нима бўлган?

Ҳусаноғанинг саломатлиги Ўручни қанчалик севинтирмасин, бу муаммо ортидаги сир уни шу қадар безовта қиларди. Кимни ўлдирди у? Нима сабабдан, нима мақсадда Ўручнинг боғига суқилиб кирди бу одам? Нима бўлганда ҳам у одам ўлдирган. Умрида биринчи ва охирги марта одам ўлдириши уни шу қадар жиддий ваҳимага солиб қўйганди. Ҳаяжони, саросимаси, таажжуб ва кўрқувларини ким билан баҳам кўриши мумкин? Ҳеч ким билан.

Ўша кеча ухлолмай чиқди. Эрталаб соқолини олаётиб, унга қараб турган, қип-қизариб кетган ботиқ кўзлар, салқиган қовоқлар, сарғайган юзларни кўриб англадики, яна бир ана шундай кечани яшамоққа на тоби, на тоқати бор. Бу ҳолатда ишга ҳам боролмасди. Покиза ҳам эртами-кечми унинг аҳволини тушуниб етади. Мабодо ҳозирга қадар тушуниб олмаган бўлса.

Уч кечалик уйқусизлик Ўручни тамоман ҳолдан тойдирган, миясини толиқтирган, асабларини бузган бўлса-да, ҳар ҳолда тушунчаларини муайян бир мантиқ асосида тизишга тиришарди. Аниқки, ўлган одам Боламининг ўғли эмас, умуман унинг оиласига дахли ҳам йўқ. Демак, шахсий адоват, ғараз, душманлик мотивлари ўз-ўзидан йўқолади. Ҳусанога ўлдирилганида Болами Ўручни айблаши, ҳар йўл билан ундан қасос олишга интилиши мумкин эди.

Албатта, бу жиноят эди ва Ўруч уни буйнига олмаслиги керак. Аммо, бу жиноятнинг очилишини ойлар давомида кута олмасди. Балки Альбинос шунчаки бир дайди, ҳеч кими йўқ бенаводир? Ҳеч кимга унинг кераги ҳам йўқдир?

Мана, ёз мавсуми яқинлашяпти, ҳаво исияпти. Тут пишигида боққа боришга тўғри келади. Умуман, қачондир боради-ку боғига? Ушанда бу жиноят янада жирканчли кўринишда юзага чиқади. Мурдани ёриб кўришганда, ўлдирилган вақти маълум бўлади. Ўручнинг икки-уч ойдан бери боққа келмаётганини ҳам билиб қолишса, тамом. Ахир, унинг ҳар ҳафта охирида боғига келиб туришини кўпчилик билади-ку? Офелия тугул, Покиза ҳам, танишлари ҳам билади бунини. Офелия билан узоқ муддат кўришмай юргани ҳам янгича муаммоларни келтириб чиқарарди.

Ҳар қандай вазиятда ҳам масалани чўзиб бўлмайди. Шу куннинг ўзида боққа бориб,

“ўликни ошкор” қилиши, мелисага хабар бергани маъқулмикан? Сувдан қуруқ чиқиш учун эса, ўзини йўқотмаслиги, бутун иродасини тўплаб, ўзини мусичадек бегуноҳ, тетик, бардам тутиши керак. Саросимадан бир оз довдираб қолса, бунини тушуниш мумкин. Ҳамма ҳам келиб ўз уйида ўлик кўрса, шу аҳволга тушиши табиий-ку!

Йўқ, нима бўлса бўлсин, бугун бориши, бу мавҳумликни йўқотиши шарт. Покизага бирор нарса демайди. Бориб келганидан кейин ҳаммасини айтиб беради. Албатта, мелисага айтади. Нима учун айнан бугун боққа борганига ҳам баҳонани тахт қилиб қўйган. “Машинамга янги баллон олиб қўйгандим, боғдан шуни олиб келиш учун борувдим. Кассета олиш учун юқори қаватга чиқсам, хонада... фалондақа, пистондақа!...” Тўғрисиям шу эди-да ўзи.

Ҳаво совуқ, шамол эсиб турарди. Боққа яқинлашганида ёмғир шивалай бошлади. Машинани ташқарида, тор кўчада қолдирди. Ҳовлига ўтиб, атрофга кўз ташлади. Ҳеч нарса ўзгармаган. Ҳамма нарса ҳар кунгидай. Тут, анжир, тоқлар, боғ устидаги ўтган электр симлари, қудуқ, ҳовуз, гараж, сауна, икки қаватли уй.

Биринчи қаватнинг эшигини очмади. Иккинчи қаватга кўтарилди, айвонга чиқди, хона эшигига яқинлашди. Хона эшигига... яна калит солинган эди. Ўручнинг кўзлари олайиб кетди. Ахир бу калитни ўтган сафар қудуққа отмаганмиди? Балки бу учинчимас, тўртинчи калитдир? Шу чоқ калит ўз-ўзидан бурала бошлади ва эшик қия очилди.

Шундоқ ҳам шиддат билан уриб турган юраги кўксидан отилиб чиққудек бўлди. Эшикни очиб, ичкари кирганида юраги гўё таққа тўхтагандек бўлди. Ўручнинг кўз олди қоронғилашиб, боши айланди, йиқилиб тушишига сал қолди. Бутун иродасини тўплаб, ҳушини йўқотмасликка тиришди.

Хона палослари устида на қон излари, на қонли белкурак, на Альбиноснинг жасади бор эди. Альбинос... соппа-соғ ҳолатда қаравотнинг устида ястаниб ётарди. Пешонасида ҳам, чаккасида ҳам, елкасида ҳам жароҳатдан асар қолмаганди. Ўручнинг кўриши билан бамайлихотир ўрнидан турди.

– Сенмисан, – сўради Ўруч. – Ҳалиям шу ердამисан?

– Ҳусаноғаман, – деди Альбинос. – Боламининг катта ўғли. Ота-бобомнинг уйига келдим. Сен нима қилиб юрибсан, бу ерда?

Ўруч бу гапларни эшитганди. Энди ўша сўзлар айнан қайта такрорланаётганини сизди. Агар бу ростдан ҳам Ҳусанога бўлса, қарашлари, хатти-ҳаракатлари айнан ўша машғум кундагидек эди. Энг даҳшатлиси, Ўруч бу ҳодисанинг қандай давом этишини, нима билан тугашини биларди. Ҳозир юз беражак ҳодисаларнинг олдини олиш мутлақо мумкин эмаслигини ҳам биларди.

Гапираётган ҳам Ўруч эмасди. Гўёки кимдир унинг овози билан тўрт кун аввалги сўзларни айнан такрорларди.

– Йўқол бу ердан, кўзимга кўринма, – Ўруч ўз ихтиёри билан биргина жумлани қўшимча қилди, – қўлимни қонга бўяма!

Ҳусанога, (ростдан ўша бўлса) маъносиз кўзларини Ўручга қадаганча, сас-садо чиқармай ўтирарди. Ўруч эски магнитофондек, ўша кунги сўзларни такрорларди: “Ҳаммасини ўзим қурганман... Дала ҳовлилар бошқармаси... Отанг ҳам ёнимга келувди...”

Альбинос жим эди. Лом-мим демасди. Даҳшатли дақиқа, мудҳиш ҳодиса тобора яқинлашиб келарди.

Ўруч қаравотнинг тагида нима борлигини биларди, шунинг учун у тарафга қарамасликка тиришди. Белкурак неча сониядан кейин қан-

дай ишни бажаришини ҳам англаб турарди. Даҳшатли ниҳояга бир лаҳза қолганида Хусанога белкуракни олиб, Ҳурчга ҳужум қилди. Ҳурч бу ҳужумни олдиндан кутгани учун қўрқмади. Чунки у натижани яхши биларди. Билардики, Ҳурчга бу ҳужумда жин ҳам урмайди. Ва айнан натижани билгани учун ҳам қўрқарди. Билардики, қаршисидаги йигитни, (у ким бўлишидан қатъи назар) ўлдириши аниқ.

Бир оз олишувдан сўнг белкурак Ҳурчнинг қўлига ўтди. Альбинос Ҳурчга мушт туширган заҳоти у белкурак билан сариқ мошакнинг бошига айлантириб солди. Альбинос ерга чўзилиб қолди, Худди ўша кунгидай, қон аёл устига, деворга сачраб кетди.

Ҳурч хонадан чиқаркан, бу сафар дастрўмол чиқариб, бармоқ изларини артмади. Бунинг бирор маънисини йўқ эди. Бошқа бирор нарса ҳақида ўйлашга, бирор мантиқий хулосага келишга қобил эмасди. Касбий тажрибасига оид энг мураккаб, тушуниксиз руҳий жараёнларни бир-бир эслади. Аниқ ҳис этардики, ақли ҳуши жойида, мияси меъёрида ишлаб турибди. Аммо, бу изоҳсиз воқеалардан бирор маъно, мантиқ чиқара олмасди. Қачондир ўқигани — ярим фантастик бир фараз эса олди: баъзида инсон ўз ақли билан юз беражак ҳодисаларни олдиндан яшаши, ҳис қилиб, аён кўра олиши мумкин. Бу ҳам ўшандай ҳодисаларнинг бири бўлса-чи? Бугун ҳозир рўй берган фожиани тўрт кун илгари шунчаки хаёлидан кечирган, яшаган бўлса-я? Демак, ўша кунги жиноят шунчаки хаёл, рўё экан-да! Ким билсин, бутунгиси ҳам ана шундай хаёл ва тасаввур инъикосидир?

Шу чоқ лоп этиб ёнига келган беморларнинг бир ваҳимали башоратини эслади: “Бу ерда аввал

яшаган армани дўхтир боғни тилсимлаб, девор ва дарахтларга заҳарли моддаларни сингдириб кетган. Балки ўшанда бир савдойининг васвасасида, деб эътибор бермай кетган бу башорат, аини ҳақиқатнинг ўзидир. Галлюциноген моддалар чиндан ҳам мавжуд ва уларнинг инсон миясига таъсири фанга яхши маълум-ку? Умуман олганда, кейинги йилларнинг суронли ҳодисалари, талотўплар ҳамманинг миясига, руҳиятига озми-кўми таъсир ўтказган. Кимдир айтган эди, инсон табиатнинг барча сирларидан, афсунларидан огоҳ деб. Дунёнинг шу қадар кўп очилмаган, ошкор этилмаган сирлари, тилсимлари борки... Буям ўшаларнинг биттаси бўлса керак? Ҳурч маъносиз нигоҳларини хона тарафга йўналтирди.

Зинапоялардан пастга энди. Шамол кучайган, ёмғир ҳам тезлашган эди. Бир пайт, Ҳурчнинг назарида боғда яна нимадир ўта муҳим бир иш бўлиши керакдек ва бу иш унинг ҳаётидаги энг чигал жумбоқларни ҳам еча оладигандек туюлди. Аммо, бу нима эканини, нимадан иборат бўлишини Ҳурч тасаввурига ҳам сиғдира олмасди. Унинг тасаввур доираси ҳам шу қадар торайиб қолган, ҳар қанча уринмасин, ҳеч нарсани идрок этолмас, ҳис қилолмас, тушунолмасди.

Тушунган пайтда эса, кеч бўлганди. Шу тариқа у охири нима билан тугаганини англаёлмай қолди.

Кучли шамол юқори кучланишдаги электр симини узиб ташлаган, симлар ҳовли юзига тушиб ётарди. Ёмғир ерни тамомила ивитиб юборганди. Фақат айвонга ёмғир урмаган. Ҳурч биринчи қаватдаги айвондан тушиб, нам тупроққа қадам қўйиши билан ёниб, қоп-қора косовга айланди.

Ўручнинг ўлигини икки кундан кейин топишди. Муҳим йиғилиш бор эди. Ўручни ишдан ҳам, уйдан ҳам топа олишмагач, табиийки, боққа одам юборишди. Боққа Меҳдиннинг ҳайдовчиси етиб келди.

Ҳайдовчи эшик оғзида Ўручнинг машинасини кўрди. Эшикни анча вақт тақиллатди. Натижа бўлмагач, девор ошиб ҳовлига кирди ва ерда ётган қоп-қора жасадни кўриб, даҳшатдан тош қотди. Аввали, унинг Ўруч эканини хаёлига ҳам келтирмади. Нима сабабдан ўлик бу қадар қора-йиб кетганини ҳам тушунмади. Ҳар қалай, дарҳол шаҳарга хабар қилди. Узилган электр симига тегиб ўлган Ўручнинг жасадини олиб кетишди.

Барча марказий газеталарда таъзияномалар чоп этилди. Таниқли шифокор, тажрибали психиатр билан видолашув маросими ўзи ишлаган шифохонада ўтди. Иккинчи фахрий хиёбонда дафн этилди. Дафн пайти барча оила аъзолари (ўғли ҳам Московдан учиб келди), ҳамкасабалари, қариндош-уруғлари иштирок этди. Офелия ҳам бир бурчакка биқиниб олганча ҳиқ-ҳиқ йиғларди. Болами икки ўғли — Ҳусанога ва Ҳасанога билан мозор бошигача боришди.

ҚИЗИЛ ЛИМУЗИН

У бирдан тўхтади. Атрофга назар солди. Бу жойлар унга ҳам таниш бўлса-да, илк бор кўраётганга ўхшарди. Бу паст-баланд уйлар, пастқам деворлар унга нимани эслатапти? Болалигиними?

Йўқ, болалиги бу маҳаллада ўтмаган. Балки қачондир, кўп йиллар бурун бу ерларга кимникигадир меҳмон бўлиб келгандир, балки бу уйларнинг бирида қариндошлари ёки дўстлари,

танишларидан бирови яшар. Эслолмади. Ишхонасига ҳам бу кўчадан бориlmасди. Шаҳарни поюпиёда сарсари кезиш одати ҳам йўқ эди. Унда нега бу жойлар унга бу қадар қадрдон кўриняпти? Ичидаги бу ташвиш, ҳаяжон, безовталиқ ҳислари қаердан пайдо бўлди? Нимадандир хавотирда эди? Нимадан? Ичида шундай бир ҳис бор эдики, баайни умр бўйи яшаган шаҳарнинг нотаниш маҳалласига эмас, мутлақо бегона бир кентнинг жуда таниш бир кўчасига тушиб қолгандек эди.

Соатига қаради. Ярим кеча, ҳадемай соат ун иккига бонг уради. Умри кечган бу шаҳарнинг ҳар тарафини, ҳар гўшасини, маҳаллалар орасидаги масофаларни ҳам аниқ биларди. Бу тор, лабиринт кўчалардан тезроқ катта йўлга чиқиб олишни ўйларди. Ўн иккигача. Бўлмаса, патруль ходимлари уни дайди гумон қилиб, эрталабгача қамаб қўйишади.

Балки ой нурида сесканаётгандир? Турли ҳажмдаги, харобадан деярли фарқ қилмайдиган бу биноларнинг, чувалашган калавага ўхшаш тор кўчаларнинг кимсасизлигида, пашша учса билинадиган жимжитликда ой шуъласи атрофни кулранг тусга бўяганди. Унга эса бу ўлик ранг худди бошқа бир оламдан қўйилаётганга ўхшарди. У ой нурининг домига тушиб, кечалари кўзи очик, сарсари кезадиган ойпараст эмасди. Уйқуда ҳам эмасди. Уйғоқ эди. Вақт-соатни ҳам аниқ ҳис этар, ўз ҳаракатларини ҳам назорат эта оларди. Баъзан тушларнинг сарҳадсиз оламида юргандек, оёқларини ердан енгилгина узиб ҳаракат этаётганини ҳам сезиб турарди. Лекин бу туш эмасди.

Унақада саҳари мардонда бу ерга қандай қилиб, ўз-ўзидан келиб қолди? Қачон, қандай ва нима мақсадда? Қанча уринмасин, бу саволларга жавоб топа олмасди. Ичгани ҳам йўқки, ҳамма айбни

сармастликка ағдарса? Ташвиш ҳиссининг, бир оз ваҳима ва қўрқувга айланиши мумкин бўлган таажжубнинг бойси ҳам ана шунда эди. Ва шу онда қалбан яқин орада недир бир машъум ишнинг юз бериши мумкинлигини ҳис этиб турарди. Ана шу нарсани ўйлаб сесканиб кетди-ёв.

Тор кўчадан чиқиб чапга қайрилди. Бир неча қадам босиб, қаршисида бошқа бир деворга бақамти келди. Яна йўли бекилиб қолганди. Аммо, чап тарафдаги бошқа бир эшикка кўзи тушди. Бу эшикдан ҳовлига эмас, бошқа бир кўчага чиқиб қолди. Ва шу ондаёқ аллақандай шовқинни эшитиб, қўрқувдан оёқларига титроқ кирди.

Овоз унга тобора яқинлашиб келарди. Бу айнан моторнинг гувиллаши эканини у энди аниқ ҳис этди: ҳа, бу ўт олдирилган, қизиган мотордан чиқаётган шовқин эди. Демак, ҳозир машина юриб кетиши керак. Қоқ ярим кечада, бундай тор кўчаларга машина қандай кириб қолди экан? Энг қизиги, ҳали кўзига кўринмаган машинадан нега мунча қўрқаётир? Ўзи ҳам билмас, аммо нима бўлсаям бу машъум машинадан қочиб қутулмоқ фикрига тушганди.

У қадамларини тезлатди ва қадамини тезлатиши баробарида машина овози ҳам тез суръатда яқинлашаётганини ҳис этди. Оёқлари бир-бирига чалишиб, қочишга тушди ва қочаётиб, машина бу тор, ўйдим-чуқур кўчалардан қандай ўта олишини тасаввурига ҳам сиғдиролмади.

Шовқин жуда яқиндан келаётганди. У орқага ўгирилишда ўзида зўрға мажол топди. Бир зум тўхтади, қайрилиб қаради. Тор кўчани бутун бўйбастии билан эгаллаб олган “Қизил Лимузин” унинг устига бостириб келарди. Орадаги масофа йигирма беш-ўттиз метр келарди. Оний, савқи табиий ҳалос бўлиш истағи билан жон талвасасида ўзини

ёнидаги эшикка урди. Қоронғи даҳлиз деворига ёпишиб, ўзини панага олди. Гуёки машинанинг тезлиги камайгандек, шовқини пасайгандек, ҳатто тўхтаб қолгандек бўлди. Аммо, “Қизил Лимузин” тўхтамаган эди, бир маромда ҳаракатланиб, у бекинган эшикка яқинлашарди.

...Ва келиб тўғри эшик қаршисида тўхтаганида у “Қизил Лимузин”нинг ичини ҳам кўрди. Машина ичида ҳеч ким кўринмасди. Ҳайдовчиси ҳам йўқ эди. Руль орқасидаги жой бўм-бўш эди.

Будильникни ҳар кунгидек еттига тўғрилаб қўйган эди. Аммо, қўнғироқдан аввал ўзи уйғонди. Боя кўрган тушнинг таъсиридан ҳамон қутулолмаганди. Икки-уч сониядан кейин шуури ойдинлашди. Ўй уйида, ўз ётоғида эканини англади. Ҳозиргача кўрганлари шунчаки туш, босинқираш эканини пайқади ва енгил кулимсираб бош чайқади.

Янги кун бошланаётир. Туриб ювиниши, бадан-тарбия қилиши, соқол олиши, чой ичиши ва ишга бориши керак. Бугунги ишларини бир-бир кўз олдига келтирди. Ҳар кунги иш тартиби бугун ҳам ўзгармаслигини эслаб, сиқилди. Бошқатдан кўрпани бошига тортиб, яна бир оз мизгимоқчи бўлди. Аммо, доимий кун тартибига амал қилиб, жаҳд ила ўрнидан турди.

Ярим соатдан кейин бир ўзи яшайдиган квартиранинг эшигини қулфлаб, тўртинчи қаватдан қуйига инди. Беш дақиқадан сўнг еттинчи автобус келади. Унга миниб, метро бекати ёнида тушиши, метрода учинчи станциядан кейин тушиб, ишхонасигача бўлган юз метрча масофани пиёда босиб ўтиши, керак. Ўн саккиз йилдирки, шанба-якшанбадан, бир ойлик меҳнат таътилидан бўлак

кунлар бир хил тартибда, айна вақтда, айна соат ва дақиқаларда, айна транспорт воситаларида, айна йўналишда кечарди.

Сигарет тутатиб, кўча эшикдан чиқиши билан таққа тўхтаб қолди. Кўчада, йўлка четида “Қизил Лимузин” турарди. Бу айнан кеча тушига кирган “Қизил Лимузин”нинг ўзгинаси эди. Бунини қасам ичиб тасдиқлаши мумкин. Ичи бўм-бўш эди. Худди тушидагидек. Аммо, ҳозир тушидаги ой ёғдусининг кумушранг нурларидан фарқли ўлароқ, ҳозир куннинг энг ёрқин қуёшли палласи эди ва шунинг учун юрагида ҳеч қандай қўрқув, ваҳима йўқ эди. Машина эса бу ерда... Нима қипти? Тургандир-да! Тўғри, қондек қип-қизил ранги билан бошқалардан ажралиб турадиган бу лимузинни олдин бу ерда кўрмаган. Ким билсин, қаердадир кўрган бўлса-да, эътибор бермагандир? Аммо, нимагадир бу машина унинг онгига маҳкам ўрнашиб қолгандирки, ҳатто тушига ҳам киргандир.

Автобуснинг лопилаб келаётганига кўзи тушгач, қадамини тезлатди ва алақачон кўникиб улгурган тикилинч оралаб орқа эшикдан амаллаб чиқиб олди. Автобуснинг орқа ойнасидан ташқарига бўйлади. Нимага қизиққанини ўзи ҳам билмасди, аммо ҳар қалай уйининг эшиги тарафга кўз ташлади. “Қизил” ҳамон ўша ерда турарди.

Иккинчи бекатда кўпчилик тушиб қолди, автобуснинг ичи сийраклашди ва у бўшаган ўриндиқларнинг бирига ўтирди. Ойнадан шаҳарнинг гавжум ҳаёти манзарасига боқаркан, паришон фикрларини бир ерга жамлай олмасди. Автобуснинг ҳар икки тарафидан ўтиб қайтаётган машиналарга ниманидир излаётгандек ҳаросон кўз ташлади. Ногаҳон миясига келган фикрдан

кулгиси қистади: балки бояги қизил машинани қидираётгандирман?

“Қизил Лимузин”ни автобусдан тушган пайти кўрди. Тўғрироғи, автобусдан тушиб, беш-ўн қадам юргач, машинани метро бекати рўпарасида кўрди. Метрога кираверишда, йўлак четида турарди. Бу гал ҳам ичида одам кўринмасди.

Жетон ташлаб, эскалатордан тушиб бораркан, ўзича ўйлади, “Балки шу кунларда шаҳарга анчамунча шундай машиналарни олиб келишгандир, шунинг учун “Қизил Лимузин”ларга тез-тез кўзи тушаётгандир? Ҳатто тушларимгача кирапти булар?” – кулимсиради ва шу он миясига урилган эҳтимолдан чўчиб кетди. “Балки бу бояги машина бўлса-чи, мени таъқиб этишаётгандир?” Яна ўз фаразидан кулгиси қистади. Шунақа таъқиб қилишаркан-да, борадиган жойларимга мендан олдин бориб туришса, ҳатто тушларимгача кира олишса?” Бундан кейин яна “Қизил Лимузин” кўрса, рақамини эслаб қолишга қарор қилди. Қизиқ, “Қизил Лимузин” васвасаси унинг хаёлига қай гўрдан кирди ўзи? Наҳотки ҳар-ҳар ерда, ҳаттоки, тушида кўрган лимузинни ҳам битта машина деб ўтирган бўлса?

Бу антиқа, маъно ва мантиқдан йироқ тушунчалар миясини шу даражада ғорат этиб ташлаган эдики, умрида биринчи марта хаёлчанлик билан тушиши керак бўлган бекатдан ўтиб кетди. Вагон кейинги бекатда тўхтаган пайтагина бунини пайқайди. Тушиб, қарама-қарши тарафдан келаётган поездда ортига қайтди. Ер юзига чиқиб, ҳамини йўналишда кетаётиб, йўлак четида яна ўша “Қизил Лимузин”ни кўрди. Бу сафар унча таажжубланмади. Худди бу машинани шу ерда кўриши керакдек. Бу дафъа кимсасиз, бўш машинанинг рақамига эътибор қилди: 19-91.

Ишхонаси томон кетаётиб ўйлади: қизил машина орқамдан идорамизгача борармикин? Йўқ, бу мумкин эмас. Идорага фақат мана шу йўлдан борилади. Машина эгаси уни кузатиш ниятида бўлса, фақат шу йўлдан ўтади, шунда ҳайдовчини ҳам кўриб оларман. Бу туш эмаски, машина ҳайдовчисиз ҳаракат қилса?

Ёнидан ўтиб-қайтаётган машиналарга эътибор қаратди. Улар орасида “Қизил Лимузин” йўқ эди. Идораларининг олдида анча-мунча машина турарди. Аммо, уларнинг ичида бояги машинани кўрмади.

Лифтда саккизинчи қаватдаги кабинетига кўтарилди. Хона деразасидан ташқарига қаради. “Нима бало, васвос бўп қоламан чоғи, нега бу “Қизил Лимузин” миямдан кетмай қолди?”

Кун бўйи таҳрир ишлари билан банд бўлди. Эртаги газетада чиқадиغان матнлар корректурасини ўқиш, мактубларни саралаш ишларига шу қадар берилиб кетдики, танаффус пайти буфетга тушиб, енгилроқ тушлик қилишни ҳам унутаязди. Соат тўртга яқин корректурани тугатиб, нафас ростлади, шундагина очиққанини ҳис этди ва олтинчи қаватдаги буфетга тушди. Шўрва, картошка ва чой пулини тўлаш учун пештахтага яқинлашган пайти беихтиёр буфетнинг кўчага қараган деразасидан пастга мўралади. Пастда турган машиналарнинг бири “Қизил Лимузин” эди. Ўша машинамикин, ёки...

У ўзига нотаниш бўлган бир қизиқиш ва иштиёқ билан лифтдан пастга тушди. Кўчага чиққач, бўм-бўш қизил машинанинг рақамига кўз ташлади: 19-91.

Ўша машина. Унинг ранг-қути уча бошлаганди. У бир муддат тараддудланиб, “Қизил Лимузин”ни кўздан кечиришга тушди. Ниманидир, тўғрироғи, кимнидир кутаётгандек бўлди. Ҳа, у машинанинг эгасини пойларди, ахир бу машинанинг ҳам эгаси бўлиши керак-ку! Қачондир ҳайдовчиси келар-да,

шундагина бу сирнинг тагига етиши мумкин. Аммо, машинанинг эгаси ҳали-бери келай демасди.

Иш вақти охирлай бошлагани учун бу ердаги машиналарнинг эгалари бирма-бир тушиб, уйга қайта бошлаган эдилар. Идора олдидаги машиналар сони тобора камайиб борарди. Ҳаммаси бўлиб беш-олтита машина қолди, холос. Шуларнинг биттаси бояги “Лимузин” эди. Шундагина У анчадан бери бекордан-бекорга вақт сарфлаб, кимнидир кутаётганини англади. Аммо, кимни? Нима учун? Ўзи ҳам билмасди. Ҳолбуки, бу кутиш қанчалик бемаъни ва абас эканини англаб турарди. Эрталаб шу ерда туриши мумкин, аммо машинанинг эгаси ёхуд ҳайдовчиси келмаслиги аниқ эди. У негадир бунга ишонарди. Яна шунини ҳам билардики, бу ердан тўғри уйига қайтганида ҳам бу машинани эшиги олдида кўради. Бу қадар қатъий ишончнинг сабабини ўзи ҳам билмасди.

У уйига қайтди. Ҳозир машинадан кўра кўпроқ ўтиб-қайтаётган одамларга диққат қилди. Бирор таниш чехрага дуч келмади. Худди мутлақо бегона бир шаҳарга тушиб қолгандек эди. Бу, албатта, фақат бугунги кечинмаси эмасди, кейинги икки-уч йил ичида у ўз шаҳрини танимай қолганди. Назарида шаҳарни тамомила бошқа одамлар, бошқа аҳоли эгаллаб олганди. Наинки юзлар, одамлар, юриш-туриш, муомала, гап-гуфторлар ҳам ўзгариб қолгандек эди. Гуёки шаҳарнинг бинолари, кўча ва майдонлари ҳам ўзгариб кетганди. Илгари идораси ва уйи атрофида ҳар қадамда камида беш-олтита таниш-билишига дуч келарди. Ҳозир эса, кучаларни соатлаб кезса-да, бирор танишини учратолмасди.

Ана шу фикрлар билан бораётганида метро бекатига етганида шундоқ эшик қаршисида 19-91 рақамли “Қизил Лимузин” турганини кўрди. Тавба,

қачон, қандай етиб келди бу ёққа? Ахир идорадан бу ёққача фақат биргина йўл бор эди ва "Қизил Лимузин" ёнидан ўтиб кетаётганида кўриши керак эди. Балки хаёли чалғиб кўрмай қолдимикин? Ҳар қалай, машина кўз ўнгида турарди. Яна ичи бўм-бўш. Кимсасиз...

Таажжуб. Бундан чиқди. Кимдир у билан, ҳа, айнан у билан ўйнашаётган бўлиши мумкин. У бу ўйиндан юз ўтирмайди, бу жумбоқли ўйинни давом эттиришга тайёр эди. Фақат ўйин шартларини ва қоидаларини билиши, ўйинчи ҳарифларини таниб олиши керак. Ҳеч бўлмаса, юзини бир кўрса эди...

Метро вағони ичида кетиб бораркан, шуларни хаёлидан ўтказарди. Шу аснода фикрлар оқими бир нуқтада жамланди. Агар бу чиндан ҳам ўйин бўлса, эҳтиёт бўлмоқ зарур. У билан ўйнаётганлар, ким бўлишидан қатъи назар, унинг уйи, иш жойи, келиш-кетиш йўлларини аниқ билишади.

"Демак, кўзир ким бўлса ҳам ўшаларнинг қўлида экани аини ҳақиқат. Уларнинг ўйинини бузиш эса қўлимдан келади. Ўз бекатимдан, тўртинчи бекатдан чиқсам, аниқ биламанки, машина ўша ерда турган бўлади. Мен иккинчи бекатда чиқаман".

Нега биринчи ёки учинчи эмас, айнан иккинчи бекатда тушиб қолишга қарор қилганини эса метродан чиққан пайти тушуниб етди. Бу савқи табиий қарорнинг сабаби ҳам бор эдики, у ҳам бўлса, бир пайтлар ҳар куни ёки кунора бориб турган, икки йилдан бери остонасига қадам босмаган уй — котибанинг уйи эди.

Котиба уларнинг таҳририятида ишларди. Бир куни, тўғрироғи бир оқшом котиба билан навбатчиликда қолди. Кечаси 12 га яқин газетани цехга топшириб, таҳририятдан бирга чиқишди. У котибани уйигача кузатиб борди. Метродан чиқиб,

котибанинг уйигача тамоман бошқа масалалар ҳақида гаплашиб кетишди: ишдан, ҳамкасблардан, об-ҳаводан... Котиба билан бир йилдан бери бирга ишлар эдилар. Ўша оқшомгача эркак ва аёл муносабатлари ҳақида суҳбатлашишмаган эди. Аммо, йўл-йўлакай ҳар иккиси ич-ичидан бу кечани бирга ўтказишларига ишонган эдилар. (Буни кейинчалик котиба ҳам тан олди).

Котиба ёш, келишган, эҳтиросли эди. Бир ўзи яшарди. У ҳам шу пайтга қадар уйланмаган, буни хаёлига ҳам келтириб кўрмаган. Беш йил илгари, табиийки, ҳозиргидан беш ёш кичкина эди. Ўзи таклиф, ишора маъносидаги сўзларни ким олдинроқ айтди? Котибанинг ўзи уйининг олдига етганида уни бир пиёла чойга таклиф қилдими, ёки гугурт фақат уйда, ошхонада бўлишини била туриб, унинг ўзи котибадан гугурт сўрадимиз? Ёки ҳар икки таклиф ва ишора бир пайтда юз берган ва табиий қаршиланганмиди? Хуллас, юқорига кўтарилганларида кеч бўлгани ва метро ёпилганини таъкид этдилар.

Котибанинг уйига биринчи келиши эди. Оқшом ўша ерда тунади. Бу муносабатлар уч йил чўзилгач, бир-бирларидан зерикдилар, бездилар. Котиба буни олдиндан ҳис этгани учунми, иш жойини ўзгартирди. Уйда телефони ҳам йўқ эди.

Котиба бошқа ишга ўтишидан аввал оралари совиган эди. Бир неча ҳафтадан бери кўришмаётган эдилар. Котиба ишдан бўшаганидан кейин унинг ўзи қизнинг уйига борди. Котибанинг уйида меҳмонлар — янги дугоналари бор эди. Уни бир оз совуқ қарши олди. У бир муддат ўтириб кетди. Бир ҳафта ўтиб, яна келди. Котибани уйдан тополмагач, яна бир марта келиб кетди. Шу билан бошқа қайтиб келмади.

Бу айрилиқ уни ранжитмади ҳам, қайғуга ҳам солмади. Умр бўйи танҳо яшамоққа ўрганган каби ёлғизликка кўникиб қолганди. Баъзан зерикиб қолса (шунақаси ҳам бўлиб турарди), кимгадир, эски танишларидан бирига сим қоқарди, бирор жойда ўтириб, бир-икки соат гурунғ қилишар, кейин ойлаб, йиллаб кўришмай кетишарди.

Иккинчи бекатда тушиб қоларкан, кўчада ҳеч қанақа лимузин-пимузин кўринмади. Кўринмаслиги аниқ эди. Унинг бу бекатда тушиб қолиши кимнинг хаёлига келарди дейсиз?

Оёқлари уни яна котибанинг уйи томон ихтиёрсиз судраб боришарди. Ҳали ёддан кўтарилмаган зинапоялардан (учинчи зинанинг тағлиги кўчиб кетгани учун эҳтиёт бўлиб қадам босиш кераклиги эсига тушди) учинчи қаватга кўтарилди. Орадаги икки йиллик танаффусни унутгандек, хотиржам туғмани босди.

Эшик ортидан қадам товушлари эшитилди:

– Ким?

Отини айтди. Эшик очилди. Котиба таажжуб билан Унга тикилди:

– Сен? Ростданам ўзингмисан? Қайси шамол учирди?

– Йўлим шу томонга тушганди, кўриб ўтай девдим.

Бир оз фурсат эшик оғзида туриб қолганларидан кейин котиба уни уйга таклиф қилди.

– Хонага кир, – деди, – аммо, айбга буюрмайсан, уйим йиғиштирилмаган эди. Келишингни туш кўрибманми?

Хона антиқа аҳволда эди. Бўм-бўш, бирорта мебель қолмабди. Фақат деворга ўрнатилган кўзгу бор эди, холос. Гулқоғозлар устида яқиндаги юлиб олинган суратларнинг ўрни тўртбурчак бўлиб ажралиб турарди. Хонанинг бир бурчагидаги кар-

тон қутига китоблар жойланган эди. Китоб, газета ва журналларнинг бир қисми дераза тоқчасига терилган, қолгани пол устида тартибсиз сочилиб ётарди.

Девордаги кўзгу унинг хотирасидаги айрим сахналарни жонлантирди. Кўзгуга бошқача қараб тургани котибанинг ҳам назаридан четда қолмади. Унинг кўз ўнгида қандай хотиралари гавдаланганини ҳис этди. Баъзан ана шу кўзгу қаршисида бир-бирини узоқ ялаб-юлқашарди. У нигоҳларини кўзгудан олиб, хонага югуртирди. Палоснинг бир қисми бошқача рангда эди. Эслади, палоснинг шу ерида каравот турарди, Уларнинг ҳаётига энг лазиз лаҳзаларни бахш этган ўша каравот энди йўқ. Алҳол қулоғи остида ўша каравотнинг таниш гичирлаши эшитилгандек бўлди. Бечора каравот... икки вужуднинг жўшқин тўлғанишларидан эзилиб, туни билан нола қилиб чиқарди, гўё.

– Хайрлашгани келдингми? – сўради котиба.

– Хайрлашгани? – тушунмади. – Кўчяпсанми? Котиба бош ирғади.

– Бошқа квартирагами?

– Бошқа мамлакатга.

У бир оз жим қолиб, котибага термилди.

– Қаёққа кетяпсан?

– Узоқларга, – котиба яна кулимсиради. – Бошқа қитъага, океаннинг нариги тарафига.

Шундагина котибанинг онаси яҳудий экани эсига тушди. Америкада қариндош-уруғими, тоғаси ё холасими яшаса керак.

– Қачон кетасан?

– Индин. Ҳамма нарсамни сотдим. Бугун каравотни ҳам олиб кетишди. Бу оқшом ерда ётаман энди.

– Китобларни нима қиласан?

– Буларниям эртага олиб кетишади. – Бирдан нимадир эсига тушиб кетди. – Тўхта, ошхонада ҳали тарелка, стаканлар бор. Ҳозир сенга чой дамлаб келаман.

– Керакмас, – деди у. Аммо, котиба ошхонага ўтиб кетганди.

У деразадан пастга қаради. Метро бекати кўриниб турарди. Кўзгудан ўзига қаради. Сочлари сийраклашиб қолибди, аммо ҳали оқ тушмаган, балки оқармай тўкилиб кетар.

Қути тепасида турган китобларни бирма-бир варақлай бошлади. Эски қомуслар, жилд-жилд ногир асарлар, лугат ва турли соҳаларга оид адабиётлар бор эди уларнинг орасида. Деярли ҳамма китобда матн қошиясида қалам билан турли қайдлар, битиклар кўзга ташланарди. Айрим сўз ва жумлаларнинг тагига чизиқ тортилган эди. Ора-орада сўроқ ва ундов белгилари ҳам учрарди.

Котиба ошхонадан иккита яшик олиб чиқди. Бирининг устига чой билан қанд қўйди. Иккинчисини у томонга сурди.

– Утир.

– Шунақа бой кутубхонанг бор экан, мен билмас эканман-да!

– Ота-онамдан қолган. Кейин менам анча-мунча китоб олганман. Аммо, кўпи эски китоблар.

– Қизиқ, шу пайтгача эътибор қилмаган эканман. Бу китобларни қаерга бекитиб қўювдинг?

Котиба истеҳзоли жилмайди:

– Сен нимага ҳам эътибор қилардинг? Ичкари киришинг билан ютоқиб, мени ётоққа судрардинг. Нафсинг қониши билан орқа-олдинга қарамай кетворардинг.

Котибанинг ҳақ эканини ич-ичидан тан олди. Унинг бундай совуққина эътирозларини аввал ҳам кўп эшитган, балки шу туфайли оралари

совигандир? Гапни бошқа тарафга бурмоқчи бўлди:

– Манави қайдлар отангники бўлса керак? – саҳифа четидаги хира битикларни кўрсатиб ишора қилди.

– Отамники ё онамники бўлади-да, ҳар қалай, меники эмас. Китобга ёзадиган одатим йўқ.

– Отанг инглизча билармиди?

– Инглизчаниям, немисчаниям, форсчаниям биларди.

– Бу китобларни кимга ташлаб кетяпсан?

– Улар аллақачон сотилган...

– Сотдинг? Кимга?

– Ҳар хил одамларга. Ким қандай китобга қизиқса, ушанақасини териб олган. Эртага буларниям опкетишади.

– Қандай кўзинг қияди? Ахир уларга ота-онангнинг қўли теккан, кўзи тушган, уларнинг дастхати бор...

– Нима қилиш керак? Улар ўлиб кетишган-ку?

– Ота-онангми?

– Ота-онам ҳам, китоблар ҳам.

– Ҳеч замонда китоб ҳам ўларканми?

– Албатта. Китобларнинг эгаси, яъни уларни сотиб олган, тўплаган, ўқиган, уларга вақт сарфлаган, тушунган, тушунчаларини қайд этиб борган одамлар ўлгач, китобларни ҳам ўзлари билан опкетишади. Демак, китоблар ҳам ўлади. Янги эгаларининг қўлида эса улар бутунлай бошқа, янги китобга айланадилар. Тушуняпсанми?

У чойдан бир ҳўплаб, котибани энди куриб тургандек термилди. Котиба:

– Мен китоб ўқишни ҳам, улар ҳақида ўйлашни ҳам ёқтираман. Фақат мазмуни ҳақидагина эмас, умуман китоблар ҳақида. Қара, бу китоблар эллик-олтмиш йилдан бери бир ерда туришибди. Бирга

яшаб келишарди. Баъзан, менинг назаримда, бу китоблар ичидаги қаҳрамонлар кечалари хонага чиқиб, ўзаро суҳбат қуришарди. Аразлашиб, ярашишарди, худди бизга ўхшаб.

– Биз аразлашиб қолганмидик?

– Йўқ, энди... айтаман-да! Ҳар қалай, бу китоблар бир оила эди. Энди улар бир-бирларидан ажралишпти. Эртага уларнинг ҳар бири бошқа-бошқа уйларда, бошқа китобхонларнинг қўлида бўлади. Бошқа ҳеч қачон бир-бирлари билан кўришмайдилар. Худди... сен билан мендек.

Котибани илк бора кўриб турар, унинг кимлигини энди кашф этаётган эди.

– Сен... шунақамисан ҳали? Нега бу гапларни аввал бирор марта менга айтмагансан?

– Имкон бермасдинг-ку, ичкарига киришинг билан ўзингни устимга отардинг...

– Бас, бўлди-да энди!

– Рост-да! Ишхонада кундалик расмий ишлар, уни опке, буни ол, уни бер... Бу ерда эса, доимги оҳ-воҳлар. Нафасинг бўғзингга тиқилиб қоларди-ку!

Бу ёққа келаётганида тасаввурига ҳам сигдира олмаганди. Котиба ё атайин, ё билиб-билмай ўйотган ширин хотиралар уни беҳос энтиктириб юборди. Шу бетартиб газеталар, китоблар устига чўкканча, у билан ўйнашгиси келди. Ўрнидан туриб, котибанинг бўйнига қўл солмоқ истади. Котиба қатъият билан ўзини четга тортди.

– Керакмас, – деди. – Ҳеч нарсани ортга қайтариб бўлмайди. Кейинги пайтларда сени жуда кам эслардим. Тушимга ҳам кирмай қўйгансан. Аммо, юрагимнинг қай бир пучмогида кетиш олдидан сен билан ҳам бирров хайрлашиш истаги йўқ эмасди. Синаб кўрганман, нимаки кўнглимдан кечса, шу иш тез орада содир бўлади. Мана, ўзинг

уз оёгинг билан келдинг. Ўзи ростдан ҳам менинг кетишимни билмасмидинг?

– Худо ҳаққи, билмасдим. Мутлақо тасодифан келиб қолдим. Бир ишим чиқиб қолувди...

– Нима иш?

Бояги машина ҳақида гапирмоқчи бўлди-ю, дарров фикридан қайтди. Ахир қандай айтади, қандай изоҳлайди? Бугун уч-тўрт марта битта машинани кўрибди. Нима қипти шунга? Шуям гапми?

Ҳозир назарида котиба унинг ёнида, бу хонада, бу шаҳарда ҳам эмасди. У билан бошқа бир дунёдан туриб гаплашарди. Бу хонада котибанинг фақат қуруқ савлати бор эди, холос. Руҳи эса узоқ-узоқларда эди. У бу вужуднинг ҳар қаричини, ҳар толасини, баланд-пастини яхши биларди. Аммо, бу вужудда яширинган руҳ тамомила бегона ва мавҳум эканини энди ҳис этди.

Унда тентак бир истак туғилди. Девордаги кўзгуни мушти билан чил-чил синдирмоқчи бўлди. Аммо, ойнанинг синиши бахтсизлик келтириши эсига тушди. У ўзига ҳам, котибага ҳам бахтсизликни раво кўрмасди. Эҳтимол, бу кўзгуни ҳам кимдир сотиб олар, кимлардир бошқа хонада шу кўзгу қаршисида муҳаббат шаробидан сипқоришар? Энди ҳувиллаб қолган бу хонадонда кечажак ҳар бир дақиқа уни қаттиқ исканжага олишини ҳис этди ва котибага видо сўзларини айтиб, ташқарига йўналди.

– Оқ йўл, сафаринг беҳатар бўлсин, – деди кетаётиб, – ишларингга ривож, қаерда бўлсанг ҳам саломат бўлгин. Балки яна қачондир, қаердадир кўришиб қолармиз?

Охирги сўзи қанчалик ҳақиқатдан узоқ эканини иккови ҳам англарди. Чунки энди уларнинг бирон жойда кўришмаслиги аниқ. Эшик очилган

эди. Қайрилиб, котибанинг совуқ пешонасига лаб босди-да, тез-тез юриб, зинапоядан пастга тушиб кетди. Иккинчи қаватга етганда синиқ пиллапоядан сирғалиб, оёғи бир оз лат еди. Ортига ўтирилди. Котиба ҳамон эшик олдида унга қўл силкиб турарди. Кўзларида ёш кўринмасди. Кулимсираб турарди.

Оёқлари қаттиқ оғриб, хиёл оқсоқланганича тушиб кетаётганида, котибанинг эшиги гийқиллаб ёпилди. Бу товуш унга каравот гичирини эслатди ва шу топда котибадан абадий айрилганини бутун борлиги билан ҳис этди. Шуни ҳам англадики, йиллаб кўришмай келаётган бўлсалар-да, котиба унинг бу шаҳардаги сўнгги илинжи эди. “Қизил Лимузин” ҳодисасини ҳам фақат котиба билангина баҳам кўриши мумкин эди.

Ортига қайтиб, ҳаммасини котибага очиқ-ошкор гапирмоқчи бўлди. “Кетма, кўчма, дея оёқларига йиқилгиси келди. Қол, турмуш қурайлик, бирга яшайлик, китобларни ҳам ҳеч кимга сотма, дейишни истади.

“Ҳеч бўлмаса бир оқшом, шу кеча бирга бўлайлик, китоблар ва газеталар ичида ҳамоғуш бўлайлик”, дегиси келди.

Аммо, энди бу мумкин эмаслигини унинг ўзи ҳам биларди. Ҳаммаси тугаган, ҳал этилган эди. Ҳеч нимани ўзгартириб бўлмайди. Тақдирдан қочиб қаёққаям борардинг?

Биринчи қават эшигидан чиқиб, йўлакда, шундоққина бурнининг тагида “Қизил Лимузин” турганини кўриб заррача ажабланмади. Худди шундоқ бўлиши керакдек, қизил машина уни бу ердан ҳам топиб олиши табиий бўлиб кўринди.

Энди ҳеч нарсадан хавфсирамас, ҳеч нарсадан кўрқмасди. Хотиржамлик билан метро тарафга одимлади. Ёмғир шигалаб турарди. Бу ёмғир ўзи-

ники бўлса-да, таниш шаҳар унга бегоналашгандек туюлди. Одамларни танимасди. Уйлар, кўчалар — ҳаммаси ўзгарганди. Атрофига боқиб, бирор таниш нарса кўрмади. Бошини кўтариб, булутларга қаради. Булутларни таниди. Таниш булутлардан таниш ёмғир ёғарди. Гўёки, ёмғир булутдан эмас, ўтмишдан ёғаётганга ўхшарди. Мангута йўқотилган ўз кечмишидан ачинган бўлди.

Метрога ҳам тушмади, автобусни ҳам кутмасдан уйига пиёда йўл олди.

Ёмғир бир маромда томчилаб турарди. Бир оз юрса, уйига ҳам етади ва эшиги олдида... “Қизил Лимузин”ни кўради.

Бу аниқ.

Бир оз юрди, уйининг эшиги кўзига ташланди. Уй олдида ҳеч нарса кўринмасди, ҳеч қанақа машина йўқ. Қизилиям, яшилиям, қорасиям. Бешолти соатдан кейин ётоғига кириб, “Қизил Лимузин”ни тушида кўриши миясига урилди.

Уйқусидан сакраб уйғонди. Соатга қаради. Тонгги тўрт ярим. Соат қўнғироғи чалинишига ҳали икки ярим соат бор. Аммо, ич-ичидан ҳозироқ туриши, ётоғидан чиқиши кераклигини ҳис қилди.

Ўрнидан туриб, ётоғидан чиқди, деразадан пастга қаради. Шубҳаси тўғри чиқди. Бўм-бўш, одамсиз, ҳаракатсиз кўчада биргина машина турарди — “Қизил Лимузин”.

У энди нима қилиши кераклигини яхши биларди. Душ қабул қилди. Ювинди, соқол олди. Оқ, тоза кўйлагини, дазмолланган костюмини кийди. Янги галстугини боғлаб, туфлисини артди.

Эшикдан чиқаётиб, хонасига бир қур кўз ташлади. Қўнғироқли соатни тўхтатиб қўймоқчи

бўлди. Яна негадир фикридан қайтди. Ишлай-версин, фақат бўш хонада жиринглайвериб, қўш-ниларни безовта қилмаса бас.

Сигарет чеккиси келди, лекин чекмади. Зина-поялардан бамайлихотир тушиб кўчага чиқди. “Қизил Лимузин”га яқинлашди. Ичида ва атрофида ҳеч ким кўринмаса ҳам, эшик очиқ эканини сезиб турарди. Эшик очиқ эди, ҳайдовчининг ўрнига ўтирди. Калит ҳам машинанинг ўзида эди. Нотаниш кўчага, нотаниш уйларга-ю, нотаниш осмонга боқди. Кўкдан нотаниш булутлар чекинган эдилар. Калитни буради.

* * *

Ахборот агентлиги маълумоти:

“Бугун соат тонгги бешларда учинчи боши берк кўчада бир автомобиль портлаб кетди. Тахминларга кўра, моторни ўт олдириш пайтида унга ўрнатилган портловчи восита ишга тушган. Бомбанинг ким тарафидан қўйилгани, машина кимга тегишли бўлгани, рўлдаги парчаланиб кетган марҳумнинг шахсини аниқлаш бўйича тезкор тергов ишлари олиб борилмоқда”.

ҲИДОЯТ

Ҳидоят Оружев 1944 йил 5 сентябр-да Зангезур вилояти Муғлу туманининг Маралземи қишлоғида туғилган. Озарбойжон Давлат университетининг филология факультетини битирган. Бир қатор давлат муассасаларининг юқори лавозимларида ишлаб келган. Ҳидоят таҳаллуси билан ёзган шеърӣй ва насрий асарлари кўп тилларга таржима қилинган. Озарбойжонда хизмат кўрсатган маданият ходими. Айни пайтда Озарбойжоннинг Қирғизистондаги элчиси лавозимида хизмат қилади.

Уйдагилар уйгонмасин дея, калитни оҳиста буради. Яхшиямки, эшик ичкаридан тамбаланмаган экан. Акс ҳолда бўсагада анча кутгандан сўнг, хотинининг тўнгиллаган садолари остида эшик очилган бўларди. Хотинининг заҳил, норози қиёфаси кўз олдида дафъатан жонланди.

“Шуям ҳаётми, одамни ярим кечаси каллахуш қилади. Одамлар ҳозир уч уйқуни уриб бўлди”.

Одатда бунақа иддаоларга эри жавоб қайтармасди. Билади: бир оғиз гапирса, хотини ўн оғиз қилиб қайтаради. У аёли билан холаваччаси Дилоранинг туғилган кунида танишган. Танишувлари қанчалик оддий кечган бўлса, тўйлари ҳам худди ўшандай ўтди. Ўрталарида нима бор эди? Севгими? Йўқ, уларнинг севишга, тўғрироғи севгисини синовдан ўтказишга вақти бўлмаганди. Кейинги пайтларда ишдан кеч қайтгани учун хотинига ҳисобот бермай қўйган. Хотини ҳам мингирлаб-мингирлаб ётоғига кириб кетадиган бўлди. Деворда осилган соат тунги учни кўрсатиб турибди.

Ҳозир кеч қайтганининг сабабини айтганида хотини жавраши мумкин бўлган гапларни хаёлан ишга тизиб кўрди:

“Вой-воей! Кексаларга жон бунча ширин бўлмаса? Касал бўлса, бориб ётсин! Ана, қизи бор ёнида. “Тез ёрдам”га сим қоқсин. Сиз дўхтирмассиз-ку, ҳар қалай”. Шу сўзлари қулоғи остида жаранглаши билан Таваккалнинг муштлари тугилди.

Ҳамма маст уйқуда. Кийимларини алмаштирди. Неғалигини ўзи ҳам ўйлаб кўрмади. Ахир одамлар “уч уйқуни уриб бўлди”. Бунинг устига, эртанги бюро масалаларини кўриб чиқиши керак. Қаҳваранг пижамасини кийди. Бу пижамани унга Калькутта шахри мэри совға қилганди. Кўз

олдида 35–37 ёшлардаги хушбичим, худди таниқли актрисаларга ўхшаб кетадиган ҳинд аёли жонланди. “Пижамани кийганингизда мени эслаб юарсиз!” деганди у ўшанда.

Мэрнинг исми Рани эди, янглишмаса! Эри муҳандис экан. Агар синфдоши Салмон “запорож”га мундир кийдириб қўйса, худди ўшанинг ўзи бўлади. Эр-хотинни ёнма-ён кўриб, бувисининг бир матали эсига тушган: “Қовуннинг яхшисини ит ейди!”

Юраги ёнаётганини ҳис этди. Музлаткични очди. Араб пивосидан тортиб, фин шаробларигача териб қўйилган эди. Негадир кўнгли ҳеч нима тусамай, музлаткич эшигини ёпди.

Ётоқхонага ўтди. Даҳлизда кўзи телефонга тушди, яна симини узиб қўйишибди. Хотинининг одати шунақа, соат саккиз бўлдим, дарров телефон симини узиб қўяди. Ўзи билмаган ҳолда телефонни қайта тармоққа улади. Худди шуни кутиб тургандек, телефон “сайраб” қолди.

Нега дастани кўтармаяпти? Нега жойида қотиб қолди? Телефон эса ҳамон жирингларди. Бор кучини тўшлаб, дастакни қулогига босди:

– Лаббай...

Нариги тарафдан аввалига тушуниксиз шовқин эшитилди.

– Ака, ўзингизни қўлга олинг! Лекин... тез етиб келинг!

Яна қандайдир йиғи товушлари эшитилгандек бўлди. Таваккалнинг ичида нимадир чирт этиб узилди. Икки қўли ёнига осилиб тушди. Дастак аввал маълумотлар китобига, кейин эса полга тарақлаб тушди. Юраги тўхтаб қолдими?... Йўқ, юраги уришдан тўхтаган одамлар тикка туролмайдилар. У эса ҳайкалдек қотиб турибди. Орадан қанча фурсат ўтганини ўзи ҳам англамади. Балки бир дақиқа, балки бир соат, балки бутун умр...

Ҳушини йигиб олди. Ҳали ҳодисанинг туб мо-
хиятига етиб бормасдан, хотини ётган хона томон
одимлади, кейин ўгли ва қизининг хоналарига
бўйланди. Улар ҳам маст уйқуда эдилар.

Кейин Читада юрган Илғорни эслади. У томон-
ларда ҳозир пешин бўлса керак! Илғор бобосини
жуда ёқтирарди. Агар шу ерда бўлганида, Тавак-
калнинг ярим юкини елкалаган бўлармиди?

Кўча эшикни очиб, ташқарита чиқди. Тугмани
босиши билан лифт эшиги очилди. Лифт дево-
ридаги кўзгуда аксини кўриб, уй кийимида чиқ-
қанини пайқади. Негадир эсига Калькуттанинг
мэри эмас, боя кийим алмаштиргани тушди.

Бу пайтда лифт биринчи қаватда тўхтаганиди.
Яна тўққизинчи қават тугмасини босганида, лифт
ҳам оғрингандек гичирлаб, юқорилай бошлади.
Лифтдан чиқиб, калитни олиш учун савқи табиий
ҳолатда чўнтак ковлади. Жин урсин! Калит ҳам
уйда қолибди. Ишқилиб, эшик қулфланиб қолма-
димикин?

Елкаси билан эшикни ичкари итарди. Хайрият,
очиқ экан. Кўйлагини алмаштириб, пастга тушди.

...У таниш йўллардан одимлаб борарди. Соҳил
хиёбони тунги чироқлар нурига ғарқ бўлганиди.
Атрофда тирик жон кўринмайди. Икки томондаги
анвойи гуллар ҳам сокин мудраётгандек.

У одатда, ҳар куни эрталаб соат еттида уй-
дан чиқар, қирқ-қирқ беш дақиқа хиёбонни
кезарди. Хизмат машинаси уни хиёбоннинг на-
риги тарафида кутиб турарди. Яқинда шаҳар
ободонлаштириш бошқармаси бошлигининг ял-
тоқлангани эсига тушди:

“Ҳар куни эрталаб сиз юрадиган йўлларга сув
сепиб қўяман. Кўчаларга янги гул кўчатлари топиб
ёқтирдим!”

Таваккалнинг эрталаблар хиёбон айланишини
қандай билдийкин?

Соат саккизларда ишхонасига етиб борарди.
Спорт залида бадантарбия қилар, ҷонуштани ер,
соат тўққизга яқинлашганида кабинет эшигини
очарди.

Мана, ҳозир ҳам ўша, икки четига гуллар
экилган йўлакдан кетяпти. Хаёлида бир неча
йил аввалги мулоқот кечгани учун гўё нотаниш
йўлакдан кетиб бораётгандай эди. Йўл-йўлакай
қуйидагилар ёдига тушди:

“Таваккал, болам! Анчадан бери Зангезурга бор-
мадим. Жуда соғиндим-да, бир обориб келсанг!”

“Ўзингиз кўрган-билган Зангезур-да, ота! Ун-
дан кўра Кисловодскка йўлланма олиб берай, бо-
риб дам олиб келинг!”

“Горус дарасидан тушаётганингда катта каштан
дарахти бор. Ҳалиям турганмикин?”

“Қўйиб берса, янтоқ-шувоқларни ҳам сўрайсиз,
ота!”

“Ўша дарахтни мен экканман, болам! Минглаб
одамлар унинг соясида дам олиб, отамга раҳмат
айтиб кетган. Ўша дарахтнинг тагида бир чашма
отилиб туради”.

“Униям сиз очганмисиз?”

“Йўқ, аввалдан бор эди. Суви кўз ёшидек ти-
ниқ, муз каби совуқ. Битта қўйни еб, устидан
ўша чашманинг бир қултум сувини ичсанг, яна
қорнинг очқайди”.

“Э ота, сизга ўхшаб, ўз эрким ўзимдамидики,
йўллардаги чашмаю каштанларни қидириб юр-
сам!”

“Қидирсанг нима қипти? Тошлар, қоялар, бу-
лоқлар, дарахтлар... ҳаммаси йўлинг-да-ку? Улар
шоҳу гадога баробар. Айтишларича, ҳозир йўл-

ларни тузатишибди, икки-уч соатда етиб борса бўлармиш...”

“Ундан кўра, Кисловодскка боринг!”

Ўз овозини ўзи эшитиб, ижирганди. “Сенга ҳам, амалинга ҳам тупурдим, – деди ўзига ўзи овоз чиқариб. – Наҳотки бир кунгина вақт ажрата олмадинг, отанг учун? Дам олиш кунинг йўқмиди? Таътил кунлари-чи? Бор, ана иш куни бўлсаям, ярим кунда бориб келсанг, иш тўхтаб қолармиди? Биринчи ўринбосаринг бажариб турарди ўша “оламшумул” ишларингни? Лоақал хизмат машинангни жўнатсанг, ҳайдовчининг ўзи ҳам эплардику! Тупурдим сенгайм, ишинггайм!”

Одимлари тезлаша бошлади. Отаси унинг ишхонаси тарафга тез-тез ўтиб туришини хотирлади. Лекин, бинонинг ичига кирмасди. Эшик олдидаги посбонлар темир панжара ихотасида қад ростлаган чиройли бино атрофидаги паркда ишлайдиган қариялар таниш бўлиб қолган, улар билан тез-тез гурунглашарди. Кейин гап орасида ўглини суриштирар, аммо отаси эканини айтмасди.

– У ўзи яхши одамми? Феъли қанақа? Одамлар билан муомаласи қанақа?

Гарчи ўзини хотиржам тутишга интилса-да, хоҳ яхши гап эшитсин, хоҳ ёмон, бари бир қизариб оларди.

Бир гал ёшгина, қорақўз сержант йигит қариядан сўради:

– Амаки, уртоқ Каримлини жуда кўп сўрайсиз-да, қариндошингизми дейман?

– Йўқ, ҳамюртим бўлади, – деганди ўшанда қария.

– Ҳа, ишқилиб ҳозир шу юртодошингиз сизни кўрса, салом берармикин?

– Салом дейсиз-а, – гапга қўшилганди фаррош аёл. – Сизни танирмикин денг! Бир куни ҳузурига

кирувдим. “Ўртоқ бошқик”, дедим. “Эллик йилдан бери қўлимдан шу супурги тушмайди. Ўзим бир ертўлада яшайман. Белим шамоллаганига ўттиз йилдан ошди. Ўғлимнинг юраги касал. Бир хонали бўлсаям, битта уй олишга ёрдам берсангиз, ҳеч бўлмаса, невараларим тузукроқ уйда униб-ўссин”, дедим. “Хола, уй масаласи билан биз эмас, шаҳар кенгаши шугулланади”, деди. Кошки билмасам экан, бунақа ишлар унинг битта имзоси билан ҳал бўлишини.

Қариянинг ранги ўзгарди. Индамай ортига, ўғлининг уйига қайтди. Ўзи кейинги пайтларда ўғлиникига камқатнов бўлиб қолганди. Ўғлини кутиб ўтирди. Таваккал, ярим кечаси кириб келди. Отаси ҳамма гапни бир бошдан айтиб берди.

– Ота, нималар қилиб юрибсиз? Кимлардан мен ҳақимда суриштирасиз? Нима кераги бор эди? Мен эртага уларнинг кўзига қандай қарайман?

– Рост гапни ана ўшалар айтишади, болам. Қадимги подшоҳлар ҳам қаландар либосида юриб, халқдан ўзлари ҳақидаги фикрларни сўраб юришган.

“Ўша фаррош хотин уй олдимикин?”

Айни чоғда Таваккалнинг хаёлидан ана шундай уй кечди.

Ўша ҳодисадан кейин ота ўғлининг ишхонасига яқинлашмади. Ўғил ҳам йилда бир-икки марта ота ҳовлисида хабар олар, беш-ўн дақиқа отаси ва синглиси Салби билан ҳамсуҳбат бўлар, кейин ортига қайтарди. Охирги олти ойда отасининг уйидан бошқа ҳамма жойда бўлиб қайтди. Ҳар-ҳар замонда телефонда йўқларди:

“Ота, Ҳиндистонга кетяпман! Қайтишим билан олдингизга бораман!”, “Ота, Италияга кетадиган бўлиб қолдим!”, “Ота, эртага Индонезияга уч-япман. Ундан Австралияга ўтаман...”

Қайтиши билан яна алақандай мажлислар, кенгашлар, расмий учрашувларнинг кети узилмас, улар туташа билан самолёти бошқа тарафга қараб учарди.

“Ўғлим, дунёнинг ҳар бурчагига боришга вақт топпасан, фақат бобо юртинг Зангезурдан бошқа!” Бу отаси айтиши керак бўлган, аммо айтмаган гап...

Бугун эрталаб Салби телефон қилганди. Овози ҳаяжонли эди.

- Ака, отамнинг тоблари қочиб қолди.
- Доктор юборайми?
- Йўқ, шарт эмас, ишдан кейин вақтингиз бўлса, келиб кетинг.
- Нега? Докторнинг кераги йўқми?
- Маҳалламизнинг дўхтири бор-ку, ўшани чақирдик.

– Э, улар нимани билишарди... Ҳа, майли, бо-раман!

Кейин соғлиқни сақлаш вазирига сим қоқди. Консилиум ўтказишди. Пешин пайтида вазирнинг ўзи телефон қилиб, умид йўқлигини айтди.

“Шу пайтгача яшаганининг ўзи мўъжиза. Юрак шунча касалликни бошдан кечириб, яна уриб турганига ҳайронман!”

Вазирнинг айтишича, уч-тўрт ой илгари мурожаат қилинса, асраб қолишнинг иложи бўларкан. Демак, отаси уч-тўрт ойдан бери огир касал экан-да? Нега бир огиз айтишмади?

Ишдан яна кеч чиқди. Ҳайдовчисига борар манзилни айтди. Бу сафар машинани отасининг уйдан анча берида тўхтатмади, дарвозанинг ол-дигача ҳайдаттирди. Уни Гаффор амаки қарши олди. Юзини тук босиб кетганига қарамай, ҳушёр эди. Хотини Соня холанинг айтишича, қариянинг

тоби қочганидан бери ичмаётган эмиш, беморнинг бошида ўтириб, қизиқ-қизиқ ҳангомалар билан уни овутиб ўтирганмиш. Икки кундан бери тараддуд кўра бошлабди...

Тараддуд?.. Шундагина ҳовлининг усти презент билан ёпилгани, темир харраклар келтириб қўйилганини кўрди. Тўй-маъракада ишлатиладиган қозон-ўчоқларни ҳам келтириб қўйишибди.

Отаси ётган хонага кирди. Уй икки хонадан иборат бўлиб, икковининг эшиги ҳам ошхона томонга очиларди. Отасига “Юринг шаҳарга олиб кетай, истасангиз мен билан яшанг, истанг бошқа шарт-шароит, яхши бир уй олиб берай”, деди. Отаси унамади. “Бу уйда мен ота-онам, ойингнинг исини туяман, шулар мени одам қилиб турибди” дерди.

Отаси ўзини бардам тутишга тиришарди:

– Э ўғлим, бу ёруғ оламда анчагина яшаб қўй-дим. Сулаймон пайғамбарга вафо қилмаган дунёга биз устун бўлармидик? Сен кўпам ўзингни олдириб қўйма. Бир-иккита илтимосим бор, шуларни эсингдан чиқармасанг бас!

Отаси шу ерда ҳам ўғлини аяди. “Қил” демадимиз, “эсингдан чиқарма” деди, холос. Бажариш-бажармасликни ўзинг биласан, демоқчи-да!

Отаси ўнгланишга уринди, аммо кучи етмади. Салби ва Сонанинг ёрдами билан хиёл ўнгланиб олди.

Қариянинг кўзлари шифтга термилди, огир бир гапни айтмоқчи бўлгандек, чуқур нафас олди:

– Мени... онангни ёнига қўй, болам. Ўша ердан жой ажратиб қўйганман. Биласан...

Сийрак киприклари орасидан ёш сизди. Салби унинг ёноқларини артиб қўйди.

– Мен-ку ёшимни яшаб бўлдим, – деди қария хирқираб. – Онанг шўрлик тушди эсимга! – бир

оз нафасини ростлаб, қизига юзланди. — Салби, чой дамлаб кел, болам!

Қизи отасининг ниятини тушунди. Демак, ўғлига айтадиган бирор гапи бўлса керак. Қизининг қадам товушлари узоқлашгач, ота гап бошлади:

— Таваккал, ўғлим! Салбидан хабар олиб тур! Фақат шундан кўнглим тўлмаяпти. Бечора қизим... Мени деб... Мен унинг бахтига зомин бўлдим.

Албатта, биларди Таваккал. Ҳаммасидан хабари бор эди.

Салби отасини ўйлаб турмуш қурмади. Онаси вафот этгач, гоҳ илмий ишини баҳона қилди, гоҳ юрагини... Совчи юборганлар кўп бўлди. Ҳаммасига рад жавобини берди. Энди эса ёши қирққа қараб кетяпти.

— Қорнини тўйғиз, кийим олиб бер демайман. Худога шукурки, ўз юкини ўзи уддалайди. Маоши ҳам ўзига етиб ортади. Фақат келиб-кешиб, кўнгироқлашиб турсанг, бас. Мендан кейин яккаланиб қолмасин, дейман.

“Яккаланиб қолмасин!” Таваккал синглизининг келгуси ҳаётини кўз олдига келтириб, бирор ёруғлик топа олмасди. Оила қуриб, бола-чақали бўлармикин... Салбини оламан дегувчилар ҳозир ҳам топилади. Ақлли, самимий, чиройли қиз. Ёшлик тароватини йўқотганича йўқ. Аммо, унга уйланадиган эркакнинг ўзи қанақа чиқади? Салбига муносиб бўлармикин? Агар унга лойиғи учрамаса, Таваккал бир умр виждон азобида яшаши тайин. Негаки, оилада катта фарзанд бўлишига қарамай, шу оиланинг асосий ташвишини, кекса отанинг заҳматини, бевақт бу оламни тарк этган онаизорнинг маърака-маросимларини ҳам Салбининг ўзи елкасига олганди. Йўқ, у Таваккал учун сингил эмас, опа ўрнини босди.

Таваккал институтда ўқиб юрганида ҳам Салби ундан кўмагини аямади. У ўқишдан ташқари пайтларда уйда тикувчилик билан шугулланарди. Таваккал Москвага академияга кетганида, Салби институтга ишга кирди. Шунда ҳам тикув машинаси тўхтамади. Шу тариқа акасига пул, совға-салом юбориб турди. Таваккал юқори лавозимларни эгаллаганидан кейин ҳам Салбининг совға-саломлари узилмади. Бир қараса, Эрон пайпоғи, бир қараса, фин совуни... “Салби, буларни қаердан топасан?” деб сўраганида, у индамай бош ирғаб қўя қолар, уша пайтларда ўта камёб саналган бу молларни сотиб олиш учун соатлаб магазинларда навбатда турганини айтиб ўтирмасди.

Хўш, энди Салбининг қисмати не кечади? Таваккални бу оғир лаҳзаларда ҳаммадан кўра шу савол қийнади.

Отаси эса хириллаб, тўхтаб-тўхтаб сўзида давом этарди.

— Иложи борица, — ҳансиради ота, — эртага... юқоридагиларга хабар қилиб ўтирма. — Кейин бир оз жим қолиб, бунинг иложи йўқлигини тушундими, илова қилди. — Агар жуда имкони бўлмаса, жума оқшоми ҳаммаси бир бўлиб, фотиҳага кела қолсин. Отамнинг васияти шунақа эди, дея қоласан...

Яна сукут...

— Менга уч кун аза тутсанг, етар. Пайгамбаримиз ҳам шундай деб марҳамат қилган эканлар. Майда-чуйда ишларга аралашма. Ҳамма нарсани Гаффорга топширганман.

“Топширганман!” Отаси бу сўз ортида яна бир сирни яширганди: маърака харажатлари ҳам олдиндан тайёрлаб қўйилган!

— Салби, акангга чой дамлаб кел. Ишдан чарчаб келган.

Бу отанинг охирги сўзлари эди. Салби чой олиб келди. Ота жим. Ўғил жим. Чой совиб бўлди. Салби яна иссиқ чой келтирди. Кейин яна... Яна...

Ҳеч ким гапирмас, ҳамма сукутнинг чинқиригидан бошқа нарсани эшитмасди.

Оқшом шу тариқа эриб борарди.

– Таваккал укам, бир дақиқага мумкинми?

Гаффор аканинг таклифи билан Таваккал ташкарига чиқди.

– Сиз ишингизга бораверинг! Қайтишда кириб утарсиз. Жуда зарур бўлиб қолсангиз, ўзимиз телефон қиламиз. Таваккал бир оз жим қолди, кейин эса машинасига ўтирди. Соатига қаради. Ўн олтита кам икки...

Хиёбоннинг нариги бошига етиб келди. Одатдагидек атрофига аланглади. Жин урсин! Машина чақиргани йўқ, бунинг устига эрталаб эмас, ярим кечаси бўлса. Кеча бўлганда ҳам аввалгиларига ўхшамайдиган, умуман бошқача кеча. Машина ушлашга тўғри келади. Қўлини чўнтагига суқди. Пул олиб чиқмабди. Ўзи одатда унга пул керак бўлмасди. Телефон қилиб, ишхона гаражидан машина чақирмоқчи бўлди. Автомат телефон учун ёнида икки тийинлик тангаси ҳам йўқ эди. Пиёда кетиш эса... камида бир ярим соат вақтни олади. Кейин мажолли ҳам қолмаган, бадани совуқдан жунжика бошлади. Сигарет чеккиси келди. Сигарети йўқ. Нима қилишни, қасддан боришни билмасди. Беихтиёр отасининг бир неча бор айтган сўзларини хотирлади:

– Ўғлим, эркак кишининг ёнида ҳар доим пули бўлиши керак. Камбағалми, бойми, фарқи йўқ. Асло пулсиз юрмаслик керак. Бир кун пулга шундай эҳтиёж сезасанки, бошингдаги телпагингни ҳам сотишга мажбур бўласан, агар харидор тополсанг...

Отаси ҳар доим ёнида пул олиб юрарди. Ҳатто уруш пайтида, қаттол очарчилик йилларида ҳам чўнтагидан пул чиқараркан. Қаердан, қандай топишини ҳеч ким билмас экан.

Биттагина сигарет топилса эди... Қанақасидан бўлса ҳам фарқи йўқ.

Машина сигнали эшитилди.

– Ҳа, оғайни, бирор ёрдам керак эмасми?

Таваккал ҳайдовчига ўтирилди.

– Ие, Таваккалмисан? Танимадим, бой бўларкансан.

– Салмон!

Бу ўша Салмон “запорож” эди. Ўн йил бирга ўқишганди. Шаҳар атрофидаги қишлоқларда қудуқ қазиб билан шугулланарди. Бир марта Таваккалнинг қабулхонасига ҳам борганди.

– Шаҳарда қудуқ қазимоқчиман. Шаҳар кенгаши қўймапти. Анави Валиев деганини бир қулогидан чўзиб қўй, – деганди.

Валиев шаҳар ҳокимлигида бўлим бошлиғи бўлиб ишларди.

– Ие, шаҳарда қудуқнинг нима кераги бор?

– Оғайни, қудуқдан қандай сув чиқаришимни билсанг эди. Шаҳримизнинг таги бус-бутун сув экан, яқинда ўқиб қолдим.

– Қизиқ одамсан-да, нималарни ўйлаб юрасан, – кейин соатига қараганди. – Нариги хонада мажлисим бор. Бўпти, Салмон!

Шундай деб чиқиб кетганди.

Салмон бир-икки дақиқа хонада ёлғиз қолганди. Телефонларга тикилиб, ўзича хаёлга толганди: “Ўша мажлисини шу ерда қилса бўлмасмикан? Хонанинг катталигини қаранглар! Таваккал битта ўзи бу ерда зерикиб кетмасмикин?”

Бир куни Салмон Таваккалнинг уйига қидириб келди.

– Машина олдим. Ўртоқ! Шанба бирор ёққа борайлик. Машинани ювамиз.

– Қанақа машина? – сўради Таваккалнинг хотини истеҳзо билан.

– Запорожец! Зўр машина экан.

Ўшанда Таваккалнинг хотини ўзини кулгидан тўхтатолмаганди. Салмон “запорож” деган лақаби ҳам ўша кундан қолган.

Кейин Таваккалнинг уйига, ишхонасига кўп марталаб телефон қилди. Топа олмади.

“Таваккал, болаларинг билан бир келмайсанми? Хашни жа ёқтирардинг. Бир маза қилиб хаш ичар-дик”.

“Таваккал, қатиқли мантини роса туширардинг, эсингдами? Ойим бунақа овқатларга жа уста. Як-шанба куни келишнинг иложи борми?”

Йўқ, Таваккал хаш ичишга ҳам, манти ейишга ҳам бормади. Ундан-да муҳим ишлари бор эди. Ҳар гал телефон қилганида, ё мажлисга тайёрланаётган, ё сафар тадоригини кўраётган бўларди...

– Ҳа, оғайни, ярим кечада қаёққа?

– Отамникига.

– Бўлди, юр кетдик.

“Запорож”нинг торгина салонидан жой олди.

– Ахийри шаҳарда ҳам қудуқ қазидим, – деди у машинани ўт олдиаркан. – Бутун Сартепа маҳалласи яшнаб кетди. Кўз ёшидан ҳам тиниқ сув чиқди. Ичиб тўймайсан. Экин-тикинга ҳам етиб ортади. Бу дейман, Валиевни роса таъзирини берибсан-да?

– Мен Валиевга ҳеч нарса демагандим.

– Унақада нега рози бўлди?

– Сендан қутулмаслигини билгандир-да!

– Қўйсанг-чи? Димогидан қурт ёғаётганди. Ёнингга борганимни билган-да! Яна бир-икки жойдан қудуқ очсам деб юрибман. Ариза бериб қўйдим.

Таваккал жим эди.

– Ярим кечаси қаердан келяпсан, деб сўрамайсан ҳам.

– Сен сўрадингми?

– Сен ишли одамсан. Бир шаҳарнинг ташвиши бошингда. Кечаси ўн иккида телефон қилсам ҳам уйда бўлмайсан. Купинча ишда ҳам бўлмайсан. Қаерларда бўласан?

– Кўчаларда! Салмон, сигаретинг борми?

Салмон аввал “Космос” чиқарди. Кейин бир оз ўйлаб, чўнтагига солди. Анави ерни кўр, “Кент” бўлиши керак.

– Йўқ, беравер ўшани.

Машина салони тутунга тўлди.

– Онамнинг мазаси йўқ, Таваккал, – деди Салмон овози титраб. – Касалхонадан келяпман. Ҳозиргина уйқуга кетди. Болалардан хабар олай, деб кетяпман. Кундузлари Фарангиз қараб ўтиради. Кечалари мен.

Фарангиз Салмоннинг хотини эди.

– Қайси касалхонада? Телефон қилиб бир оғиз...

– Раҳмат, шарт эмас. Фаррух бор-ку, синфдошимиз. Ҳозир ўша ерда бош шифокор экан.

Фаррухни биринчи курс пайтида бир-икки марта кўрганди. Ўшандан бери алоқалари узилган.

– Ҳа, Фаррух юрибдими? Қалай?

– Кайфияти аъло! Димоғи чоғ! Яхши ҳурмат қозонганга ўхшайди. Сени кўп гапиради. Тунов куни сени телевизорда кўрибди. Роса қулогингни қизитдик. Биласанми, нимани эсладик. Ўшанда саккизинчи синфда ўқирдик. Соҳилда Гулар сенинг кўйлагингни бекитиб қўйганди. Ўғирлаб кетишибди, деб ўйладик. Пул йиғдик, сенга шаҳардан янги кўйлак олиб келмоқчи бўлдик. Мен автобус бекатига кетаётганимда, Гулар сумкасидан кўйла-

гингни чиқариб, байроқдек ҳилпиратди. “Пулни энди менга беринглар!” деб қичқирди. Кейин уша пулга дўкондан майда-чўйда олди. Маза қилганмиз ўшанда. Эсингдами? Гулар сени ёқтирарди. Нега унга уйланмадинг?

Гулар билан севги можаролари ёдида эди. Аммо, кўйлак воқеасини унутган экан.

— Гуларни кеча касалхонада кўрдим. Қайнанаси онам билан бир палатада ётган экан. У Гуларни оғзидан бол томиб мақтайди.

Чамаси Таваккал ҳеч нарсани эшитмади. Яна битта сигарет ёқди. Машина кенг йўлдан чапга, тор, илонизи кўчага бурилди. Таажжуб, Салмон ҳалиям уларнинг кўчасини унутмабди-да! Ахир бу кўчаларни ҳали тез-тез бузиб, таъмирлашади.

Салмон машинасини уларнинг ҳовлиси олдида тўхтатди.

— Мен ҳам тушаман, — деди таклифни кутиб ўтирмай калитни чўнтагига соларкан. — Онам касалланганидан бери отангдан хабар олмагандим. Сен келдинг, энди уйғониб қолса керак.

Демак, Салмон бу ерга келиб-кетаркан-да! Таваккал жойида қотиб қолганди. Салмон Таваккал ўтирган тарафдан келиб, эшикни очди.

— Туш, кимни кутяпсан?

Таваккал жим эди.

* * *

Дарвоза очиқ эди. Гаффор амаки билан таксичи Волод ҳовлида стол-стуларни жойлаштириш билан банд эдилар.

— Вой отам, — деди Салмон бошини чангаллаб. — Вой отам, нега менга бир оғиз айтиб қўймадинглар?

— Раҳматлининг жони ҳозиргина узилди, — деди таксичи Волод оҳиста.

— Салбига айтувди, — пичирлади Гаффор амаки. — Бир фаррош хотинга уй тўғрилаб берар экансан. Исми эсимдан чиқиб қолди. Ким билсин, жон талвасасида алаҳсирадими?

Йўқ, бу алаҳсираш эмас, кекса отанинг бутун умри давомида ўғлидан ягона илтимоси эди.

Таваккал ўзини тутолмасдан ҳунграб юборди. Ўзини ичкарига урди. Ҳамма жим, ичкаридан фақат Таваккалнинг бўғиқ йигиси эшитиларди, холос.

Тонг отай демасди. Умрдан ҳам узун эди, бу кеча...

СОБИР РУСТАМХОНЛИ

Собир Худу ўгли Рустамхонли 1946 йил 20 майда Ярдимли туманидаги Хамеркент қишлоғида туғилган. 1963 йилда Озарбойжон Давлат университети-нинг филология факультетини тугатган. Бугунги Озарбойжон адабиётининг етакчи вакиллари-дан бири. Озарбойжон Фуқаролар бирдамлиги партиясининг раҳбари. 1991–1995 йилларда мамлакат Матбуот ва ахборот вазири бўлган. “Танимоқ истасанг”, “Хабар кутаман”, “Умр китоби”, “Отамнинг руҳи”, “Ўлим чўққиси” сингари асарлари чоп этилган. Унинг “Кўк тангри” романи ўзбек тилига ўтирилган. Озарбойжон халқ шоири, Миллий Мажлис депутати.

Вокзалда уч аёлдан бошқа ҳеч ким кўринмасди. Уларни чўл ўртасидаги шаҳарнинг кўчаларига, кутиш залининг бир бурчагига чанг-тўзон тиқиб қуйганди. Темир уларга яқинлашиб, кассаларнинг қачон очилишини сўради.

Атрофда саф тортган қайрағочлар давра қуриб, жим ўтирган одамларни эслатарди. Ортга чекинган сари дарахтзор қалинлашиб, яқин-орадаги ўрмон билан тутшиб кетарди. Крандан шариллаб оқаётган сув ўриндиқлар яқинида катта қўлмак ҳосил қилганди.

Темир қайрағочлар панасидаги ошхона тарафга ўтди. Ҳар гал йўлга тушишдан аввал унинг анча бўш вақти бўлар, шу боис бу ерларни айланиб, пухта ўрганиб олганди. Саргардонликда кечган геологларга хос ҳаёт тарзи сабаб бу ерларни жуда ёқтириб қолган. Бу ерга иссиқдан толиққан одамлардан икки-уч киши келиб, соя-салқинда давра қуришарди.

Бу гал Темирнинг юраги алланечук ишонч ва алланечук самимият билан тепмоқда эди. Ёзда эртадан кечгача ранг-баранг қояларда минг хил иффор уфуриб турган адирларда, қидирув ва изла-нишлардан ҳориб чарчаган кезлари бу ерларга тез-тез келиб турарди. Аммо, айна дамдаги руҳий сокинлик ва вазминлик сабабини била олмади. Буни ўзича лоқайдлик дейишга-да тили бормади...

Ошхонадан бир бокал муздек пиво ичди. Кейин йўл бўйи ҳамроҳлик қилиб келаётган каттакон сафархалтасини елкасига осиб, қўзғалди. Эшик олдида шарқираб турган сувга ювиниб олди.

Боя кутиш залида кўринган аёллар ҳам энди дарахтлар соясидан паноҳ топишганди. Йигит ҳам уларнинг ёнидан жой олди. Чипта муаммоси

дилини гаш қилди. Баланд бўйли, хушбичим аёл анча киришимли экан, йигитни гапга солди:

— Геологман, — ўзини таништирди йигит. — Кунимиз тоғ-тошларда кечади.

Аёл кулимсиради. Ёрқин, мулоғим бир тебраниш Темирнинг юрагини қалқитиб юборди. Йўқ, бу тебранишга аёлнинг табассуми сабабчи эмасди. Унинг елкаси оша бир жуфт шаҳло кўз унга қадалиб турарди. Темир буни сезганида кўзлар ҳам уялиб, ўзини четга олди.

Орага сукут инди. Темир сафархалтасини тиззалари устига қўйди. Унинг устидан қўлларини қовуштириб, пешонасини тиради ва чўлнинг бўз тупроғига маъносиз термилиб қолди. Қарама-қарши турган ўриндиқлар орасида вақт ана шундай сас-сабарсиз кечарди. Кечки гўбор кўнгилдаги гурунг истагини қувиб қолганга ўхшарди. Йўл устидан ҳар куни юзлаб одам ўтиб қайтади. У ёқ-бу ёқдан гап-гурунг кетади. Кимдир чипта етишмаслигидан, вақтдан, иссиқдан нолийди. Бу ерда маълум масофа қадар танишлик, бир-бирининг сафари, иши, лавозими ҳақидаги қизиқишлар ҳаммага табиийдек туюлади. Умидсиз, мақсадсиз одамлар ўз ҳаётидан, бутун мажлисларда кўп марталаб муҳокама қилинган ҳодисалардан сўз очарди.

Темир бошини қуйи солиб, ўйга чўмди. Юрагининг дахлсиз нуқтасига нимадир тегиб ўтгандек бўлди. Фақат, бу шу қадар ожиз, тушуниб бўлмайдиган бир ҳис эдики, маъносини ўзи ҳам билмасди.

У ёш жувон ёнидан ўтаркан, учинчи ҳамроҳи — қорачадан келган, ёши каттароқ хотиннинг паст овоздаги пичир-пичирига қизиқиш билан қулоқ тутди. Қизга тикилиб қолганидан хижолат бўлиб, ўзини тамомила четга олди. Қизнинг кўнгиртоб сочлари елкасидан пастга интилган, бир тарафдан юзни пардадек тўсиб олганди.

Темир яна бир маротаба қизнинг қарашини истади. Унинг юзига диққат билан тикилгиси келди. Қиз ҳам худди унинг истагини сезиб тургандек, унга мамнуният билан қараб олди-ю, тиззаси устида турган мовий сумкасидан китоб чиқарди.

Темир зерикдими, сумкасини уларнинг ёнига қўйиб, автобус бекатига чиқди. Баланд дарахтларнинг, икки қаватли уйларнинг орасидан кўринган самони уфққа ботишга чоғланган Қуёшнинг баркашдек юзи эгаллаб олганди.

Дашт бўйлаб кеч кира бошлаганди. Ҳавода чивинлар қанот қоқа бошлади. Қилт этган шабада эсмайди. Темир тоғларда сокин оқшомларнинг ранг-баранглигига ўрганиб қолганди. Табиат сезилар-сезилмас навозишлари ила уни ўзгартириб қўйганди. Гоҳида иш билан шаҳарга келганида гавжум оқшомларда кўчаларнинг алвон нурлари остида кезаркан, тоғ бағрида тикилган чодирларни, тоғларда, қояларда минг хил рангда жилоланувчи оқшомлар тароватини, дараларни буркаган сирли қоронғиликни соғинарди.

Айни пайтда тоғда қолган ҳамроҳлари чодирларга кириб олишган бўлса керак. У ана шу эркин, қайғусиз оламга маҳлиё эди. Янги жойга ўтиб, чодирларни майсазорга, бошқа гуллар орасига ўрнатган чоғида ҳам атроф унга аллақандай қадрдон туюларди.

Бари бир борар манзили тайин — ишхонасидан берилган бир хонали уй эди. Шунда яна ўша кенгликлар қайғуси уни исканжасига олар, яна мўъжаз қароргоҳига қулф уриб, хушчақчақ, ҳаётсевар ҳамроҳлари сафига, ўзи севган олам қучоғига ошиқарди. Ўз келажагини ҳам бошқача тасаввур қилолмасди.

Ким билсин, уни Зарифадан совитган, ораларига нифоқ солган нарса ҳам ана шу хусусияти бўлгандир? Талабалик йилларининг тотли севгиси ҳам уларнинг йўллари айрилган жойда якун топди. Ҳа, ҳаммаси институт сарҳадларида қолиб кетганди. Ҳа, у ерда, аудиторияда ёнма-ён ўтириб сирлашиш, коридорларда ёнма-ён юриш қанчалар осон, нақадар гўзал. У ана шу гўзалликни тоғлар қўйнига кўчирмоқчи эди. Ўртоқлари унга баъзан ҳазил қилишарди:

“Бу хоним геологга хотин бўла олармикин? Борди-ю, булоқдан сув ташишга тўғри келса, чеклакнинг дастаси нозик бармоқларга азият бермасмикин?”

Темир бу гаплар ҳазил эканига, Зарифанинг қалбига, ақлига ишонарди. Фақат ўзи институтни тамомлаганидан икки йил ўтиб, ишга тайинланганида, гап фақат Зарифанинг розилигига келиб тўхтаганда, ана шу умидлар бирдан лойқаланди:

– Мен ўн беш йил тоғ-тошларда сарсон-саргардон бўлиш учун ўқидимми? Одамларга кулги бўлишни истамайман.

– Туманда ҳам ишласанг бўлади-ку?

– Йўқ, шаҳарда илдиз отмасак бўлмайди, сен ҳам бу фикрингдан қайт.

– Бизнинг аспирантурамиз бу — тупроқ-ку?

– Мен умримни тоғ-тошларда чиритишни истамайман. Ота-онам нима дейди? Мен у ёқда, улар бу ёқда!

Ўшанда йигит хиёл асабийлашди:

– Мен-чи? Менда ота-она йўқми? Уларга фарзанд керакмасми?

Хуллас, келишолмадилар. Темир бахтни бошқача тасаввур қилганди. Тонг пайтлари сумкасини елкасига осиб, шабнамга беланган ўтлоқларни

кезаркан, беихтиёр кафтлари Зарифанинг майин бармоқларини соғинарди. Унинг назарида, агар қиз бир мартагина бу ерга келиб, бу бахмал кенгликларни ўз кўзи билан кўрса, сахар кезлари чодирлар ортида ястанган, оламга ёйилган оппоқ туман, денгизни томоша қилса, сирли ороллар каби унда-бунда бош кўтариб турган қояларга кўзи тушса, ҳар тунда юлдузлар сингари чор атрофдан таралаётган шаҳар чироқларига кўз ташласа ва бу ерда олиб борилаётган изланишлар, тадқиқотлар аҳамиятини англаб етса, ортга қайтмайдигандек, Темирнинг ёнидан жилмайдигандек туюларди.

Зарифанинг иддаоси эса бўлакча эди:

– Шаҳарда қолган дугоналарим уйли-жойли бўлиб, кам-кўстини битирган пайтда мен дарвешга ўхшаб кун кечиришни истамайман.

– Сен тезроқ эс-ҳушингни йиг, – деганди Темир.

Энди ўртага инган совуқликни олиб ташлаш, Зарифа билан очиқчасига гаплашиб олиш қарорига келганди.

– Сумкангиз бунча оғир?

Бу овозни илк марта эшитиб турарди. Ўгирилди.

– Чарчаб қолмадингизми?

Сумкасини олиб келган қизнинг юзига қаролмади. Ёш жувон тарафга ўгирилди.

– Тез туриб кетибсизлар, ҳали вақт бор эди!

– Сув ичмоқчи эдик!

Йигит ҳам уларнинг фикрига қўшилди.

– Синглимнинг айтишича, сумкангиз жа оғир экан, – кулимсиради бояги аёл. – Ичига нима солгансиз?

Улар бир-бирига жуда ўхшашини Темир энди пайқади. “Опа-сингил экан-да” дея хаёлидан ўтказди ва жилмайди.

— Олтин-кумушга тўлдирганман. Геологларнинг бойлиги шу!

Темир қизнинг кўзларида алақандай бегуборлик, бокираликни кўрди. Унинг юзи ҳам худди сутга чайилгандек оппоқ, бегубор эди. Беихтиёр ўзининг офтобда қорайган, қўпол қиёфаси билан униқини солиштирди ва дарҳол бу муқоясадан воз кечди. Унинг миясида бошқа фикр тугилганди: қизни Зарифа билан ёнма-ён қўйди.

Назарида бу аёллар унга анчадан бери танишдек туюлди. Бунинг бошқа сабаби ҳам бўлиши мумкин. Эҳтимол, бу кимсасиз вокзалда уларнинг ўзи бир эркак паноҳига киришни истагандирлар?

Шу фикрни тугатмаган ҳам эдики, елкасига бир қўл келиб тушди. Ортида эски ҳайдовчи таниши турарди. Бир пайтлар уларнинг бригадаси учун у-бу нарсга ташиб юрарди. Қучоқ очиб кўришишди.

— Темир, қачондан бери сени кўрмоқчи бўлиб юрардим. Қарасам, ёнингда аёллар бор экан, қақирсамми-йўқми деб иккиланиб турувдим.

Улар ҳол-аҳвол сўрашгунча аёллар четда қараб туришарди.

— Уйим яқин, олиб борайми?

— Йўқ, раҳмат, вақт оз қоляпти. Ҳали чипта олганим йўқ.

Майдоннинг бир четига чекиндилар.

Поезд станциядан чиқди. Йўловчилар купеларга жойлашди. Ҳайдовчи “Бу ердагилар ҳаммаси танишим бўлади”, деб уларга битта купедан жой ҳозирлаб берганди. Бундан Темир ҳам хурсанд бўлди. Чамаси ёш жувон ҳам бундан рози эди:

— Қандоқ яхши бўлди-я? Ўзимизам тузукроқ жой тегармикин, деб турувдик!

Темир офтобда қорайган қўллари поезд дарчасидан ташқарига чиқарди. Кечанинг салқин ҳавоси совуқ сувдек қўлига ёқимли тегар ва бутун бадани бўйлаб ёйиларди.

Қиз ҳам ойнага суянганча хаёлга толганди. У ойнадан ташқарига тикилиб турганмиди ё хаёли Темирдамиди, билиб бўлмасди.

Шунда бояги ёш жувон уларнинг коридорга чиқиб туришини сўраб, икковидан узр сўради. Ҳар қалай, икки хотиннинг махфий гапи борга ўхшайди.

— Тасодифни қаранг, ўзингиз геолог, исмингиз Темир?

Қизнинг кутилмаган бу гапи йигитга ёқиб тушди.

— Олдиндан билишган экан-да!

Қиз жиддийликни йўқотмади.

— Ўзингизнинг исмингиз нима? — сўради Темир.

— Нурдон, — қизнинг тараддудсиз жавоби йигитга ёқиб тушди.

— Ҳа, одамнинг исми жисмига монанд бўлади, — бу сўзларни у беихтиёр айтиб юборди.

Йўл таассуротлари, касб-кор мавзусидан четга чиқмаган суҳбатнинг қиз билан боғлиқ тарафга ўгиши енгилгина ҳаяжон уйғотганди. Темир ҳам алланечук бошқача бўлиб қолганди. Гилдираклар ўстида, адоги кўринмайдиган бу йўлда бир кечанинг айрича жозибаси юз кўрсатарди. Темир бу доирадан чиқмас, чиқишни ҳам истамасди. У одатда йўлда якка-ёлғиз кетишни, шу аснода ўтган-кетган ҳодисаларни таҳлил қилиб боришни ёқтирарди. Аммо, ҳозир ёнида турган қиз унинг ёлғизлигига халал бермаса керак.

Фарқи шундаки, айти пайтда ўйлаётганларини тилига кўчирар, Нурдон эса унга қулоқ осарди.

Бу баланд бўйли, бугдойранг йигит Нурдонга бошқа бир дунёнинг одамидек кўринарди. Ундан тупроқ таровати, тупроқ тафти келарди.

— Демак, ўша тоғларга темирйўл ҳам боради, дедингизми?

— Ҳали гўзал бир шаҳар бунёд этилади, нақ ўрмон бағрида!

— Қанчалик бахтлисиз, шундай жойда яшайсиз!

— Истасангиз, сизам меҳмонга келинг.

— Меҳмонга борсам, савол беравериб, тинкангизни қуритаман-да?

— Масалан?

— Масалан, ўрмонларга, улардаги жонзотларга раҳмингиз келмайдими, дейман?

Темир бу сўзни жиддий қабул қилди:

— Маъданларнинг захираси қанчалигини биласизми?

— Ўрмон ва ундаги жонзотлар захирасини-чи? Машиналар шовқини, портлашлар ноёб жониворларни ҳам тум-тарақай қилади-ку?

— Жуда ичингиз ачиса, бориб, ўзингиз қўриқланг!

Қиз аввалига жимиб қолди, кейин сўз бошлади:

— Мен жиддий гапирдим!

Шу пайт унинг опаси купедан чиқиб қолди:

— Сизларни куттириб қўйдикми? — Кейин купе эшигини ёпди. — Бу аёл мени роса ҳайрон қолдирди. Бугунги одамларга ўхшамайди. Айтишича, кечалари ухламаскан, сирли мавжудотлар унинг ёнига келиб, бутун дунёнинг сирларини ўргатармиш.

— Ким ўзи бу аёл? — қизиқсинди Темир.

— Қўшни қишлоқдан, шаҳарга қизининг олдига кетаётган экан, бизга қўшилиб қолди.

Купе оғзида бояги аёлнинг юмалоқ юзи, ёниб турган кўзлари кўринди. Кўзлари чақнар, озгин юзида уятчан, шубҳали табассум порларди. Қў-

лидаги стаканни худди яширмоқчи бўлгандек кўксига сиқиб турарди. Стакан сут билан тўла эди. У катта опага юзланиб пичирлади:

— Чақалоқни уйга ташлаб келувдим, энди азобини тортяпман.

У вагоннинг бошига қараб кетди.

Нурдон Темирнинг юзига боқишга ҳам уяларди.

— Сизлар биздан кўра ёшроқсизлар, — дея уларни тепа қаватга чиқариб юборишди. Аёл Темирдан уялиб, оқ чойшабга бурканиб олганди. Ухляптимини йўқми, билиб бўлмасди. Қизнинг опаси эса юзтубан ётарди. Сочлари сўнгги модага мувофиқ япроқсимон қилиб ўрилганди. Осмонга қараб ётолмасди. Ниманидир уйлаб, аста қўзғалди. Боятдан бери бир гапириб ўн кулса-да, кўзларида алланечук сокинлик бор эди.

30—32 ёшли бу аёлнинг малоҳатли юзида қайгу кўланка ташлаганди. Унда Нурдонга нисбатан меҳрдан кўра дўстона самимият барқ уриб турарди. Опа-сингил орасида сўзсиз, қарашсиз бир ухшашлик бор эди. Ҳаракатларида бир-бирига ишонч, эркинликни илғаш мумкин. Ҳали эрта эди. Опа сукунатни бузди:

— Бизнинг даврамизда зерикиб қолмадингизми?

Темир авваллари бундай сафарни ҳаёлига келтирса ҳам, юраги сиқилгувчи эди. Ҳозир эса...

— Йўқ, ахир ҳамиша йўлда юракка яқин инсонлар билан ҳамроҳ бўлавермайди одам. Нурдон билан ҳам танишиб олдик.

— Сиз у чизган суратларни бир кўрганингизда эди... Ҳозир у рассомлик билим юртида ўқийди.

Бу гап-сўзлар Нурдонни галати аҳволга солди. У оиладаги кенжа қиз эди. Жуда уйчан, оғир-

вазмин қиз эди. Опаси уни она ўрнида ўстириб, вояга етказганди.

Бир гал, болалик йилларида уйларининг орқасидаги тепаликка чиққанди. Шу чоқ момоқалдироқ гумбурлаб, чақмоқ осмонни қоқ иккига бўлиб юборди. Икки дарё ўртасидаги бу тепалик осмоннинг қорнида осилиб турарди, гўё! Нурдон ана шу манзарани аслидагидек чизишни истаганди. Хаёлидаги ҳамма нарса чизиши лозим бўлган суратга боғланарди. Кўзи ранглардан тўймасди. Онаси унинг хаёлида тупроқ рангида, нон рангида эди. Унинг буғдойранг юзида кун ботар пайтда тандир ё ўчоқдан чиқаётган шуъла акс этарди.

Опа гапида давом этди:

— Нурдон ҳар доим нимага бизнинг ерларнинг суратини ҳеч ким ўхшатиб чизолмаган, деб юрарди.

Темир индамади: “Биласанми, онам нима деяпти? Нега ўшанга бунча ёпишиб олгансан, дейди!” Бу Зарифанинг овози эди.

— Олтин-кумуш йиққанман, десам, ишонмадингиз-а? Қаранг, қўлида ранг-баранг тошлар чиқарди. — Купенинг хира ёруғида уларнинг ҳар бири айрича кўринарди. Темир учун бу тошларнинг ҳар бири бир олам. Улар тупроқ остидан хабар узатар, юз хил фикр тугдирарди.

— Қаранг, табиат буларга қандай шакл ва ранг берган? Манави тошни “Везувийнинг кўз ёшлари” деб атаймиз. — У сумкасидан оппоқ тош чиқариб кўрсатди.

Нурдон болаларча ҳайрат билан тошни қўлига олди, ҳар томонини айлантириб томоша қилди.

— Оппоқлигини қаранг, худди қорга ўхшайди.

Темир эса турли кўринишдаги тошларни кўрсатиб, мақташдан чарчамасди:

— Қаранг, минг йиллар ўтса-да, минг кўйларга тушса-да, тош ўз рангини ўзгартирмайди, гуллар,

япроқлар, майсалардан ранг кетади, тошлардан кетмайди. — У кулимсираб қўшиб қўйди. — Биз ҳам шунақамиз, ҳар хил ҳолатга кирсак ҳам, рангимиз ўзгармай қолади.

Нурдон эшитиб турарди. Унинг назарида бу йигитнинг қалби худди сумкасидаги тошлар сингари ранг-баранг орзуларга тўла эди. Бу тошлар гулдек пок, оппоқ...

Опаси ғамхўрлик билан деди:

— Юқори совуқ бўлади, ойнани ёпинглар!

Тевадагилар кўнишмади: салқин бўлиб тургани ихши!

...Иккови ҳам юзтубан узаниб, атрофга ёйилган кечанинг қуюқ нафосатини томоша қилишарди. Ҳар-ҳар замонда йўл четидаги чироқлар уларнинг юзларини ёритиб ўтарди.

Ойнадан юдузли осмоннинг этаклари, ҳар замонда қишлоқларнинг чироқлари кўриниб қоларди. Бу нурлар эса ёз кечасининг қоронғилигини янада қуюқлаштирарди. Пастда ҳалиги хотиннинг қутида олиб кетаётган товۇқлари қақақлади. Темир гилдиракларнинг товуши сукунатни бир текисда бузиб турарди.

Купе ойнаси пастга туширилганди. Купега ёв-шанларнинг ёқимли ҳиди оқиб кирди. Сал ўтиб, Нурдон қуниша бошлади: сарин ҳаво ўзини кўрсатганди. Темирнинг фикр-ёди унда эди. Қизнинг уйғоқлигини ҳис этиб турар, ҳар замонда ичкарига тушиб турадиган чироқ шуъласи унинг шаҳло кўзларини ошкор этиб қўярди. Темирнинг хаёлида уларнинг бояги суҳбати қоронғилик ва сукунат тилида давом этарди.

Қўлини узатиб, ойнани кўтармоқчи бўлди. Бўлмади. Бунинг учун пастга тушиш керак экан. Аммо, пастдагилар безовта бўлишади. Қалин парданинг Нурдон тарафдаги қисмини тортиб, ўзи

тарафидаги билан бирлаштирди ва шу тахлит тутиб турди. Қуйиб юборса, совуқ шабада пардаларни икки тарафга суриб, купега оқаверади. Шу тахлит қанча турганини билмайди. Аммо, Нурдоннинг ҳам қўли шу яқин орада эканини сезиб турарди. Қиз билан ўртасидаги бу қадар яқин масофа қандайдир бир сеҳрли сирдек эди.

Бу шуурий суҳбатда, ўзи сездиришни истамаган гамхўрликда тасалли ва саодат туйғуларини ҳис этарди. Балки бу туйғулар Нурдонга ҳам бегона эмасдир, деб ўйларди йигит.

Эрталаб вокзалга тушиб, платформадан кета бошладилар. Аёл ортига ўтирилиб, хайрлашар пайти “Эрталабгача ухлолмай чиқдим”, деди. Темирнинг кулгиси қистади. “Бугун ҳам унга бирор бир сирни ўргатиб кетишгандир-да!” дея хаёлидан ўтказди.

Аслида чиндан ҳам туни билан мижжа қоқмай, ҳаяжон ва изоҳсиз яқинлик ила тонгни қарши олганлар бошқалар эди. Улар жим эдилар. Нурдоннинг кўзларида қандайдир илинж порларди. Ортда қолган тун қайтарилмас, тотли ва олис бир тушга айланганди. Бу туш қизга қандай таъсир кўрсатгани маълум эмасди. Трамвай йўлига келиб тўхташди. Опа катта сумкани Темирнинг қўлидан олди.

— Саломат бўлинг, ука, сизни анча овора қилдик!

У розилик кутмаётганди, кутилмаганда бошланган ва туташган бу йўлдошлик кутилмаганда жуда оддий якун топиши унга ёқмаётганди. Қизга қаради, Нурдон нимагадир андармон бўлган каби бошқа тарафга назар соларди.

Темир хиёбон тарафга бурилди. Осмонга интилаётган фавворалар ёнидан жим ўтди. Хиёбон

йўлакларида ҳеч ким кўринмасди. Зарифа билан кўришишлари керак. Аммо, ўзи учун аллақачон маълум бўлган масалалар устида янгитдан бош қотиришни истамасди. Қаршисида турган куннинг интиҳоси ҳам мана йўлакнинг охири сингари бўм-бўш кўринди.

Йўлак четига терилган гиштарнинг сарғиш рангини илк бора кўраётгандек эди. Беихтиёр жойида тўхтаб қолди. Кейин илкис ортига қайтди. Фавворани айланиб ўтиб, хиёбондан чиқди. Кенг кўчага, майдонга кўз ташлади. Тунги ҳамроҳлар буюк шоирнинг ҳайкали қаршисидаги бекатда туришарди. Уни кўриб қолишди. Темир секин чақирди:

— Нурдон!

Қиз тарадудланиб, у тарафга бир-икки қадам босди.

— Эсимдан чиқарибман, буни сизга совға қилмоқчи эдим. — Темир сумкасида оппоқ товланиб турган тошни чиқарди. — Сизга ёқиб қолганди...

ҚОЯЛАР ОРАСИДАГИ ҚАСАМ

Хусанали ота айвонга чиқиши билан ҳавода узгача мусаффоликни, қор босган дунёда ажиб бир тароватни кўрдик, эртароқ уйғонмагани учун ўз-ўзини койиб ҳам қўйди. Бундай пайтда бошни ёстиққа буркаб ётиш ярамайди. Қишлоқ теграсини қуршаб олган, субҳи содиқда оппоқ шуъла сочиб, кўз қамаштираётган тоғларга боқди. Тунгиб қолган қорни гирчиллатиб, ҳовлига тушди. Бир ҳафта тиним билмай ёққан қор икки кун илгари тўхтаган.

Қор юкидан бели майишиб, шохлари ерга қадар эгилган беҳилар оппоқ чодирларга ўхшаб турарди...

...Хусанали ота ён-атрофга кўз ташлаб, қорни-гача қорга ботиб, оналарининг кетидан эргашганча кичкина тумшуклари билан совуқдан саргайган ўтларни чимдиётган кўзиларни кўз олдига келтирди. Қўранинг очиқ эшигидан кираётиб, ҳали уйқуда ётганида ўгли Музаффар қўйларни сугориш учун сойга олиб борганини тушунди ва ичидан ўглини алқаб қўйди.

Кеча кечқурун охурга боғлаб қўйилган ток-пилла дасталари аллақачон қуруқ чивикқа айланиб улгурганди. Қўйларнинг емиши тутагани қария-нинг ёдига тушди. Ўрмондан емиш келтириш учун бундан қулай пайт бўлмайди.

Ҳовлининг нариги бурчагидан ўглининг овози келди.

– Чой-пойингни ичиб бўлдингми, болам? Тур, уловларнинг эгар-тўқимини тўғрила. Эрув бошланса, ўрмонга кириб бўлмайди.

Музаффар майда-чуйда егулик тугилган тугунчани эгар бошига боғлаётганида, айвонда юпқа кўйлак кийиб олган, оёқяланг болакай пешонасидаги сочларини тутамлаб, кўзлари қуёшдан қамаша-қамаша қичқирди:

– Амати, менга қуёнча услаб келашиж-а?

Музаффар кулимсираб, бош чайқади:

– Ана, Бўздорга айт, у мендан кўра чаққонроқ, сенинг гапингга ҳам киради, – деди отнинг атрофида думини ликиллайтиб юрган кўппакни кўрсатиб.

Хуржунни елкасига ташлаб, отни етаклади. Орқасидан Бўздор эргашди. Хусанали ота эса ҳовлидаёқ, тўнканинг устидан бир сапчиб, эшакнинг белига ўтирди.

Нишаблиқдан жимгина энишди. Сойдан ўтил-гач, йўл яна тепага ўрлайди. Ҳали олдинда қанча даралар бор, тепаликлар бор. Иккинчи сойдан

кейин ўрмон бошланади. Йўлак бирдан тоғлар бағридаги метин эшикка ўхшаган қатор қоялар ичига суқилади.

Музаффар оти билан олдинроқда кетарди. Гоҳида зора ён-атрофдан қорга ботиб қолган как-ликми, тустовуқми чиқиб қолар деган умидда, олдинда чопқиллаб бораётган Бўздорга “олакиш” деб қўярди. Орқадан келаётган Хусанали отанинг оёқлари эшакнинг икки ёнидан осилиб, тизза бўйи ёққан қорда қўшалок из қолдириб борарди.

Музаффар ҳозир отаси эски гапни қўзғашини ўйлаб, кўнгли ғашланди. Отаси ҳам қайсар ўглини йўлга солиш учун қулай фурсат келганини аллақачон пайқаган, уларнинг суҳбатини ўзларидан бўлак ҳеч ким эшитмаслиги айтиш мумкин эди.

Қариянинг эски яраси янгиланаётган эди. Гапирмаса бўлмайди. Лекин, бу мавзуда оғиз очилиши билан Музаффарнинг фигони фалакка чиқади. Музаффар ҳам ҳозир бошланажак дилгир суҳбатдан қутулиш йўллариини ўйлаб борарди. Ўзи шу гап чиққанидан бери отаси билан оралари бузилган. Отаси юз карралаб бу хусусда сўз очди, ҳар гал ўзи айтгандек, “терслиги тоғаларига тортган” ўгли битта гапида туриб олди: “Бўладиган гап эмас бу. Мен жувонмарг кетган акамнинг бевасига уйланомайман”.

Қишлоқда ҳамма Хусанали отанинг иши чаппасига кетгани ҳақида гапирарди. Шўрликка Яраттанинг нима ёзгани бор экан-а?

Қайси гуноҳлари учун бечора бунча азоб кўрдийкин?

Фарзанд доғи ҳазил эмас. Ўн гулидан бир гули очилмаган йигит эди. Самандар уйланганига энди-гина уч-тўрт ой бўлганди. Хўжаликнинг сурувини ҳайдовдан қайтариб келаётганида селга йўлиқди.

Подани ўзанига сигмай оқаётган сойдан олиб ўтиш бир киши учун оғир эди. Қўй-эчкиларни битталаб етаклаб ўтказса бошлади. Бир гал энди оёғини нариги қирғоққа қўйганида кучлироқ оқим белига келиб урилди. Асов тўлқинлар тошми, кесакми, тўнками — йўлидан нима чиқса, барчасини хас-хашакдек чирпирак қилиб борарди.

Самандар ўзини ўнглаб олишга роса уринди, аммо қутурган пўртана ўз кучини кўрсатди. Эртаси кунни бир неча қишлоқ нарида, сув сатҳи пасайган жойдан унинг жасадини буталар орасидан топиб келишди.

Музаффар аскарликдан қайтганида акасини уйда кўрмади. Мотам янгиланди. Йигит уй-эшикка сигмай қолди. Нега унга шу пайтга қадар акасининг ўлимини айтмадилар экан? Нега хат ёзишганда бир четига қистириб ўтишмади? Акаси ҳақида лом-мим дейишмаган бўлсалар-да, жиянли бўлганини ёзишган эди-ку.

Эрталаб, амакисига қуён тутиб келишни буюрган ҳам Самандарнинг Ёдғори эди. Эҳтимол, ўтган уч йил ичида ота-онанинг дарди совиши мумкин эди. Аммо, ёш келинчакнинг ҳар бир гапи, болакайнинг юриш-туриши катта ўғилни эсга солаверади.

Бир тарафдан қуда томоннинг ҳаракатлари, бирга ўтириб қолишса, гапни айлантириб қизларига буришлари, келинчак уларникига борадиган бўлса, ҳафталаб олиб қолишлари — ҳаммаси Ҳусанали отага оғир ботаверарди.

Хотини Саври холанинг йиғлайвериб битиб қолган овози бошқатдан очилгандек гўё. Шомдан тонггача кўксини қиблага очиб, йиғлаб чиқади. Қани овутиб бўлса? Унинг овозини кўшниси Аваз ота ҳам эшитибди. "Бу аёлнинг эси оғиб қолган-ов!" — деди кечки пайт дастурхон бошида. —

Кечалари бўридек увиллаб чиқади. Айб ўзларида. Шу қўй деб, сурув деб, болаларини эсини танимай туриб тоққа юборишади. Умри қўй-қўзининг кетидан югуриш билан ўтади. Болаларни мактабдан, тенгдошларидан айирадилар. Мана оқибати".

Аммо, Самандардан кейин Ҳусанали ота чўпонлик таёғини бир четга иргитди. Баҳору ёзда сувини ичиб, тоза ҳавосидан симирган яйловларидан бир умр юз бурди. Чўлқуварлик, қишни қишлоқда, ёзни яйловда ўтказавериб, болаларидан ҳам анча узоқлашиб кетибди.

Кўрганлар уларни ота-бола демайди. Муносабатлари қуруқ ва совуқ. Шунинг учун Ҳусанали ота ҳозир гапни қандай бошлашни ҳам билмай турибди.

Юрагининг туб-тубидаги бир ҳис унга кечаю кундуз тинчлик бермайди. "Айб ўзингда. Тенгдошлари мактабга борганида, шаҳарга кетганида сен уларнинг йўлини тўсдинг. Чўпонликка маҳкум этдинг. Мен ўқиганим йўқ, мана, ўлмадим-ку, дединг. Сенинг умринг ўтиб бўлган, буларнинг ҳаёти энди бошланаётганини ўйлаб кўрмадинг".

Энг ёмони, Ҳусаналининг наздида олдинда от устида хаёл суриб бораётган ўғли ҳам бор айбни ундан кўраётганга ўхшарди.

— Ота-боболаримиз билиб иш тутган. Ўз учоғимизни ўзимиз бузмайлик.

— Тақдир шуни раво кўрибди, ота...

— Сиртинга сув юқтирмайсан-а? Ўртада бола бўлмаса, менга ҳам зарил келибдими? Ўз жигарининг боласи-я? Кимнинг қўлига тушади? Кимларнинг миннатли нонини еб катта бўлади бола бечора? Сен нимани ҳам тушунардинг? Ота-онаси боламизни опкетамиз, деб икки оёғини бир этикка тиқиб олган бўлса!

– Опкетса опкетаверсин, болани бермаймиз, ўзимиз катта қиламиз.

– Онаси кўнади дейсанми? Нақ ўзини осади-ку! Онанинг қарғиши ёмон бўлади. Уволи тутмасин бизни, дейман.

– Боласи қаерда бўлсаям катта бўлаверади.

– Ўжарлигинг жонга тегди.

– Ота, бунақа бўлмагур гапни йиғиштиринг, деб неча марта айтдим. Одамлар нима дейди? Шарманда бўламиз-ку!

– Эсингни йиғиб ол, бола!

– Эсим жойида. Ўл, десангиз ўламан, лекин гап-пингизга кўнмайман. Сиз айтган замонлар ўтиб кетган.

– Замон билан неча пуллик ишим бор? Мен сенга ўз дардимни айтяпман. Боболаримиз ҳам икки пушг айланишмаган. Тул қолган янгаларини бегона кўлларга бериб қўйишни ор билишган. Энди сен ўзингча доно бўп қолдингми? Ота-буваларнинг расму русуми сизга ботмай қолдимми? Шариатда ҳам, ҳукуматда ҳам бу ишга қаршилиқ йўқ.

– Мен бу қишлоқда қололмайман, шаҳарга кетаман. Армияда бирга хизмат қилган оғайниларим бор, ёрдам қилишади, заводда ишлайман.

– Қаерга борсанг боравер, лекин акангнинг аёлини ҳам олиб кетасан.

Тортиша-тортиша тепалиқдан ҳам ошиб бўлишди. Музаффар гапга кўнадиганга ўхшамасди. Отаси нимадир дейишга чоғланганида, гапни Музаффар илиб кетди.

– Дада, Худо ҳаққи, бунақа бемаъни гапларни йиғиштиринг. Сизга итоатсизлик қилишга мажбурламанг.

– Айб ўзимдан ўтди, – деди қария бир оз жимлиқдан кейин ўзига-ўзи гапиргандай, – ҳали

шошма, сен билан бошқача гаплашаман, ит. Энди нима қилишни ўзим биламан.

Музаффар беихтиёр ортига ўтирилди. Қорамғиз юзларини чақнатиб турган уткир нигоҳини отасига қадади. Лекин, отаси ерга қараб борарди.

Тўқайзорга кичик бир йўлак орқали кириларди. Тажрибасиз одам бу сирли йўлакни бир ой қидирса ҳам топа олмасди. Икки тарафда самога бўй чўзган метин қоялар девор сингари бир текисда саф тортган, уларнинг бирлашиб кетишига оз қолган эди. Тепага қараганда осмон узун ва ингичка оралиқдан мовий йўлакчадек кўриниб туради. Йўлакнинг ён тарафида, чуқур жарлик тубида ҳали соҳилига инсон оёғи тегмаган, гувиллаб оқаётган сой кўзга ташланади. Йўлак бошига бирор харсанг думалаб тушса, унинг оғзи беркилиб қолиши ҳеч гап эмас. Бу ерларда маҳаллий чўпонлар кўч деб атайдиган қанча-қанча горлар борки, уларнинг ҳар бирида битта сурувни сақлаш мумкин. Қояларнинг этагини чангалзорлар, ям-яшил арчазорлар, қўл етмаган ўтлоқлар ўраб олган.

Қизилча энг кўп ўсадиган жойни Хусанали ота ўтган сафар кўз остига олиб кетганди. Қишда қизилчани қўйларга ивитиб берса, яхши емиш бўлади-да.

Ялангликка чиқиб олишгач, от ва эшакнинг белини ялангочлаб, қўйиб юборишди. Музаффар аскарлик шинелини ечиб, қўлига ўроқни олди. Қоялар бағридаги ўрмон йўлаги, худди камардек узаниб кетган, бу “камарга” паст ва баландда, у ер-бу ерда кукарган бошқа дарахт ва буталар ҳам қўшилиб кетарди. Қизилча ҳамма жойда, ҳатто боши узра эгилган қоянинг кун тушмаган ерида ҳам, тошлар орасида тасодифан йиғилиб қолган бир ҳовуч тупроқнинг устида ҳам илдиз отаверади. Муҳими, қишда ҳам уни совуқ урмайди.

— Опкетса опкетаверсин, болани бермайини узимиз катта қиламиз.

— Онаси кўнади дейсанми? Нақ узини осади кў. Онанинг қарғиши ёмон бўлади. Уволи тутмасан бизни, дейман.

— Боласи қаерда бўлсаям катта бўлаверади.

— Ўжарлигинг жонга тегди.

— Ота, бунақа бўлмагур гапни йиғиштиринг деб неча марта айтдим. Одамлар нима дейди Шарманда бўламиз-ку!

— Эсингни йиғиб ол, бола!

— Эсим жойида. Ўл, десангиз ўламан, лекин гапнингизга кўнмайман. Сиз айтган замонлар утиб кетган.

— Замон билан неча пуллик ишим бор? Мен сенга ўз дардимни айтяпман. Боболаримиз ҳам икки пушт айланишмаган. Тул қолган янгаларини бегона қўлларга бериб қўйишни ор билишган. Энди сен ўзингча доно бўп қолдингми? Ота-буваларнинг расму русуми сизга ботмай қолдимми? Шариатда ҳам, ҳукуматда ҳам бу ишга қаршилиги йўқ.

— Мен бу қишлоқда қололмайман, шаҳарга кетаман. Армияда бирга хизмат қилган оғайниларим бор, ёрдам қилишади, заводда ишлайман.

— Қаерга борсанг боравер, лекин акангининг аёлини ҳам олиб кетасан.

Тортиша-тортиша тепалиқдан ҳам ошиб бўлишди. Музаффар гапга кўнадиганга ўхшамасди. Отаси нимадир дейишга чоғланганида, гапни Музаффар илиб кетди.

— Дада, Худо ҳаққи, бунақа бемаъни гапларни йиғиштиринг. Сизга итоатсизлик қилишга мажбурламанг.

— Айб ўзимдан ўтди, — деди қария бир оз жимликдан кейин ўзига-ўзи гапиргандай, — ҳали

ҳали, сен билан бошқача гаплашаман, ит. Энди қилишни узим биламан.

Музаффар беихтиёр ортига утирилди. Қоранингни юзларини чақнатиб турган ўткир нигоҳини отасига қўлади. Лекин, отаси ерга қараб борарди.

Ўқдайзорга кичик бир йўлак орқали кириларди. Ҳарибасиз одам бу сирли йўлакни бир ой қидирса ҳам топа олмасди. Икки тарафда самога бўй чўзган қоялар девор сингари бир текисда саф турган, уларнинг бирлашиб кетишига оз қолган эди. Тепага қараганда осмон узун ва ингичка бўлиқдан мовий йўлакчадек кўриниб туради. Йўлакнинг ён тарафида, чуқур жарлик тубида ҳали инсон оёғи тегмаган, гувиллаб оқаётган сувга ташланади. Йўлак бошига бирор харсанг қўнмалаб тушса, унинг оғзи беркилиб қолиши ҳеч эҳтимол эмас. Бу ерларда маҳаллий чўпонлар куч деб аталган қанча-қанча горлар борки, уларнинг ҳар бирида битта сурувни сақлаш мумкин. Қояларнинг эгизини чангалзорлар, ям-яшил арчазорлар, қўлланган ўтлоқлар ўраб олган.

Қизилча энг кўп ўсадиган жойни Ҳусанали ота утган сафар кўз остига олиб кетганди. Қишда қизилчани қўйларга ивитиб берса, яхши емиш бўлади-да.

Ялангликка чиқиб олишгач, от ва эшакнинг белини ялангочлаб, қўйиб юборишди. Музаффар аскарлик шинелини ечиб, қўлига ўроқни олди. Қоялар бағридаги ўрмон йўлаги, худди камардек узаниб кетган, бу “камарга” паст ва баландда, у ер-бу ерда кўкарган бошқа дарахт ва буталар ҳам қўшилиб кетарди. Қизилча ҳамма жойда, ҳатто боши узра эгилган қоянинг кун тушмаган ерида ҳам, тошлар орасида тасодифан йиғилиб қолган бир ҳовуч тупроқнинг устида ҳам илдиз отаверади. Муҳими, қишда ҳам уни совуқ урмайди.

– Опкетса опкетаверсин, болани бермайсин, узимиз катта қиламиз.

– Онаси кўнади дейсанми? Нақ узини осяди? Онанинг қарғиши ёмон бўлади. Уволи тутнади бизни, дейман.

– Боласи қаерда бўлсаям катта бўлаверади.

– Ўжарлигинг жонга тегди.

– Ота, бунақа бўлмагур гапни йиғиштиринг деб неча марта айтдим. Одамлар нима дейди Шарманда бўламиз-ку!

– Эсингни йиғиб ол, бола!

– Эсим жойида. Ўл, десангиз ўламан, лекин гапнингизга кўнмайман. Сиз айтган замонлар унинг кетган.

– Замон билан неча пуллик ишим бор? Мен сенга ўз дардимни айтяпман. Боболаримиз ҳам икки пушт айланишмаган. Тул қолган янгаларнинг бегона қўлларга бериб қўйишни ор билишган. Энди сен ўзингча доно бўп қолдингми? Ота-буваларнинг расму русуми сизга ботмай қолдимми? Шариатда ҳам, ҳукуматда ҳам бу ишга қаршилиги йўқ.

– Мен бу қишлоқда қололмайман, шаҳарга кетаман. Армияда бирга хизмат қилган оғайниларим бор, ёрдам қилишади, заводда ишлайман.

– Қаерга борсанг боравер, лекин акангининг аёлини ҳам олиб кетасан.

Тортиша-тортиша тепалиқдан ҳам ошиб бўлишди. Музаффар гапга кўнадиганга ўхшамасди. Отаси нимадир дейишга чоғланганида, гапни Музаффар илиб кетди.

– Дада, Худо ҳаққи, бунақа бемаъни гапларни йиғиштиринг. Сизга итоатсизлик қилишга мажбурламанг.

– Айб ўзимдан ўтди, – деди қария бир оз жимликдан кейин ўзига-ўзи гапиргандай, – ҳали

... сен билан бошқача гаплашаман, ит. Энди ўзининг узим биламан.

Музаффар беихтиёр ортига утирилди. Қораларнинг чакнатиб турган уткир нигоҳини кўради. Лекин, отаси ерга қараб борарди. Тўғайзорга кичик бир йўлак орқали кириларди. Тўғайнинг одам бу сирли йўлакни бир ой қидирса топишга оламасди. Икки тарафда самога бўй чўзган қоялар девор сингари бир текисда саф бўлиб, уларнинг бирлашиб кетишига оз қолган эди. Тўғайга қараганда осмон узун ва ингичка эди. Қоядан мовий йўлакчадек кўриниб туради. Қоянинг ён тарафида, чуқур жарлик тубида ҳали қоянинг инсон оёғи тегмаган, гувилаб оқаётган сув кўзга ташланади. Йўлак бошига бирор харсанг қўлаб тушса, унинг оғзи беркилиб қолиши ҳеч гап эмас. Бу ерларда маҳаллий чўпонлар кўч деб аталган қанча-қанча горлар борки, уларнинг ҳар бирда битта сурувни сақлаш мумкин. Қояларнинг оғзининг чангалзорлар, ям-яшил арчазорлар, қўлланган ўтлоқлар ураб олган.

Қизилча энг кўп ўсадиган жойни Ҳусанали ота ўтган сафар кўз остига олиб кетганди. Қишда қизилчани қўйларга ивитиб берса, яхши емиш бўлади-да.

Илангликка чиқиб олишгач, от ва эшакнинг оғзини ялангочлаб, қўйиб юборишди. Музаффар қўқарлик шинелини ечиб, қўлига ўроқни олди. Қоялар бағридаги ўрмон йўлаги, худди камардек ўзаниб кетган, бу “камарга” паст ва баландда, у ер-бу ерда кўкарган бошқа дарахт ва буталар ҳам қўшилиб кетарди. Қизилча ҳамма жойда, ҳатто боши узра эгилган қоянинг кун тушмаган ерида ҳам, тошлар орасида тасодифан йиғилиб қолган бир ҳовуч тупроқнинг устида ҳам илдиз отаверади. Муҳими, қишда ҳам уни совуқ урмайди.

Қиш оёқлаб қолганди. Музаффар қоялар ва жарликлардан қўрқмасди. Отасининг “Кўзингга қараб юр” деганини ҳам эшитмади. Қулоғи остидан бояги гаплар кетмасди. Оёқларини жар лабида осилиб турган буталарга тираб, метин девордан туртиб чиққан қорли харсангларни оралаб илгарилаб борарди. Кун қиёмга етиб, кунгай қоя остидаги кичкина сўқмоқни ёритгунча ишлади, ердан одам бўйи кўтарилиб турган кўзиқулоқ, қизилча тушларини синдириб ташиди, дасталаб боғлади.

Пешин маҳали гор ичида эски ўчоқ ёнида ўрнатилган тошлар устига ўтириб, ота-бола жимгина тамадди қилишди. Музаффарнинг кўзи бир нуқтага маъносиз қадалган эди. Хаёл билан оғзидаги луқмани эсидан чиқарган эди, гўё. Отаси буни сезса-да, индамади.

Эрталабдан бери отга юкланадиган емишни тайёрлаб бўлишган эди. Ниҳоят, Хусанали гап бошлади:

– Хўш, энди нима қиламиз?

– Балки нариги дарага ўтармиз?

– Йўқ, у ерда ҳеч нарса йўқ. Пастда, анави қоянинг тўшида қизилча мўл бўлиши керак.

– У ерга тушиб бўлмайди.

– На илож? Балки арқон билан тушармиз?

Музаффарнинг назарида бошқа йўл йўқ эди. Уроқни белбоғига қистириб, тараддудланди.

– Тўхта, – деди отаси, – арқоннинг учини манави дарахтга боғлаш керак. Яхшиси пастга ўзим тушаман. Чунки арқонни тортиб олишга менинг кучим етмайди. Сен ўзинг тепадан арқонга боғланган новдаларни тортиб олаверасан.

Хусанали уроқни ўғлидан олиб, ўзининг белбоғига қистирди. Арқоннинг учини ўзи кўрсатган зирк танасига маҳкам боғлади, иккинчи

учини пастга тушириб юборди. Бир оз ўтгач, яна нимадир эсига тушиб, арқоннинг учини йигиб олди-да, белига боғлади. Кейин арқонга ёпишганича, қоянинг тик, ойнадек музлаб сирпанчиққа айланган деворларига оёқ тираб, пастга эна бошлади. Бир оздан сўнг у кўздан йўқолди. Музаффар фақат қўш зирк дарахтининг танасига осилиб, пастга бўйласагина, отасини кўра оларди.

– Торт, – деди бир оздан кейин отаси. Овоз қояларга урилиб, акс садо берди. – Бу ерда икки-учта отнинг юки бор.

Музаффар арқонни тортди. Ундан ям-яшил новдаларни бўшатиб, яна пастга туширди. Ўзи ҳам эгилиб қаради, отаси хирмонжой кенглигидаги текис майдончадаги қизилчаларни бир бошдан ўриб борарди. Ундан пастроқда тубсиз жарлик қорайиб кўринарди. Унга қараган одамнинг юраги орқасига тортиб кетиши тайин эди. Аммо, йигитнинг назарида шу жарликдан ёруғ бир йўл очилгандек бўлди. Икки йил ҳарбий хизматни ўтаган соҳил бўйидаги кичкина қасаба, казармалар ва унинг яқинидаги ёпиқ сув омборининг қоровули яшайдиган мўъжазгина кулба кўз ўнгида жонланди. Ўйнинг ёнида икки-уч туп тут ва анжир ўсиб турарди. Унинг соясида илондек буралиб турган ингичка ичакдан тиниқ, муздек сув фавворадек отилиб турарди. Аскарлар машқлардан ҳориб-чарчаган, қизиб кетган пайтларда шу сувдан чанқоғини қондиргани келишар, сув пуркаб ётган ичакни яланғоч тушларига тутиб, ҳузур қилишарди... Кейин... Музаффар қоровулнинг деразасидан мудом уни таъқиб этиб турадиган, мулойим табассумли бир жуфт маъсум кўзни хотирлади. Ана шу соҳир нигоҳлар таъсирида у икки йилнинг қанчалик суръат билан ўтиб кетганини сезмади.

“Йўқ, кетаман, бари бир кетаман, бу ерда қолмайман!” Шу аснода қулоғи остида отасининг таҳдидли гаплари жаранглади. “Ҳали сен билан бошқача гаплашаман, ит!” Бирдан Музаффарнинг қони тўнғиб қолди, бояги хотираларидан ҳам, қиш кунларидан ҳам, ўзидан ҳам уялиб кетди... Ҳозир яшил боғламларни онгсиз равишда тортиб чиқарар, арқонни бўшатиб, тезлик билан отасига узатарди...

– Торт, бу охиргиси! – Отасининг бу гапи уни сергак торттирди. Арқонни бўшатиб олди, аммо пастга туширмади. Уловларни йўлга тайёрлади. Эгар-тўқимини созлади. Шу чоқ отаси чақириб қолди:

– Қаерга йўқолдинг, ҳов бола? Арқонни туширмайсанми? Мен қандай чиқаман бу ердан? Музлатиб ўлдирмоқчимисан?

Музаффардан садо чиқмади. У аввал отнинг айилини тортди. Бу сафар қариянинг овози янаям чуқурроқдан эшитилди.

– Музаффар, қайси гўрдасан?

Эшакнинг айили маҳкам тортилди.

– Музаффар деяпман! Отинг ўчкур, қанисан?

Овоз қояларга урилиб, дарани ларзага солди. Музаффар йўлак бўйлаб уловларни оҳиста етаклаб борарди. Кейин, эҳтиёткорлик билан зиркларга яқинлашди. Отаси жарлик лабида умидсиз тепага қараб турарди. Тушаётган оқшомнинг совуғиданми, тепага кўп қарайверганиданми, кўзлари қисилиб, ҳатто ёшлангандек эди. Қоятошлар бағридаги олачалпоқ қор парчалари каби унинг қорамтир юзларидаги оқ соқоли аниқ ажралиб турарди.

– Ҳа, нима дейсиз. Сизни чиқариб олишга арқон йўқ. Юкка қўшиб, отнинг белига боғлаб юбордим.

– Жинни-пинни бўлдингми? Мени арқонсиз қандай тортиб оласан?

– Сизни чиқариб нима қиламан? Қолаверинг!

– Нима?! Ўйлаб гапираяпсанми?! Бу нимаси?!

– Гап битта! Сизни чиқариб ололмайман. Қўлингиздан келса, ўзингиз чиқаверинг. Сизга шунча ялиниб-ёлворганим етар. То бояги гапингиздан қайтмас экансиз, чиқариб бўлман.

У шундай дея узоқлашди. Тўқайзордан чиқиб олди. Катта йўл бошланди. Оқшом қаҳратонида ўрмондаги сукунат қулоқни тешгудек бўларди. Музаффар шу тариқа анча юрганидан кейин илк бор ортига ўтирилди. Ичкаридан алақандай гулдираган овоз эшитиларди. Унга кўп ўтмай Бўздорнинг улиши ҳам қўшилди. Ит ўз эгасини ташлаб кетмаганди.

Отасининг жарлик лабида тепага боқиб турган умидсиз, ёшли кўзларини эслаб, кўнгли бузилди. Яна бир-икки қадам ҳайвонларнинг ортидан юриб, кейин эшакни йўл четидаги бутага боғлади. Отнинг юкини тушириб, жировни тўқайзор тарафга бурди.

Ҳусанали ота чақиравериб чарчаган, овози чиқмасди. Бўздор зиркнинг тагида туриб, пастга қараганча чўзиб увиллар, думини тинимсиз ликиллатарди. Отнинг туёқ дупурини эшитган ит ортига бурилди ва Музаффарни кўриб, у томон ўзини отди.

Музаффар қоянинг лабига келиб, пастга энгашди.

– Ота, мени яхши биласиз, тишлаган еримни узмай қўймайман. Ўзингиз менга шуни ўргатгансиз. Бугундан ўша гапни оғзимга олмайман, деб қасам ичинг! Бўлмаса, акамнинг арвоғи ҳаққи, сизни чиқазмайман.

Отаси бошини кўтармади:

– Падарингга лаънат! Бўпти, Худо ҳаққи қасам
ичаман! Арқонни ташла!

Музаффар ориқ, чуваккина отасини музлаб
қолган қўллари билан арқонни белига қандай боғ-
лаётганини кўриб турарди. Кейин қария оҳиста
тепага кутарила бошлади. Ўғли осонликча уни
чиқариб олди. Кейин отнинг жловини отасига
тутқазди-ю, ўзи орқасига қайрилди.

СИНГИЛ

Мен бу уйнинг шабада тез-тез йўқлаб турадиган
баланд, салқин айвонини ҳам, ёнгоқ ёғочидан
қурилган чорхари хоналарини ҳам, ота-онасидан
эрта ажралиб, уруш йилларида бир-бирининг
пинжига тиқилиб жон сақлаган ака-сингилни ҳам
кўрмаган эдим. Булар мен туғилмасимдан аввалги
гаплар.

Эсимни таниганимдан бери ўша, кўҳна хирмон-
жойнинг кунгай тарафида, беҳи дарахтлари ора-
сида дўмпайиб турган харобаларни кўрганман,
холос. Бироқ негадир бу харобанинг ёғочлари иш-
латишга яроқли бўлса-да, уларни ҳеч ким ташиб
кетмаган. Уй одамларнинг кўз ўнгида кундан-кун
кичрайиб, кўримсиз тепаликка айланиб борарди.

Бу кимсасиз ҳовли биз, қишлоқ болаларининг
ўйин майдончасига айланганди. Ёзда бу ерда кун-
миз чиллак, эшакминди ўйини, қишда яхмалак
отиш билан ўтарди.

Бу уйнинг ҳақиқий эгаси билан орадан йиллар
ўтиб, Бокуга ўқишга келганимда танишдим. Ша-
ҳарда бирор танишимиз бўлмагани учун менга
бир пайтлар қишлоғимиздан бош олиб чиқиб
кетган, мен умримда кўрмаган бир кишини қиди-
риб топишимни айтишганди. У шаҳар атрофидаги
қасабалардан бирида яшагини, ўша атрофларда

уни танимаган-билмаган одам кам топилади, де-
йишганди. Ростдан ҳам олдимдан чиққан биринчи
одамдан сўрашим билан у менга маданият саройи
орқасидаги маҳаллани кўрсатиб юборди.

Икки қаватли тош уйларнинг ҳовлисида, да-
рахтлар панасида бир тўда аёл гурунглашиб
ўтирарди. Уларнинг ёнига бориб, Сурхайни қиди-
раётганимни айтдим. Аёллар орасидан мулойим
юзли бир аёл ажралиб чиқди:

– Менман Сурхай!

Унинг бу ҳазилидан дугоналари кулиб юбо-
ришди. Кейинчалик Сурхайни, эрксиниб эрининг
ўрнига ўзини кўрсатган Мина хонимни яхши
таниганимдан сўнг, нима сабабдан бундай дега-
нини тушуниб олдим.

Уруш йиллари ва ундан кейинги вақтларда
касб-ҳунар мактабларига олиб келинган, билиб-
билмай ёмон болаларга қўшилиб, ножўя йўлларга
кириб қолган Сурхайни бу йўлдан Мина чиқариб
олган, сонга қўшганди.

Биринчи куришганимда бу аёлнинг юзида
акс этган мулойим табассум ҳали-ҳануз эсимдан
чиқмайди. Эҳтимолки, Сурхайни залолат кўчаси-
дан олиб чиққан куч ҳам унинг ана шу жозибали
табассуми бўлгандир?

Ўша куни Сурхай уйга кеч қайтди. Кайфияти
яхши эди. Кейин билсам, ҳақиқий футбол жинниси
экан. Ўша куни ўйин уни қувонтирадиган натижа
билан тутаган экан.

Эшик олдида Мина унга нимадир деди. Кейин
Сурхай мен тарафга қучоқ очиб келди:

– Қани-қани, жиян, хуш кепсан! Қадамингга
ҳасанот.

Шу-шу у билан тоға-жиян бўп кетдик.

Сурхай деганлари эти устихонига ёпишган,
озгин юзларини эрта ажин босган, аммо мард,

тутган еридан кесадиган, ўттиз уч-ўттиз тўрт ёшлардаги чапани бир киши экан. Гапираётганида қошлари кўтарилиб тушар, худди қайсидир ролни маҳорат билан ўйнаётган актёрни эсга соларди.

Қишлоқ, эсида қолган одамлар ҳақида азбаройи соғинч ёки қизиқишдан эмас, шунчаки мени гапиртириш учун сўраётгани сезилиб турарди.

- Уйимизни қандай топдинг?
- Сўраб-сўроқлаб келавердим.
- Зийрак бола экансан.

Камтаринлик билан бошимни эгиб, кулимсираб қўйдим. У шу тариқа таниган-биланларини бирма-бир сўроқлаб чиқди. У қишлоғимизнинг наинки одамлари, балки кўчалари, дарахтлари, далалари, қир-адирлари, тоғ этагидаги қоялару унгулларни, булоқларини бирма-бир эсга олар, худди куни кеча қишлоқдан чиқиб келганга ўхшарди.

Мина менинг фикримни ўқигандай изоҳ берди:

– Нега ҳаммасини бунчалар аниқ эсда сақлаганидан ажабламан. Касб-ҳунар мактабидан қочиб, анча пайт қишлоқнинг қир-адирларидан бекиниб юрган бу. Ахийри, кунларнинг бирида ўзи қайтиб келди.

– Ширкатнинг раиси мен туфайли одамларни сиқувга ола бошлагач, ўзим қайтвордим. Қочиб юрганимдан нима наф чиқарди?

У бошини эгиб, бир зум жим турди, кейин менга юзланди:

- Бизнинг уйимиз бузилиб кетгандир?
- Эгасиз уй бошқа нимаям бўларди? – яна гапга аралашди Мина.

Назаримда Мина Сурхайнинг кечмиши, қишлоғи, таниш-билишлари ҳақида ҳамма нарсани яхши биларди.

– Уй-жой, қишлоқ ўз йўлига. Мен фақат сингимни ўйлаб сиқиламан. Нима бўлди? Қаёққа опкетишди? Ўлдими-қолдими, билолмайман...

Унинг синглиси борлигини энди эшитишим эди. Кейинги суҳбатларимизда ҳам у синглиси ҳақида жуда кўп гапирадиган бўлди. Шу-шу Сурхай билан ака-ука киришиб кетдик.

Менинг келишим Сурхай ва қишлоғимиз ўрта-сида узилган ришталарни қайтадан улаб борарди.

Уни, ота-онасини таниган кексаларнинг кўпи раҳматли бўлиб кетган. Ўзининг айтишича, уни қишлоқдан қувиб чиқарганларнинг, муштдек норасидаларни ҳам зўрлаб қурилишларга, ота-онасидан ажралганларни етимхоналарга жўнатганлар ҳам у ерни тарк этган, уларнинг ўликтиригини биладиганлар ҳам қишлоқда жуда оз қолганди.

Энди эса, бир пайтлар у бош олиб чиққан қишлоқ унинг кўз олдида қайта жонланган, гарчи “У ерда менинг кимим бор”, деса-да, қишлоққа боргиси келаётганини яширмасди. Бу ҳақда гап очганида, кўзларида сирли бир қайғу зуҳур этар, нигоҳлари сўлгин бир умид билан порларди:

– Балки синглимнинг бирор дарагини топарман? Балки архивлардан, идоралардан сўраб-суриштириб кўрсаммикин?

Суҳбатларимизнинг аввалию охири шу эди. Синглисини бир умр йўқотганига ҳануз ишона олмас, менинг келишим, қишлоқ билан боғлиқ хотираларнинг уйғониши унинг ярасини ҳам янгилаган эди. Унинг синглиси билан боғлиқ суҳбатларнинг ғамгин инъикоси Минанинг аввалги эридан бўлган қизи Малоҳатнинг, Сурхайдан туғилган жажжи Моҳирнинг ҳам юзларига чўкарди.

Гўё бу уйда ҳеч кимнинг кўзига кўринмай, сингил ҳам яшаб келар, унинг қачонлардир топилишига ҳам умид кўзи билан қарарди.

– Ҳозир йигирма олти ёшга кирган бўларди. Агар соғ-саломат бўлса, аллақачон бир хонадон-

нинг бекаси бўлгандир? Болалари ҳам бордир? Ҳозиргача турмуш қурмаслиги мумкин эмас. Болалиқдан жуда чиройли қиз эди.

Кейин Сурхай йигирма бир йилдан бери ҳаёлида сақлаб келаётган беш ёшли сингисининг кўринишини тавсифлашга тушарди. Бу тасвирлар шу қадар ойдин ва жонли эдики, ҳаммамиз уни кўришимиз билан таний олардик, гўё.

Сурхайнинг озгин, содда юзларига, қалин қошлари остидан одамнинг юзига эмас, худди юрагига қадалган кўзларига қараб, ўзининг айтишича, унга жуда-жуда ўхшаб кетадиган Қизилгулнинг қиёфасини тасаввур қилиш қийинмасди. Сурхайнинг гапларидан сўнг кўз олдимда ҳамиша акасининг соғинчи, ҳасрати билан яшаётган, кўзлари ғам-гусса ва интизорлик билан тўла, саранжом-саришта, ақлли бир жувон гавдаланарди.

Бир куни Сурхай кўрган тушини ҳаяжон билан гапира кетди:

— Бир четда сесканиб турганмиш. Чақирсам, келмасмиш. Сенга нима керагим бор, шунча пайт мен билан деярли ёнма-ён яшаб келдинг, лекин бир марта сўроқлаб бормадинг. Энди нима ҳам қилардинг мени, дермиш...

Чиндан ҳам унинг назарида Қизилгул шу яқинларда яшаётган бўлиши керак эди. Балки шу қасабада, балки Бокунинг бирор туманида... Ахир уни ҳам эртами-кечми шу тарафларга олиб келишлари лозим эди. Яна қаерга ҳам олиб кетишлари мумкин? Агар бошқа мамлакатга олиб кетишганда ҳам, бари бир ақлини таниб, ўз юртига келиши керак эди. Туғилган қишлоғи, тумани, ота-онасининг исми эсидан чиққанда ҳам, Бокунини унутиб юбориши мумкинмас. Балки исмини ҳам ўзгартириб юборишгандир? Ахир уруш пайтлари бунақа чалкашликлар кўп бора юз берганди.

— Ҳозир ҳам қаердадир унга дуч келиб қолсам, уни танийман. Ҳатто ўн йилдан кейин ҳам танийман.

Назаримда, у ҳар куни шаҳарга бир илинж, умид билан чиқарди. Кўзлари ҳамиша ҳар томонга нигорон кезарди. Унинг уйида яшаб юрган кезларим менда ҳам Қизилгулнинг соғ-омон эканига, шу яқинларда яшаб келаётганига ишонган эдим. Шаҳарга чиққанимда ҳам қиз-жувонларга қараб, уларнинг юзларидан Сурхайга ўхшаш қирраларни излашга одатлангандим.

Бу орада кириш имтиҳонлари ҳам тугади, талабалар сафидан ҳам жой олдим.

Ўқишга кирган куним Сурхай ўз ваъдасига кўра бу қувончли воқеани нишонлашга алоҳида ҳозирлик кўриб қўйган экан. Ҳамма дастурхон атрофида жам бўлиб ўтирганда Сурхайнинг бир оз кайфи ошиб қолди.

— Эрта қишлоққа жўнайман. Уч-тўрт кун туриб келаман. Хўп десангиз, бирга бориб келамиз.

— Бўпти, — деди Сурхай дангаллик билан. — Агар сен билан бормасам, кейин боролмаслигим мумкин.

...Қишлоқда менинг ўқишга кирганимдан кўра кўпроқ Сурхайнинг қайтиб келгани катта шов-шувга сабаб бўлди. Қишлоқнинг катта-кичиги “Карвон кўрди”га йиғилиб кела бошлади. Сурхай таниганларини танир, танимаганларнинг кимлигини биздан сўраб оларди. У кетганидан кейин туғилган болаларни эса, ўз фаҳми билан таниб олишга уринарди:

— Бу фалончининг ўғлига ўхшайди. Буниси пистончининг қизими, дейман? Манави бола фалончилардан бўлса керак...

Бир кун ичида бутун қишлоқ билан қайта танишиб чиқди, десаям бўлади. Эртадан кечгача қишлоқ кўчаларини кезиб чиқди. Одамлар орасида,

мактаб ҳовлисида, бекорчи ёшлар тўпланадиган ялангликда бўлди. Шу тариқа уч-тўрт кун ўтди. Фақат кечқурунлари тунагани бизникига келарди.

Чехраси анча очилиб, шаҳардаги жиддий, қошқовоқли қиёфасидан асар ҳам қолмаганди. Фақат эски уйларида оғиз очмади. Узоқдан бўлса-да, ўша харобага кўзи тушган бўлиши керак. Иложи борица ўша томонларга камроқ ўтишга ҳаракат қиларди.

Бир куни қарасам, кўчада уни Аваз оқсоқол гапга солиб турган экан.

— Худога шукур, кўринишинг яхши, ўзингни кўрмасак ҳам, униси-бунисидан эшитиб турамиз. Урушни бошлаганнинг уйи куйсин, болам. Ҳамманинг юрагида бир доғ қолдириб кетди. Энди йилда бир марта бўлсаям келиб тур. Ўз ота юртинг, уй-жойингни тузат...

— Бунақа ота юртнинг менга нима кераги бор? Кимим бор бу ерда? Уй-жойни кимга қолдираман? Ака-укам, қариндошим бўлмаса...

— Унақа дема, бу қишлоқнинг бари сенга қариндош.

— Шу эски хароба сизга қолаверсин. Кимга хоҳласангиз беринг. Уй-қурадим, бошқа қиладими? Ана, боғимиз жойида турибди. Ер-суви яхши...

— Сен-чи? Эшитишимча оиланг, ўғил-қизинг бор экан.

— Қиз меникимас, онаси билан келган. Отаси ўлган.

— Сен катта қиялсанми, уям сенинг боланг. Ўғлингнинг она бир синглиси. Улар келадими-келмайдими, бари бир ота-онангни чироғи ўчиб қолмасин бу ерда.

— Бу ерда чироғим алақачон ўчиб кетган. Уни сиз ўчирдингиз... Бўлмаса, келардим ҳам, ҳовли-жой ҳам қилардим. Етим, ҳеч кими йўқ, дединглар.

Унга оила қуришни ким қўйибди, дединглар. Болаликдан бешиккерт қилинганимизга қарамай, Фаражнинг қизини қўшни қишлоққа узатдинглар. Оқсоқоллик ҳам шунақа бўладими?

Аваз ота лабларини қимтиб, жим қолди.

— Ҳалиям эсингда экан-да, — деди ниҳоят жимликни бузиб. — Бизда нима айб? Қизнинг отаси раҳматли отангга берган лафзида турмади. Сенинг эса юриш-туришинг... Ўлик-тиригинг маълум бўлмагач, олиб ўтирармиди? Қизини узатди-қўйди-да!

“Фаражнинг қизи” ҳақида энди эшитиб туришим эди. Бу ҳақда аввал Сурхайнинг ўзи ҳеч нарса демаган. Сурхай қишлоқдан ўн уч, ўн тўрт ёшида чиқиб кетган бўлса, Фаражнинг қизи билан “олди-берди” қилишга қачон улгура қолдйкин? Балки орада яна бир-икки бора қишлоққа келиб-кетгандир? Хуллас, кейин ҳам бу тўғрида оғиз очишни эп кўрмадим.

Ўша оқшом Сурхай анчагача уйимизга қайтмади. Ўзим ахтаргани чиқдим. Йўлни қисқартириш учун ўша, эски вайрона ёнидан ўтиб борардим. Тепаликдан кимнингдир қорасини кўрдим. Ҳар қалай, уни Сурхай деб ўйладим. Адашмабман. У қачонлардир зинапоя вазифасини ўтаган. Ҳафсала билан моҳир сангтарош томонидан силлиқлаб йўнилган оппоқ тош устида хаёл суриб ўтирарди. Мени кўриши билан ўрнидан турди.

— Бари бир қишлоққа қайтиб, бу ерда бир иморат қураман!

Бу қарорга у қай даражадаги тараддуд ва тахайюл натижасида келганини билмасдим. Сурхайнинг юзида нимадир йўқотганини эндигина англаган одамнинг саросимаси акс этарди.

...Сурхай қишлоқда юрганида кексалардан, ёши катта одамлардан синглисининг тақдирини сў-

роқлаб юрди. Аммо, бирор умидбахш сўз эшитмади. Деярли ҳамма тафсилотлар бир-бирига ўхшаб кетарди. Акаси касб-ҳунар мактабига кетганидан кейин синглисини тумандан келиб болалар уйига опкетишган. Кейинчалик туман марказидаги болалар уйи ёпилиб, болалар бошқа муассасаларга тарқатиб юборилган. Кейин ҳеч ким қизчанинг тақдири билан қизиқмаган...

Сурхай туман марказига ҳам бориб келди. Нима иш қилганини айтмади. Келиши билан Бокуга қайтишимиз кераклигини айтди.

– Юр, кетамиз, ҳали сени ҳам бориб, ётоқхонага жойлаштириб келишим керак.

Қайтдик. Дарслар бошланди. Сурхайнинг уйига тез-тез бориб турардим. Бир куни борсам, таъби хира тортиб ўтирибди. Сўрашган бўлдим.

Қишлоқдан қайтганидан бери шунақа безовталаниб қолди, дея эрининг ўрнига жавоб берди Мина.

Ўша куни Сурхай мени ётоқхонага юбормади. Ҳаво изгирин ва совуқ эди. Ёмгир симиллаб турарди. Газда кабоб пишириб едик.

– Шу пайтгача не-не идораларга бош уриб бормадим. Ном-нишони йўқ. Ишли одамман. Ҳар доим югур-югурга вақтим йўқ. Хат ёзай десам, савод ҳаминқадар...

Шундай қилиб, ойда бир-икки марта Сурхайнинг уйига мактуб ёзиш учун келадиган бўлдим. Туман архивига, ҳарбий комиссариатга, эски болалар уйлариинг ўзимиз гумон қилган манзилларига... Қиш бўйи ёзган хатларимизнинг кўпи жавобсиз қолди. Келган жавобларда ҳам тайинли гап йўқ эди. Ахийри хатбозликдан ҳам Сурхайнинг ҳафсаласи пир бўлди. Иш кўпайдими, ё умиди тамом узилишидан кўрқдими, ҳар қалай, синглисини қидирмай қўйди. Мен ҳам ўз

ишларим билан бўлиб кетдим. Шу тариқа орадан беш йил ҳам ўтди-кетди. Сурхай оғиз очмаса-да, мен Қизилгулни тез-тез ёдга олар, лекин биринчи курсда ёзилган мактубларнинг бесамар кетганини ўйлаб, умидсизликка тушардим.

Ўша пайтларда илмий-тадқиқот институтларидан бирида ишлардим. Шанба-бозор кунлари вақт топиб, Сурхайнинг ёнига ўтиб турардим. У ҳам менинг келиб-кетишимга ўрганиб қолган, шунинг учун анча пайт бормай қолсам, мендан ранжиб қўярди.

Бир гал Сурхай фронтда топишган дўстларнинг учрашуви ҳақида қайсидир газетада ўқиб қопти. Шу-шу яна унинг юрагида сўнаёзган умид учкунлари қайтадан аланга олди. Яна у ер-бу ерларга хат ёзишга киришдик. Аммо, бу галги изланишларимиздан ҳам наф чиқмади. Бу эса, Сурхайнинг руҳиятига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Баъзан Мина уни юпатиб, таскин берган бўларди:

– У пайтларда синглинг ёш бола эди, биров уни фарзандликка олгандир. Балки ўз исмини, тугилган ерини эсидан чиқариб юборгандир? Тўрт-беш ёшли боланинг эсида нимаям қоларди?

Сурхай эса кескин бош чайқарди:

– Йўқ, синглим жуда зийрак эди. У кунларни унутиб ҳам бўлмайди. Ақлини таниган қизча эди. Етимликда, совуқ уйимизда оч-наҳор жавдираб тонг оттирардик. Бечора ўша пайтданоқ тақдирга тан берганди. Бирор марта йиғлаганини, шикоят қилганини эслолмайман. Унинг кўзларида ўн беш-ўн олти ёшли қизнинг нигоҳларини кўрардим. Ишонаманки, у соппа-соғ, унга ҳеч нарса бўлмаган.

Қизилгулнинг тақдири мени ҳам тез-тез безовта қиладиган бўлиб қолди. Ишда, дўст-таниш орасида шу ҳақда сўз очардим. Шунда оғай-

ниларимдан бири телевизордан бериладиган ҳарбий кўрсатувга хат ёзишни маслаҳат берди. Ижара уйимизда телевизор йўқлиги учун шундай кўрсатув борлигини билмасдим.

Сурхайга ҳеч нарса демасам-да, кўрсатувга хат ёзиб юбордим. Бунақа хатлардан кўпини ёзганим учун бирор иш беришига кўзим етмасди. Аммо билардимки, ишдан қайтган Сурхай телевизорнинг ёнидан жилмайди. Бў хатни ўқиб эшиттиришганидан албатта хабар топиб, лоақал хурсанд бўлади.

Ростдан ҳам икки ҳафта ўтиб, мактубни ўқиб эшиттиришди. Ўша кўрсатувни Сурхай ҳам кўрибди. Албатта, ўз ҳаёти, қадарли кечмишини телевизордан, олий рутбали бошловчининг тилидан эшитиш Сурхай сингари оддий, умри заводнинг бетон деворлари орасида ўтаётган камсавод одам учун катта гап эди.

Кейин мен таътилга чиқиб кетдим. Қайтиб, институтдаги ишлар билан андармон бўлиб, икки ойгача Сурхайнинг олдига боролмадим. Кейинги боришимда Минани биринчи маротаба кўрган жойимда, хотин-халаж даврасида учратдим. Мени одатий хуш табассум билан қарши олди.

– Хуш келибсан. Сурхайнинг синглиси топилганидан хабаринг борми?

– Наҳотки, – турган еримда қотиб қолдим. – Нега аввалроқ айтмадинглар?

– Билмадим, Сурхай сенга айтиши керак эди-ку!

Мина жим қолди. Унга саволомуз тикилдим. Назаримда бу хушхабарни у аллақандай нохуш оҳангда айтгандек эди.

Нимадир ўзгариши керак эди. Беихтиёр кўз олдимда синглисининг топилганидан қувониб, эсдан огаёзган Сурхайни кўз олдимга кел-

тирдим. Гуёки, йиллаб не-не машаққатлар билан қидирилган улкан хазина кутилмаганда оёқ ости-дан чиқиб қолгандек эди. Ич-ичимдан қувонч тошиб келарди. Ўзимни катта бир хайрли ишнинг бошида турган қаҳрамон одамдек ҳис қилардим. Ҳозир Сурхай чиқиб, беҳад хуррамлик ила қарши олади, маҳкам бағрига босиб, миннатдорчилик билдиради. “Жиян, синглимни сен топиб бердинг. Кам бўлма, умрингдан барака топ”, дея алқайди...

Қайтиб, Минадан Қизилгулнинг қандай, қаердан топилгани, шу пайтгача қаерда яшагани, ким топиб келтиргани, ҳамма-ҳаммасини бутун тафсилоти билан сўраб олгим келди. Аммо, уйга киргандан ҳаммани бир бошдан саволга тутиш одобдан эмас. Бу пайтда Мина яна хотинлар даврасига қайтиб, тамомила бошқа бир мавзуда баҳсга киришганди.

Икки қаватли уйнинг зиналаридан юқорилаб, таниш уй қўнғирогини босдим.

Эшикни Сурхайнинг ўзи очди.

– Ке, жиян, дарагинг йўқ? Анчадан бери йўқламай қўйдинг?

Назаримда, у ҳаммадан аввал ўз қувончини мен билан баҳам кўриши керак эди. Ечиниб, даҳлизга утганимда орқамдан келиб секин пичирлади:

– Минани ҳовлида кўрдингми? Сенга ҳаммасини айтгандир?

– Муборак бўлсин, синглингиз топилибди.

– Ҳа, топибди, лекин...

– Нима, лекин?

– Кейин... кейин гапириб бераман, ҳозир юр, сени таништириб қўяй.

Сурхай билан олдинма-кейин ошхонага кирдик. Кичкина ошхонада, идиш-товоқ тўла шкаф ва хонтахта ўртасида аранг жойлаштирилган стулда бир аёл буришибгина ўтирарди. Мени кўриб

қўзғалди. Унга қарарканман, кўз олдим қорайиб кетди. Минанинг овозидаги яширин қадарни ҳам, Сурхайнинг лоқайд, совуқ жавобларини ҳам энди тушунгандек бўлдим. Қаршимда столдан салгина баландроқ, қийшиқ қўл-оёқлари билан қандайдир жонлиқни эслатадиган, букри, пахмоқ сочлари орасидан фақатгина кўзлари, тишларининг оқи ажралиб кўринадиган бир мавжудот утирарди. Бир қарашда кимдир унинг тана аъзоларини бўлаклаб ташлаган-у, кейин яна шошма-шошарлик билан бирлаштириб чиққанга ўхшарди. У менинг қай аҳволга тушганимни пайқамай, инсон табассумига ўхшамайдиган, фақат қизиқиш ва ҳадиксирашга мойил бир кулимсираш билан қўл узатди.

Шу пайт хонага Мина кириб келди ва ўзига хос вазминлик, мулојимлик билан:

– Танишинглар, бу Қизилгул, Сурхайнинг синглиси, бу эса... – дея мени унга таништирди.

Қизилгул нималарни ўйлаётгани, нималарни ҳис қилаётгани сезилмайдиган ночор чехрасидаги сўник табассумида бир лаҳзагина мамнуният ифодаси қалқди. Кейин эса, юзи нимадандир уялгандек бир оз қизаринди. Бошини қуйи солиб, яна бурчакка қисилди.

Биз хонага қайтдик. Сурхайга нима дейишни билмасдим. Жим телевизор томоша қиларканмиз, нимагадир ўзимни айбдордек ҳис қила бошладим. Кейин овқат сузиб келинди. Бир қадахдан ароқ ичилгачгина, Қизилгулнинг қандай топилганини сўрашга жазм этдим. У Боку қасабаларидан бирининг номини айтди. Чиндан ҳам бу қасаба Сурхайнинг уйига яқин эди. Тўқувчилик комбинатининг ётоқхоналаридан бири ҳам шу ерда жойлашганди. Қизилгул ҳам ўша ётоқхонада яшаркан, кимдир кўрсатувда ўқилган мактубни эшитиб, қизни акасининг уйига олиб келибди. Сурхай сигарета тутатиб, ўйчан гап қотди:

– Бечоранинг бошига анча-мунча мусибатлар тушибди. Болалар уйини тумандан Бокуга кўчириб келишаётганда тоғ йўлида машина ҳалокатга учраган. Болаларнинг кўпи ҳалок бўлган, Қизилгул омон қолган. Аранг оёққа турғазишибди. Шўрликнинг ўмири касалхонада ўтибди. Мияси қаттиқ чайқалган экан. Отидан бошқа ҳеч нарсани билмайди. Ҳатто мениям эслолмади. Тўзукроқ гапиролмайди ҳам.

Ўша оқшом Сурхай кўпроқ ичгани учун фикрларини жамлолмай қолганди. Ҳамма уйқуга ётганидан кейин ҳам у билан суҳбатлашиб ўтирдик. Ўшанда яна гап Қизилгулга бориб тақалди, бу гал бояқиш ака кўз ёшларини тийиб туролмади. Унинг йиғлаганини фақат ўшанда кўрганман.

Мен нима дейишни, уни қандай юпатишни билмасдим. Тушундимки, унинг ҳаёти тамомила ўзгарган, бутунлай бошқа бир оқимга тушган эди. Болалик хотиралари тутаган эди. Йиллар давомида юрагида яшаб келган умидлар сўниб бўлганди.

– Менинг синглим шунақамиди? Энди дардимни кимга айтай, жиян? Кимнинг ёқасидан тутай? Бечоранинг аҳволини қара!

Сурхай гапирётиб, тез-тез дастрўмоли билан кўзларини артиб қўярди.

Саҳарлаб чиқиб кетиб, бир неча ой Сурхайнинг уйига келолмадим. Вақт топганимда ҳам, қандайдир ҳис мени йўлдан қайтарарди. Бир гал Сурхай билан стадионда учрашиб қолдик.

– Юр бизникига.

Боришга рози бўлдим. Бир оз безовта кўринарди. Назаримда ниманидир сўраб қолишимдан қўрқаётгандек эди. Шунинг учунми, ўзи гап оча қолди.

– Ҳалиги... Қизилгул кетди.

– Нимага?

– Ётоқхонадан қизлар келиб опкетишди. Бир-икки марта қочиб кетганди. Энди бутунлай кетди. Ўзим қайтиб келма, дедим. Мен аввал ҳам унинг синглим эканига шубҳаланган эдим. Ким билсин, шу баҳона менинг иссиққина, тинчгина уйимга кириб олмоқчи бўлгандир?

Унинг елкасидан тоғ ағдарилган эди, гўё. Юрагим санчди. Назаримда уни биринчи марта кўриб турардим. Эртаю кеч сингисининг исмини тилидан қўймай келган Сурхай шу эмасмиди?

– Тўғриси, ўзинг айт, менга ўхшамасди-ку!

Мен бор-йўғи бир неча дақиқагина кўрган ўша ночор қиёфани кўз олдимга келтиришга уриндим. Пахмоқ, чигал сочлар. Бадбашара юзлар. Йўқ, у Сурхайнинг сингиси эди. Ҳозир анигини айтолмайман-у, лекин қизнинг юзларида Сурхайга тортадиган аллақандай чизгиларни кўрганман. Унинг Қизилгул эканлигини қалбан ҳис этганман. Ҳа, у Сурхайнинг бир қориндан талашиб тушган сингиси эди.

– Уйдан ҳар куни нимадир йўқолади, нимадир синади. Ўзинг ўйла, кимлиги, қанақалигини номаълум бир бегонани уйимда қандай олиб ўтираман?

Сурхайнинг ўз сўзларига ўзи ҳам ишонмаётгани сезилиб турарди. Фақат изоҳ этиш мушкул бўлган бир ҳис уни узоқ вақт қидириб топган жигарбандидан юз ўгиришга мажбур этаётганди.

У ўз сингисидан уялди.

Сурхайга нима дейишни билолмадим. Аммо, юрагимда нимадир чирт узилганини ҳис этдим...

Энди Сурхайнинг сингиси ҳақидаги суҳбатта нуқта қўйилган, гўё сингил ўлган эди.

КОМИЛ АФСАРЎҒЛИ

Комил Мамедов (Афсарўғли) 1951 йил 1 мартда Жаброил туманида таваллуд топган. Ёзувчи ва журналист. Юзга яқин ҳикоя ва романлари чоп этилган. Асарлари рус, турк, ўзбек тилларига ҳам таржима қилинган. Озарбойжон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. Давлат телевидениесининг Халқаро алоқалар бўлими бошлиғи лавозимида хизмат қилади.

ҚОН ҲИДИ

Қон ҳиди дайди итларни ўзига тез жалб этарди. Улар оч ва ташна кўзларини қон тўла ўрага тикканча қимир этмай туришар, дам-бадам сўлакларини оқизиб, тилларини осилтиришарди.

Чамаси, бу хароба, бадбўй қушхонада ҳаммасига Шами балогардон эди. Болалигидан ота-онасининг югур-югурлари, илму амалларига қарамай, шўрлик Шамининг ақли ноқислигича қолди. Аслида Шами бўлмагани билан бу ерда жониворларни сўйиш ишлари тўхтаб қолмасди.

Шами анчадан бери бу қушхонанинг эгаси Ҳомиддинга кўмаклашиб келади. Яратган уни ақлдан қисган бўлса-да, куч-қувватдан сийлаган. Бир ўзи уч киши амаллаб йиқитиши мумкин бўлган буқаларни бир мушт билан ағдара оларди. Шу боис, у қишлоқда “Шами ҳўкиз” деган лақаб ҳам орттирган.

Қушхонага янги олиб келинган семизгина буқача Ҳомиддиннинг қонталаш кўзларига бефарқ қараганча кавш қайтарар, бу пайтда Ҳомиддин эговни тополмай хуноби чиқаёзганди.

Ниҳоят гудрана-гудрана эговни ҳам, ўткир пичоғини ҳам, гўшт майдалайдиган болтасини ҳам топди. Қассоб пичоқни чаққонлик билан чархларкан, чироқнинг хира ёруғида ҳам унинг ўткир тиги ярақлаб кўзни олар, эговга ишқаланаётган пичоқ одамнинг гашини келтирувчи ғалати овоз чиқарарди. Ишга киришишдан олдин Ҳомиддин осмонга қараб, нималарнидир пичирлади, чамаси мол сўйишда ўқиладиган дуо бўлса керак.

Буқача эса ҳамон бепарволик билан кавшар, елпигисимон думи билан сағрисига қўнаётган пашшаларни ҳайдар, қаршисидаги бу бешафқат

кимса унинг қонига ташна эканидан беҳабар эди. Буқачанинг шохлари ўткир, пешонасидаги учбурчак қашқасини айтмаса, таранг қилиб боқилгани учунми, танасидаги билқиллама эт ва ёғ мумдек қош-қора ялтироқ терисини ёриб юбораман дерди.

Унинг шу кўриниши ҳамон пичоқ чархлаш билан машғул қассоб Ҳомиддиннинг ҳам завқини келтирди шекилли. Эговни ташлаб, сағрисига шапатилаб қўйди:

– Ваҳ-ваҳ, манавини буқа деса бўлади! Гўштиям ипакнинг ўзи бўлса керак, еган одамнинг бадани ййрайди-да!

Шами қушхонанинг дим ҳавосида терлаган пешонасини кир енгил билан артаркан, буқачадан кўз узмай гўлдиради:

– Ҳомиддин, қара, жуда чиройли буқача эканми?

– Нақ сувратнинг ўзгинаси дейсан, – ўзи билмаган ҳолда унинг гапини маъқуллади Ҳомиддин.

Шами қушхона эшиги олдида ўстан ўтлардан бир тутам юлиб, жониворнинг тумшугига тутди. Буқача Шамининг кафтидаги майсаларни тили билан чаққон илиб оларкан, унга миннатдор термилганча яна кавшанишга тушди.

– Юрагинг тош сенинг, Шами, тош, – тўнгиллади қассоб. – Бечорани нимага алдайсан? Унга берган емишинг ошқозонига тушмай туриб, мен унинг ишини битираман.

– Ҳомиддин, наҳот шунақа чиройли буқачани ўлдиришга кўзинг қийса? Унга раҳминг келсин, ўлдирмай қўя қол! – ялинди Шами.

– Ҳазиллашяпсанми, – эрмаклади қассоб. – Одамлар оч, уларга гўшт керак. Сен бўлсанг, қаердаги бир молга раҳминг келса? Гапни купайтирмай ишга кириш.

– Мен ҳам ичсам, тузаламанми? – маъсум, умидвор кўзларини хожасига тикди Шами.

Ҳомиддин бунақа саволни кутмагани учун шошиб қолди. Назарида чиндан ҳам ана шу қонни ичса, Шами тузалиб кетадигандек эди. Борди-ю, у тузалгудек бўлса, икки дунёда ҳам бу сассиқ қушхонага, Ҳомиддиннинг ёнига қайтиб келмаслиги аниқ. Шунинг учун тезроқ бу қонни итларга бериб тугатиш керак.

– Э, Шами, гап-да буям, – тишларини гижирлатганча гапиришга тушди Ҳомиддин. – Ҳозир шундоғам ақллилар кўпайиб кетган, кесак отсанг, дононинг бошига тушади. Аслида жиннилар дунёдаги энг бахтиёр одамлардир, агар билсанг. Жиннилар билан ҳатто давлатнинг ҳам иши йўқ. Қандай жоҳиллик қилсанг ҳам, биров сени обориб қамамайди. Баъзан сенинг ўрнингда бўлиб қолгим келади, Шами!

Шами эса, унинг гапини эшитмаётгандек эди:

– Қандай чиройли ҳўкизча эди, пешонасида қашқасиям борийди, – беозор мингирлади. Ҳомиддинга қараб қўйди-да, яна ўз иши билан машғул бўлди.

“У нега бунчалар мулойимлашиб қолди? Энди бу ерга бошқа келмай қўйса-я! Унда мен текин, беминнат ёрдамчини қаердан топаман? Уни бу йўлдан қайтариш керак”.

Шамининг бу ерда қиладиган бошқа иши қолмаганди. У индамай ортига бурилиб кетаётганида, Ҳомиддин тўхтатди.

– Шами, буқанинг калласи сеники. Олиб бор. Онанг ҳам суюниб қолади. – Ҳомиддиннинг бўғиқ, журъатсиз овози унинг бу ҳиммати ўзига қимматга тушганини англатиб турарди.

Шами илтифотсизлик билан хўрсинди-да, буқанинг бошини шохидан тутиб, елкасига орт-

моқлаганча қушхонани тарк этди. Унинг ортидан худди мунчоқдек қонли излар қолар, бу қон томчилар буқанинг бошидан эмас, баайни унинг юрагидан томаётганди.

Шамининг бутун кийимлари, аъзои бадани қонга беланган, кўз ёшлари эса юзларини ивитиб борарди:

– Шундай чиройли буқачани сўйган қўллارинг акашак бўлсин, илойим, Ҳомиддин, – дея мингирларди ўзига ўзи. – Сенга ўлдирма, дегандим, бари бир сўйдинг-а? Энди қушхонанга қайтиб келмайман. Энди ҳеч қачон сен сўядиган молларни йиқитмайман. Сенинг ёрдамчинг бўлмайман энди.

Унинг қадам товушлари итларни сергак торттирди. Бутун аъзои баданидан қон ҳиди анқиб кетаётган йигитнинг орқасидан бир гала ит эргашди. Кўп ўтмай бутун дара эт ва қон талашаётган итларнинг ваҳшиёна шовқинига тўлди.

ОҚЛОВ

Хом гиштдан тикланган бир қаватли коммунал турар жой биноси қасабага кираверишда тикланган эди. Узоқдан қараганда, станциянинг эҳтиёт йўлагига кйритиб қўйилганча эсдан чиқарилган вагонни эслатарди бу уй. Эшиги энсиз даҳлизга қараб очиладиган торгина пастқам хоналар вагон купеларидан фарқланмасди. Бу ошиёнларда умргузаронлик қиладиганлар баайни ғам-қайғудан йироқдек кўринар, ҳар қандай қийинчилик ва машаққатга сабр қилиб келишар, бир-бирига ака-ука, опа-сингилдек меҳрибон эдилар.

“Жилдом” дея ном олган бу мискин қароргоҳ аҳли эртанги кунга қандайдир умид билан боқар, гўё бир кун келиб бу унутилган “вагон-уй”ни чор

тарафга пишқириб чопаётган поездлар ёрқин келажак сари олиб кетадиганга ўхшарди.

Абутолиб амаки ҳам урушдан қайтганидан бери шу ерда, “жилдом” хоналарининг бирида танҳоликда кун кечирарди. Бир эшикдан кириб чиқаётган қўшнимиз эди у киши.

Азондан, паровоз пишқиригини эслатувчи бир овоз мени уйқудан уйготарди. Деразадан мўралаганимда, Абутолиб амаки қўнжи узун этигини чўтка билан ишқалаб тозалаётган бўларди. Этиги ярқираб тургани учун бир неча ерига солинган ямоқни ҳам пайқаш қийин эди. Шу тарзда ҳар куни эрталаб Абутолиб амакининг ортидан термилганча ишга кузатардим. Тош пиллапоялар оша пастлаб тушаркан, аввал қўнжи узун этиклари, тўшпонча қистирилган энли камари, елкаларидаги қизил погони, охирида ҳарбийча қора телпаги кўринмай кетар, худди ерга ботиб кетаётганга ўхшарди. Шундан кейингина ҳовли бола-бақранинг бақирчақирига, шовқин-суронига тўлиб тошарди. Гоҳида болаларча қизиқиш билан дераза оша Абутолиб амакининг хонасига бўйланардим. Сурп парда тутилган, ним қоронғи, торгина хона менга худди айиқ яшайдиган унғурдек ваҳимали, шунингдек, аллақандай сирли ва сеҳрли кўринарди.

Энкаведе — маҳалламизда катталар касби-корига кўра унга ана шундай лақаб қўйишганди. Биз болалар орқаваротдан уни Энкаведе амаки деб атардик. Бу лақабнинг маъносини тушунмасак-да, эшитганимизда нечукдир ваҳимага тушардик.

— Келяпти, Энкаведе амаки келяпти.

Клубга олиб чиқувчи тош зинапоянинг бошида турган “соқчи”нинг хитоби ўйин билан машғул болаларнигина эмас, қари тутнинг тагида гап сотиб ўтирган хотин-халажни ҳам ин-инига кири-тиб юборарди.

Зинапоя ортидан аввал Абутолиб амакининг қизил юлдуз қадалган қорақўл телпаги, кейин тунд башараси, узунасига қирмизи тасма ўтган погонлари, энли камари, охирида ярқираб турган қўнжли этиклари кўринар, гўё ердан ўсиб чиқаётганга ўхшарди.

Қош-қовоқли, юзлари чўтир бу одам пайдо бўлиши билан маҳалламиздаги об-ҳаво тамомила ўзгарарди. Жимлик чўкарди. У тенги катталарнинг ҳам ундан ўзини олиб қочиши бизнинг юрагимиздаги таҳликани янада орттирарди. Мурғак тасаввуримизда бу одам уч бошли аждар тимсолида жой олганди. У уйига кириши билан болаларнинг овози тамомила учарди. Ўйнаётган ўйинларимиз ҳам чала қолиб кетарди. Катталар кечаси ухламай хархаша қилаётган болакайлари Абутолиб амакининг оти билан кўрқитишарди.

— Ухла, бўлмаса, Энкаведега айтаман, сени оп-кетади.

Назаримизда, у чиндан болаларни ўзининг — уч бошли аждар маконига олиб кетишга қодир эди. Ҳатто... бир гал олиб кетди ҳам. Кимни дейсизми? Зобута холанинг ўгли Фармон безорини. Хабар маҳаллага тезда ёйилди. Хотинлар чекка-чеккада ўзларича висирлашарди:

— Бечора мужаррадгина бола эди. Энди уни нима қилишаркин?

— Энкаведега ҳам боққан бало бордир.

— Йўғ-э, у бечораям нима қилсин. Ушла деган бўлса, ушлаб кетгандир-да!

Абутолиб амакини оқлаб гапиришганини илк марта ўшанда эшитганман. Фармон бир отлик чегарачининг чарм хуржунини ўтирлаб, ундан ўзига этик тиктирган экан. Яна бир-икки ножўя ишлари бўлган экан, ҳозир аниқ эсимда йўқ.

тарафга пишқириб чопаётган поездлар ёрқин келажак сари олиб кетадиганга ўхшарди.

Абутолиб амаки ҳам урушдан қайтганидан бери шу ерда, “жилдом” хоналарининг бирида танҳоликда кун кечирарди. Бир эшикдан кириб чиқадиган қўшнимиз эди у киши.

Азондан, паровоз пишқириғини эслатувчи бир овоз мени уйқудан уйғотарди. Деразадан мўралаганимда, Абутолиб амаки қўнжи узун этигини чўтка билан ишқалаб тозалаётган бўларди. Этиги ярқираб тургани учун бир неча ерига солинган ямоқни ҳам пайқаш қийин эди. Шу тарзда ҳар куни эрталаб Абутолиб амакининг ортидан термилганча ишга кузатардим. Тош пиллапоялар оша пастлаб тушаркан, аввал қўнжи узун этиклари, тўппонча қистирилган энли камари, елкаларидаги қизил погони, охирида ҳарбийча қора телпаги кўринмай кетар, худди ерга ботиб кетаётганга ўхшарди. Шундан кейингина ҳовли бола-бақранинг бақирчақирига, шовқин-суронига тўлиб тошарди. Гоҳида болаларча қизиқиш билан дераза оша Абутолиб амакининг хонасига бўйланардим. Сурп парда тутилган, ним қоронғи, торгина хона менга худди айиқ яшайдиган ўнгурдек ваҳимали, шунингдек, аллақандай сирли ва сеҳрли кўринарди.

Энкаведе — маҳалламизда катталар касби-корига кўра унга ана шундай лақаб қўйишганди. Биз болалар орқаваротдан уни Энкаведе амаки деб атардик. Бу лақабнинг маъносини тушунмасак-да, эшитганимизда нечукдир ваҳимага тушардик.

— Келяпти, Энкаведе амаки келяпти.

Клубга олиб чиқувчи тош зинапоянинг бошида турган “соқчи”нинг хитоби ўйин билан машғул болаларнигина эмас, қари тутнинг тагида гап сотиб ўтирган хотин-халажни ҳам ин-инига кири-тиб юборарди.

Зинапоя ортидан аввал Абутолиб амакининг қизил юлдуз қадалган қорақўл телпаги, кейин тунд башараси, узунасига қирмизи тасма ўтган погонлари, энли камари, охирида ярқираб турган қўнжли этиклари кўринар, гўё ердан ўсиб чиқатганга ўхшарди.

Қош-қовоқли, юзлари чўтир бу одам пайдо бўлиши билан маҳалламиздаги об-ҳаво тамомила ўзгарарди. Жимлик чўкарди. У тенги катталарнинг ҳам ундан ўзини олиб қочиши бизнинг юрагимиздаги таҳликани янада орттирарди. Мурғак тасаввуримизда бу одам уч бошли аждар тимсолида жой олганди. У уйига кириши билан болаларнинг овози тамомила учарди. Ўйнаётган ўйинларимиз ҳам чала қолиб кетарди. Катталар кечаси ухламай хархаша қилаётган болакайларни Абутолиб амакининг оти билан қўрқитишарди.

— Ухла, бўлмаса, Энкаведега айтаман, сени оп-кетади.

Назаримизда, у чиндан болаларни ўзининг — уч бошли аждар маконига олиб кетишга қодир эди. Ҳатто... бир гал олиб кетди ҳам. Кимни дейсизми? Зобуга холанинг ўгли Фармон безорини. Хабар маҳаллага тезда ёйилди. Хотинлар чекка-чеккада ўзларича висирлашарди:

— Бечора мужаррадгина бола эди. Энди уни нима қилишаркин?

— Энкаведега ҳам боққан боло бордир.

— Йўғ-э, у бечораям нима қилсин. Ушла деган бўлса, ушлаб кетгандир-да!

Абутолиб амакини оқлаб гапиришганини илк марта ўшанда эшитганман. Фармон бир отлиқ чегарачининг чарм хуржунини ўғирлаб, ундан ўзига этик тиктирган экан. Яна бир-икки ножўя ишлари бўлган экан, ҳозир аниқ эсимда йўқ.

Ўша куни қари тутнинг тагида фақат Зобута хола қолганди. Абутолиб амаки зинапоя бошида пайдо бўлиши билан Зобута холанинг бомбадек портлаб, қиёмат кўтариши бир пайтга тўғри келди.

— Сен бир етимни қақшатган бўлсанг, сени Худойим қақшатсин! Отаси фронтда душманга қарши урушиб, жон берган. Сенам ўшанга ўхшаб мард, ориятли бўлганинга қайтмасдинг. Ўша ерда ўзингни панага олиб юргансан. (Биз у пайтда Абутолиб амакининг бадани душман ўқидан илматешик бўлганини билмасдик).

Зобита хола бисотидаги бор қарғишларини тўкиб-сочарди. Абутолиб аёлнинг дийдиёсига қулоқ солмай, безътибор ўтиб кетолмади.

— Зобута. Тушунсанг-чи, ўғлингдаям айб бор-да! Мактабни битирганига икки йил бўлди, бир ишнинг бошини тутгани йўқ. Ўғирлик, безориликдан бошқасини билмаса. Уям бошқаларга ўхшаб...

Зобута хола унинг оғзидагисини ёқасига ёпиштирди:

— Ўв, менга қара. Энкаведемисан, гўрмисан, ермисан! Сен фарзанд нималигини қаердан билардинг? На оиланг, на бола-чақанг бор, Худо қаргаган бепушт зормандасан!

Абутолиб амаки ҳам ундан бунчалик андишасизликни кутмаганди, чамамда. У бир чайқалиб, ҳатто йиқилиб тушишига ҳам оз қолди. Аммо, ҳеч нарса демай, оғир қадамлар билан уйига кириб кетди.

Бир куни ён қўшнимиз Мурод аканинг эшиги тақиллаб қолди. Бу овоз биргина мени уйғотиб юбормаганди. Аммо, биров юрак ютиб чироқни ҳам ёқмади, ташқарига ҳам чиқмади. Мурод аканинг эшигини тақиллатган Абутолиб амаки эди. Ёнида қуролланган бир миршаб ҳам бор эди. Деразага яқин туришгани учун уларнинг овозини бемалол эшитиш мумкин эди.

— Мурод, тез кийиниб чиқ, сени чақиринишпти. Биз билан кетишинг керак.

— Ярим кечаси-я, тинчликми старшина?

Саволни бемаврид, ноўрин санагани учунми, Абутолиб амаки индамади. Бир оздан сўнг аста гап қотди:

— Устингдан чақув бўлганга ўхшайди, ошна.

— Нималар деяпсан, қанақа чақув? — Мурод аканинг овози титраб кетди. Кимдир гугурт қақиб папирос тутатди. Чамаси, Абутолиб амаки бўлса керак, бир икки марта ожиз йўталгани ҳам эшитилди.

— Замон ёмон, ошна, — афсуснамо овозини эшитдим. — Ўзинг биласан-ку. Тушунган одамсан? Балки тилинга эҳтиёт бўлмагандирсан? Оғзингдан бирор ножўя гап чиқиб кетгандир? Ё бўлмаса...

— Абутолиб, урушда бирга хизмат қилганмиз. Мени яхши биласан-ку! Алдам-қалдам ишларга аралашмаслигимни ҳам биласан, ахир.

— Биламан, ошна, биламан. Ҳаммаси эсимда. Оқопда битта шинелга ўраниб тонг оттирганимиз ҳам эсимда, ҳарбий қисм орқага чекинаётганда битта ўзинг фашистларнинг йулини кесиб чиққанингни ҳам унутганим йўқ. Ўлимдан ҳам қўрқмагансан ўшанда.

Кейин жимлик чўқди. Сукутни яна Абутолиб амаки бузди.

— Худди орадан беш йил эмас, беш кун ўтганга ўхшайди. Пайти келиб, шунақа пайтда эшигингга келишимни қаердан билай? Хизматчилик-да, ўзинг биласан-ку, мени кечир, ошна... Бўпти, биз бора-верамиз. Эрталаб нарсаларингни йиғиштириб, ўзинг борарсан. Иссиқроқ кийимларингни олишни унутма.

Уша куни тонг ҳам бошқачароқ отди. Катталар у ер-бу ерда тўпланганча пичирлашиб нималарнидир муҳокама қилишар, овозларини чиқаришга ҳам қўрқишарди. Маҳалла аҳлининг бу тушкун кайфияти бизга — болаларга ҳам таъсирини ўтказган эди. Фақатгина Зобута холанинг шовқини оламни бузарди:

— Ўз кўзларим билан кўрдим-а, тусингни ел олгур Энкаведе, тўртта қуролланган миршаб билан келди. Мурод бечоранинг қўлларини орқасига қайириб, чаккасига милтиқ тираб олиб кетишди-я, уйинг куйгурлар. Ҳаммаси ўша балога учрагур Энкаведенинг иши. Ҳали бу кетишда бутун маҳаллани сотиб, авахтага тикади бу одамфуруш шипиён.

— Ёлгон, ёлгон бу, унақамас, Мурод аканинг қўлини қайириб кетишмади. Эрталаб ўзинг борасан, дейишди. Катта одамлар ҳам алдар экан-да, — ўзимни тутиб туролмадим... Аммо, менинг гапимга ким ҳам қулоқ соларди? Бир-иккитаси турткилаб танбеҳ берган бўлди:

— Тек ўтирсанг-чи, зумраша, катталарнинг гапига аралашма.

Кейин бир ўзим болаларни йигиб, кеча тунда эшитганларимни уларга гапириб бердим. Ўша вақтларда кўп нарсага ақлимиз етмаса-да, шуни билардикки, Абутолиб амаки ёмон одам эмас, одамларни ушлаб келишни буюрадиган, авахтага соладиган катталар бор. Ҳаммасига айбдор ана ўшалар. Бора-бора қувлашмачоқ, бекинмачоқ, уруш-уруш ўйнаётганимизда клуб биносига олиб чиқадиган зинапоя бошида соқчи қўймайдиган бўлди.

Бир куни футбол ўйнаётганимизда мен тепган копток тўппа-тўғри Абутолиб амакининг деразасига урилди-ю, чилпарчин қилди. Уйида экан,

билмабмиз. Болалар тум-тарақай бўлишди. Мен эса турган еримда тошдек қотгандим. Борлиқ ўлик сукунатга чўмганди. Назаримда ҳозир Абутолиб амаки қўлида тўппонча билан чиқиб келадигандек, кинодаги каби қўлимни қайириб олиб кетадигандек эди. Кўзларим жиққа ёшга тўлган, аммо киприкларим орасидан қуйи оқишга улгурмаганди.

Эшик очилиб, Абутолиб амаки кўринди. Қўлида деразани синдириб кирган копток. Оҳиста менга яқинлашди ва коптокни тутқазиб, ортига қайтди. Кейин эгилганча йўлда сочилган шиша синиқларини теришга тушди. Кўз ёшларим юзларимни ювиб, қўлимдаги коптокни ҳам ивита бошлаганини кейинроқ сездим. Мен сассиз, антика-энтика йигладим, аммо бу йиги асло қўрқув нишонаси эмасди.

Наврўздан уч-тўрт кун аввал шаҳардан усти ёпиқ, кумушранг, узун автодўкон келарди. Уни маҳалладаги каттаю кичик интизорлик билан кутарди. Қишлоғимизга байрамни ҳам ўша машина бошлаб келарди, гўёки. Машина келиб тўхташи билан унинг олдида Чинорқудуққа қадар узундан-узоқ навбат пайдо бўларди. Машинада ёғ, ун, қанд, гуруч, турли матолар сотиларди. Аслида бу моллар ўзимизнинг дўконларда ҳам бор эди. Аммо, катталарнинг айтишича, автодўконда келадиган хонгуручдан дамланадиган паловнинг мазаси, ҳиди бошқача бўлармиш. Ўша куни Мурод аканинг оиласидагилардан бошқа ҳамма дўкондан ул-бул харид қилди.

Шу куни бутун маҳалламиз бўйлаб хонгуруч паловининг хушбўй ҳиди таралди.

Бу йилги Наврўз маҳалламизда аввалгидек файзли, фараҳли эмас, аллақандай сўник, сокин кечди. Ер тақсимоти идорасида ишлайдиган Шо-

Халилнинг саройдаги жориялардан бири — 100
димулкка кўнгил қўйиб, салтанат ишларига
зиқмай қўйганини Мироншоҳга етказган. Бу
муддат йигитчани Табризга, ўз отасининг қулу
жўнатишни маъқул кўрганди.

Мана, икки ойдирки, Султон Халил Табриз
истиқомат қилаётир. Ҳар куни Самарқандга кел
тиш учун изн сўраса-да, Мироншоҳ турли на
налар билан ўғлини йўлдан қайтарар, ҳамин
вақт ҳукмида эканига ишонарди.

Саройда уюштирилаётган бу мажлис ҳам Султон
Халилни оз бўлса-да, чалғитишга қаратилган эди.

Неча кундирки, Абдулқодир чексиз безовта
ила машқ қилар, ўзи ёзган мусиқанинг гузаллигига
ҳайратини яширмаган чолғучилари билан асарини
қайта-қайта ижро этишарди.

Ҳар гал ижрони маълум бир жойида тўхтатиб
янги оҳанглар, янги тузатишлар киритар, унинг
кўйни мукамал мусиқий асарга айлантириш
учун қўлидан келганича ҳаракат қиларди.

Аммо борлигини сариқпечак мисол ўраб олган
безовталиқ унга тиңчлик бермас, қўлларига туш
солар, ҳаяжонини тобора оширарди. “Ишқилиб
чолғучилар унинг кўнглига ёқадиган тарзда ижро
этишсин-да! Шунча садди-басга яраша ҳукмдор
маъқул келсин!”

Мусиқа севикли ўғлига бағишлангани учун у
аъёнлари ила мажлисга ташриф буюрган Ми
роншоҳ боғчанинг юқори қисмида қурилган тах
тига кўтарилишдан аввал ижрочиларга яқинлашиб
сўрашган бўлди.

Ҳукмдорни олисдан кўрган, мовий яктак кийиб,
бошларига зарҳал қалпоқ кўндирган ижрочилар
оёққа қалқиб, мунтазир туришарди. Мироншоҳ

хона кўришишдаги сарой мусиқачиларининг
бирини шахсан танирди, фақат биттасини
хонанда. Бу хонанда йигитни бастакорнинг ўзи
ишораси учун атайин таклиф этганди. Ҳукмдор
хонага чиқишидан аввал мусиқачиларнинг ёнига
хонандани мақсад ҳам янги йигит билан танишмоқ

хонани жуссали, бугдойранг, хушбичимгина
хонанда Мироншоҳ билан юзма-юз келганида
хонанда кўра тиз чўкиб, бошини эгиб турди.
Мироншоҳ ўрнидан туришга ижозат берди:

— Уланм, Озарбойжоннинг қаеридансан? — деб
турди.

— Мароғаликман, — деди йигит.

— Сенам мароғаликмисан?

— Абдулқодир таъзим ила бир қадам олдинга чиқ

— Ҳукмдорим, Мароғада туғилган ҳар бир ин
соннинг гузал нафаси бўлур!

Мироншоҳ хонандага ижозат бериб, Абдул
қодирнинг қўлтиғига кирди ва аъёнлари қуршовида
тахт томон бошлади.

Ҳукмдор тахтига жойлашиб олгач, хонандаю
хонандалар унинг қаршисидан саф тортдилар.
Ҳукмдорнинг ўнг тарафида ўғли Султон Халил, чап
тарафда тахтнинг ёнига қўйилган курсида бастакор
турирар, ҳамманинг бутун диққат-эътибори чол
ғучиларда эди. Оҳиста ўз чолғуларини созлай
босилган ижрочилар бастакорнинг ишорасини
кўтишарди.

Зиёфат аҳли боғчада тўшалган гиламлар устида
туриб олишганди. Хизматчилар қўлларидаги
кўмүш косалар билан меҳмонларга хушбўй
шарбат ва қизил шароб, хилма-хил ширинликлар
ўлашишарди.

Халилнинг саройдаги жориялардан бири димулка кўнгил қўйиб, салтанат ишларига зикмай қўйганини Мироншоҳга отқанини муддат йигитчани Табризга, ўз отасининг ҳуқуқини жўнатишни маъқул кўрганди.

Мана, икки ойдирки, Султон Халил Табризга истиқомат қилаётир. Ҳар куни Самарқандга келтириш учун изн сўраса-да, Мироншоҳ туран налар билан ўглини йўлдан қайтарар, ҳар вақт ҳукмида эканига ишонарди.

Саройда уюштирилаётган бу мажлис ҳам Халилни оз бўлса-да, чалғитишга қаратилаган эди.

Неча кундиarki, Абдулқодир чексиз безовта ила машқ қилар, ўзи ёзган мусиқанинг тузаланишига ҳайратини яширмаган чолғучилари билан асарни қайта-қайта ижро этишарди.

Ҳар гал ижрони маълум бир жойида тўхтаб, янги оҳанглар, янги тузатишлар киритар, унинг куйни мукаммал мусиқий асарга айлантириш учун қўлидан келганича ҳаракат қиларди.

Аммо борлигини сариқпечак мисол ўраб олиб, безовталиқ унга тинчлик бермас, қўлларига тушиб солар, ҳаяжонини тобора оширарди. "Ишқнамо чолғучилар унинг кўнглига ёқадиган тарзда ижро этишсин-да! Шунча садди-басга яраша ҳукмдорни маъқул келсин!"

Мусиқа севиқли ўглига бағишлангани учун у аъёнлари ила мажлисга ташриф буюрган Мироншоҳ боғчанинг юқори қисмида қурилган тахтига кўтарилишдан аввал ижрочиларга яқинлашиб сўрашган бўлди.

Ҳукмдорни олисдан кўрган, мовий ятак кийиб, бошларига зарҳал қалпоқ кўндирган ижрочилар оёққа қалқиб, мунтазир туришарди. Мироншоҳ

бу кўринишдаги сарой мусиқачиларининг бирини шахсан танирди, фақат биттасини билган. Бу хонанда йигитни бастакорнинг ўзи кўриш учун атайин таклиф этганди. Ҳукмдор кўришдан аввал мусиқачиларнинг ёнига келган мақсад ҳам янги йигит билан танишмоқ эди.

Унинг жуссали, бугдойранг, хушбичимгина бўлган Мироншоҳ билан юзма-юз келганида кўра тиз чўкиб, бошини эгиб турди. "Мироншоҳ уридан туришга ижозат берди: кўра, Озарбойжоннинг қаеридансан? — деб сўради."

— Мароғаликман, — деди йигит. — Менам мароғаликмисан?

— Мароғаликман, — деди йигит.

— Менам мароғаликмисан?

— Абдулқодир таъзим ила бир қадам олдинга чиқ-

— Ҳукмдорим, Мароғада туғилган ҳар бир инсоннинг гузал нафаси бўлур!

Мироншоҳ хонандага ижозат бериб, Абдулқодирнинг қўлигига кирди ва аъёнлари қуршовида тахт томон бошлади.

Ҳукмдор тахтига жойлашиб олгач, хонандаю ижрочилар унинг қаршисидан саф тортдилар. Ҳукмдорнинг ўнг тарафида ўғли Султон Халил, чап тарафда тахтнинг ёнига қўйилган курсида бастакор турирар, ҳамманинг бутун диққат-эътибори чолғучиларда эди. Оҳиста ўз чолғуларини созлай бошлаган ижрочилар бастакорнинг ишорасини кўришарди.

Инсфат аҳли боғчада тўшалган гиламлар устида ўтириб олишганди. Хизматчилар қўлларидаги кўнмуш косалар билан меҳмонларга хушбўй шарбат ва қизил шароб, хилма-хил ширинликлар ўлатишарди.

Халилнинг саройдаги жориялардан бири
димулкка кўнгил қўйиб, салтанат ишларини
зиқмай қўйганини Мироншоҳга етказди.
муддат йигитчани Табризга, ўз отасининг ҳузурини
жўнатишни маъқул кўрганди.

Мана, икки ойдирки, Султон Халил Табриз
истиқомат қилаётир. Ҳар куни Самарқанда
тиш учун изи сўраса-да, Мироншоҳ туран
налар билан ўглини йўлдан қайтарар, ҳар
вақт ҳукмида эканига ишонарди.

Саройда уюштирилаётган бу мажлис ҳам
Халилни оз бўлса-да, чалғитишга қаратилган эди.

Неча кундирки, Абдулқодир чексиз безовта
ила машқ қилар, ўзи ёзган мусиқанинг гузаллигини
ҳайратини яширмаган чолғучилари билан асар
қайта-қайта ижро этишарди.

Ҳар гал ижрони маълум бир жойида тўхтади
янги оҳанглар, янги тузатишлар киритар, унинг
куйни мукаммал мусиқий асарга айлантирди
учун қўлидан келганича ҳаракат қиларди.

Аммо борлигини сариқпечак мисол ўраб олар
безовталиқ унга тинчлик бермас, қўлларига тушар
солар, ҳаяжонини тобора оширарди. "Ишқини
чолғучилар унинг кўнглига ёқадиган тарзда ижро
этишсин-да! Шунча садди-басга яраша ҳукмдор
маъқул келсин!"

Мусиқа севиқли ўғлига бағишлангани учун
аъёнлари ила мажлисга ташриф буюрган Ми
роншоҳ боғчанинг юқори қисмида қурилган тах
тига кўтарилишдан аввал ижрочиларга яқинлашиб
сўрашган бўлди.

Ҳукмдорни олисдан кўрган, мовий яктак кийим
бошларига зарҳал қалпоқ кўндирган ижрочилар
оёққа қалқиб, мунтазир туришарди. Мироншоҳ

бу кўринишдаги сарой мусиқачиларининг
ҳар бири шахсан танирди, фақат биттасини
бу хонанда йигитни бастакорнинг ўзи
қилиш учун атайин таклиф этганди. Ҳукмдор
қилишдан аввал мусиқачиларнинг ёнига
қандайдан мақсад ҳам янги йигит билан танишмоқ

қилиш мусулмони, бугдойранг, хушбичимгина
қилишда Мироншоҳ билан юзма-юз келганида
қилиш кура тиз чўкиб, бошини эгиб турди.
қилиш ўрнидан туришга ижозат берди:

қилиш, Озарбойжоннинг қаеридансан? – деб
қилиш

қилиш мароғаликман, – деди йигит.

қилиш мароғаликмисан?

қилишқодир таъзим ила бир қадам олдинга чиқ-

қилишқодирим, Мароғада туғилган ҳар бир ин
қилишнинг гузал нафаси бўлур!

қилишқодир хонандага ижозат бериб, Абдул
қилишқодирнинг қўлтиғига кирди ва аъёнлари қуршовида
қилиш тахт томон бошлади.

қилишқодир тахтига жойлашиб олгач, хонандаю
қилишқодирлар унинг қаршисидан саф тортдилар.
қилишқодирнинг ўнг тарафида ўгли Султон Халил, чап
қилишқодир тахтнинг ёнига қўйилган курсида бастакор
қилишқодир, ҳамманинг бутун диққат-эътибори чол
қилишқодирларда эди. Оҳиста ўз чолғуларини созлай
қилишқодирлар ижрочилар бастакорнинг ишорасини
қилишқодирлар.

қилишқодир аҳли боғчада тўшалган гиламлар устида
қилишқодир олишганди. Хизматчилар қўлларидаги
қилишқодир косалар билан меҳмонларга хушбўй
қилишқодир ва қизил шароб, хилма-хил ширинликлар
қилишқодирлар.

Бастакор Мироншоҳнинг ижозати ила ижрочиларга ишора берди. Зариф мусиқа садолари кечанинг сукутини бузди. Сарой мажлислари анъанасига кўра аввал Амир Темур, кейин эса Мироншоҳ шарафига басталанган куйлар чалинди. Кейин раққосалар хиром этди.

Бир оз танаффусдан кейин Султон Халил шарафига битилган "Навои Қумри"нинг ижро этилиши маълум қилинди. Бир муддат богчага сирли сукунат чўкди. Бояги хонанда йигитнинг гайриоддий овози янграши билан мажлис аҳли бу овоз сеҳрига мафтун бўлиб қолди.

Уд худди ер остида қолиб кетган маҳкумлар сингари нола қилар, танбур навоси қонун садоларига қоришиб, ажиб бир таронани яратган эди. Хонанданинг нафис ижроси эса ҳар бир уйғоқ юракни сел қилишга қодир. Бутун анжуман ана шу соҳир оҳанглар измида эди. Нозик торлардан таралаётган гўзал унлар қоронғилик бағрига сингиб, кечани сокин аллаларди...

Бу Абдуқодирнинг ҳозирга қадар яратган ижод намуналари орасида энг яхшиси эди. Унинг ўзи ҳам айни дамда дилрабо куй ва оҳанглар қанотида еттинчи фалакда сузиб юарди.

...Абдуқодир Қумрининг муҳаббатини умрининг энг гуллаган дамларида елиб ўтган шаббодага қиёслар, фақат фожиа билан тутаган бу савдонинг қадарли хаёлларини ҳар доим ўзидан йироқлатишга уриниб келарди. Бирор марта исмини айтиб чақирмаган бўлса-да, у гўзал чиндан қумрига — митти, хушалхон қушчага ўхшаб кетарди.

Бастакор аввал бу илоҳий севгисига қайтишни, Қумрини ёдга олишни истаганди. Бироқ бу севгининг ҳадик ва ҳаяжонидан қўрқарди ҳам. Ўша қизнинг муҳаббатига лойиқ эмаслигини, ун-

га муносиб жавоб беролмаслигини уйлаб, севгидан ўзини олиб қочган, бу муҳаббат самара бермаслигини уйлаб, ўзини, келажагини алдаганди у.

Кейинчалик бунинг имконсизлигини тушунди. Самарқандда яшаган йиллари Қумрини уйлаб, тунларни бедор ўтказадиган бўлди. Ватани, яқинларининг соғинчи ўша қизнинг тимсоли қиёфасида намоён бўлар, уни ҳаяжон ва андуҳга соларди.

Қишлоқма-қишлоқ, юртма-юз кезиб Қумрини излади. Уни топиш умидида Самарқанддан Бағдоду Арбилгача бўлган жойларни кезиб чиқди. Гўёки у қиз ҳеч қачон бу ёруғ оламда бўлмаган, тугилмаган, яшамагандек эди. Шу тариқа Амир Темурнинг неварасига бағишланган бу асар ўзи бўлмаган ҳолда "Навои Қумри"га айланганди.

Абдулқодир бу қўшиқни қўлига қалам олиб бўлмаганди. Бу оҳанглар унинг руҳидан, қалбидан сизиб, илоҳий ижод маҳсули ўлароқ майдонга келганди. У барча ҳисларини, туйғуларини борлигидан сидириб, куйга айлантирганди. Бу қўшиқ эмасди. Мусиқа эмасди. Уни эшитиб бўлмасди. Тинглаган одам борки, руҳи, бутун борлиги титроққа тушар, инсон эканини, дард ичида тугилиб, улгунча қайгу кўланкасида яшашини англаб етарди.

Ҳозир мусиқани тинглаган ҳар киши унинг садолари, оҳанглари ичида яширинган илоҳий ишқни туяр, бу севгининг буюклиги, азамати ва қудратини тан оларди.

Бастакор Қумрининг сарой богчаси яқинидаги ҳарамда, қоронғи хужранинг қалин пардали деразаси ортида ўтирганидан, бу маҳзун сасларни юрак қонига сингдираётганидан беҳабар эди. Йил-

лаб ахтаргани — ўзидан бир неча қадам нарида чақирса овоз етадиган жойда пинҳон эканини қаердан ҳам билсин у шўрлик? Билмасдики, аяни дамда соҳир куйнинг ўзига аталганини англаган киз ўз ёнида ўзи қоврилар, номсиз ҳислар ҳариратидан тобора эриб борарди.

Бу илоҳий таронанинг қудратига таслим бўлган Мироншоҳнинг қалбидан йиллар давомида эгаллаб олган қаҳр ва кибр губорлари туғилганларнинг ўрнини аллақандай софлик, бегуборлик ола бошлаганди. Унинг қулоқларига шу нафис оҳанглардан бошқа нарса кирмас, кўзлари ноаник кенгликларга маҳзун термилиб қолганди.

— Ким билсин, бизнинг қисматимиз қандай якун топаркан?

Беихтиёр унинг лабларидан учган бу сўздан Абдулқодир ажабланди. Бу қандай сўз бўлди? Наҳотки қудратли ҳукмдор, буюк фотиҳнинг ўғли ўз қисматидан хавотирда бўлса?

...Илкис Мироншоҳ тахтидан қалқиб туриши билан мусиқа тўхтаб қолди. Ҳали мусиқа таъсиридан чиқолмай турган мажлис аҳли ҳам саросима ичида ҳукмдорга тикилди. Мироншоҳ бояги мусиқа тинглаётган чоғдаги ҳалим қиёфасини буткул унутганди. Қатъият чақнаб турган кўзлари бастакорга қадалди:

— Бу қўшиқ кимга аталган?

Бастакор кутилмаган саволдан ўзини йўқотиб қўйди. Аълоҳазрат нега бунини энди сўраяпти? Асар унинг ўғлига аталганини шоҳ билмасмиди? Агар билмаса, бу кеча, тараддуд ким учун кўрилди?

У ўзини имкон қадар қўлга олишга тиришди:

— Шаҳзода жавонмард Султон Халилнинг шарафина ёзмам, онҳазрат!

— Не жасорат ила менга ёлгон сўйларсен?

Абдулқодирнинг хаёлига ҳам келмаган бу айбон уни тамоман шошириб қўйди. Ранг-қути ўчди, нима жавоб беришни билмагани учун жим қолди.

— Бу асар муҳаббат ҳақидадур!

Мажлисда тош сукут ҳукм суларди. Ҳамма нафас олишга ҳам қўрқиб, суҳбатнинг қандай якун топишини кутарди. Одамлар буюк бастакорнинг Мироншоҳ газабига учраганидан афсуслана бошлаган эдилар.

— Қўшиқни қайтадин ижро этингиз! — деди Абдулқодирга юзланаркан.

Яна боғ узра мусиқанинг оромбахш садолари оқа бошлади. Ҳукмдорнинг юзига қайта бошлаган нуллойимлик ижрочиларга ҳам илҳом бахш этди.

Султон Халил ҳам ўзига бахшида этилган мусиқанинг сеҳридан маст эди. Бу соҳир садолар отасининг насиҳатлари ила бирмунча совиган ҳисларни яна аланга олдирганди. Самарқандда қолган Шодимулк бегимнинг ишқи яна унинг борлигини ўз измига солганди.

Ё Раб! Бу бастакор унинг дилидан ўтган туйғуларни қандай сизди экан? Унинг ишқ қиссасини Абдулқодирга ким етказди экан?

Йигит ботинини остин-устун қилаётган бу саволларнинг азобидан ўзини қўярга жой тополмасди. Бу мусиқани ҳозир Шодимулк ҳам эшитганида эди. Қизиқ, у ҳозир нималар қилаётган экан? Нималарни уйлаётган бўлса? Бобоси уни ўлдириб юбормоқчи ҳам бўлганди. Бир амаллаб уни ўлимдан асраб қолди. Энди унинг ҳаётини ким қўриқлайди? Нега уни ажал остонасига қўйиб келди. Йўқ, аяни дамда у Шодимулкнинг ёнида бўлиши керак. Шарт.

Султон Халил ўрнидан туриб, сездирмай мажлисни тарк этди. Энди ҳеч қандай куч уни висолга

элтувчи йўлдан қайтара олмасди. Муסיқа унинг-да қалбини афсунга солган, ўз изми-ихтиёрига олганди. У яширин йўл билан саройдан чиқиб, отига минди. Аргумоғига қамчи босиб, ўзини худди тилсим каби ўзига тортаётган Самарқанд сари юзланди.

...Муסיқа тутагач, Мироншоҳ асар хусусида ўғлининг фикрини билмоқ учун ўнг тарафига ўтирилганида ҳеч кимни кўрмади. Кўнгли бир нохушликни сезгандек, дарҳол хуфиябошини чақириб ўғлининг қаердалигини сўради. Кўз очиб юмгунча ташқарига чиқиб қайтган хуфиябоши Султон Халил отига миниб, саройни тарк этганини маълум қилди. Аҳволни тушунган Мироншоҳ соқчилар сардорига шаҳарнинг барча дарвозаларини, чиқиш йўлларини ёпиб, ўғлини ортга қайтаришни амр этди. Аммо, энди бундан наф йўқ, Султон Халилнинг оти қанот чиқариб учганди.

КОМРОН НАЗИРЛИ

Комрон Исмоил ўғли Назирли 1958 йил 19 июнда Астара шаҳрида зиёли оиласида дунёга келган. 1980 йилда Озарбойжон Давлат чет тиллар институтини битирган. Озарбойжон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. “Севги эртаги”, “Қадрдонлар орасида”, “Шайтон ёғдуси”, “Комадаги одам” сингари асарлари чоп этилган. Дунё адабиётининг бир қатор ўлмас асарларини она тилига таржима қилган. Филология фанлари номзоди.

ҚҰРҚИНЧЛИ МУҲАББАТ

“...Озодлик деганлари шуми? Турган-битгани қўрқув ва таҳлика-ку!” Бу сўзларни кўнглидан кечирган новча, қотмадан келган одам адоқсиз қишлоқ йўлида кетиб бораркан, бутун борлигини қамраб олган ваҳимадан халос бўлмоққа ошиқарди. Бир оз аввал миясидан бошқача ўйлар кечаётганди. Ҳаммаси қабристон тарафга бурилганидан кейин бошланди. Ногоҳ кимдир уни орқадан чақиргандек бўлди. Угирилиб қаради. Ҳеч зог кўринмасди. Яна ўша овоз. Бу сафар жуда яқиндан эшитилди. Яна одам қорасини кўрмади. Юришини секинлатган пайти ортидан қадам товушларини эшитди. Кескин ҳаракат билан қайрилиб боқди ва...

Худо ҳаққи, нимадир кўрдими-кўрмадими, худди юрагининг ичига биров бир парча муз тиқиб қўйгандек бўлди. Кейин эса қўрқувдан ўзини йўқотди.

Турмадан чиққанлар озодликда юрганлардан кўра жасурроқ бўлишади, қўрқув, ваҳима каби ҳисларга ўринсиз нарсалардек қарайдилар. Илгари у ҳам шунақа деб ўйларди... Шу оқшомга қадар. Аввалига орқадан овоз эшитганида қарагиси ҳам келмаганди. Чунки бу паллада кимдир у билан ҳазиллашишга журъат этолмаслигига амин эди. Аммо, сўнгги маротаба орқасига ўтирилиб, измаиз келаётган фариштасифат, ўзидан икки баравар узун, оппоқ либосга бурканган қанотли мавжудот унга етай-етай деб турганини кўрди-ю, оёқларига титроқ кирди, баданини совуқ тер босди. Шундан кейин орқасига қайрилмади ва қочишга тушди. Таҳлика ичида паст овозда сўкинганини ҳам сезмай қолди. Ҳибсдалигида ҳам бунақа қўрққан пайтини эслолмайди. Қамокда кечган ўн беш йиллик умри давомида биров унинг изига тушишга

журъат қилолмаганди. Бироқ, шу муддат ичида бунақа баҳайбат ва антиқа, қанотли одамга дуч ҳам келмаган эди. Ўзи бу махлуқ қаердан пайдо бўлиб қолди ва нима учун унинг пайига тушдийкин?

Қишлоқ йўли унча узоқ эмасди. Аммо, қоронғи бўлгани учунми, жуда чўзилиб кетгандек туюлди. Бахтга қарши уч кундирки қишлоқда чироқ йўқ эди. Кеча кечқурун турмадан чиқиб, киракаш машинага ўтирганида ҳам қишлоққа тун ярмидан оққанда кириб боришни кўзлаганди. Одамларнинг кўзига кўринмагани маъқул. Бирортаси кўриб қолгудек бўлса, “Мирзаматнинг ўғли бор-ку, Заҳиманинг нишонлиси Ёварни пичоқлаган йигит, ўша турмадан қайтибди” деган овоза бир зумда бутун қишлоққа тарқалади. Ҳар хил гап сўзлар кўпаяди: “Нега қайтибди? Қайси юз билан қайтибди?” Ахир роппа-роса ўн беш йил олдин судда ҳам қариндош-уруғлари унга роса маломат қилишганди-ку: “Бизни шарманда қилдинг, юзмизни ерга қаратдинг, битта қизни деб одам ўз амакиваччасини ҳам ўлдирадими?”

Рост, Заҳиманинг унда кўнгли бор эди, аммо Ёвар орага тушди-ю, иш бузилди. Ота-онаси қизини Ёварга берадиган бўлди. Қизнинг кўнгли билан эса ҳеч ким ҳисоблашиб ўтирмади. Ёварнинг катта акаси Илёс, онаси Куброхоним шу қизни келин қилмасак қўймаймиз, деб икки оёқларини бир этикка тиқиб олишди. Шундан кейин эса... орада хунрезлик юз берди. Қариндошлар орасида қон даъвоси тушишига унинг ўзи сабабчи бўлди. Суд пайтида қизнинг, Ёварнинг акалари унга “Турмадан чиқсанг, қишлоққа қайтиб ўтирма, бу ерда сени тирик қўймаймиз”, дейишган эди.

Йўл-йўлакай ҳаммасини уйлаб келди. Бироқ, қишлоққа кеч қайтишининг ўн беш йил аввалги суд залидаги таҳдидларга ҳеч қандай алоқаси йўқ

шуъла кўзга ташланарди. Темир одам ёш боладек қувониб кетди. "Онам ҳали ухламабди".

Эшикни очиб, ичкари кирди. Онаси бурчақдаги сандиқ ёнида, эски чорпояда ётган эди.

— Ойи, мен келдим. Ойи деяпман, тулинг ўрнидан.

Онаизор устидаги адёлни жаҳд билан улоқтириб, турмоққа чоғланди. Темир одам тиз чўкиб, онасининг оёқларидан қучди.

— Ойижон, мен қамокдан чиқдим.

— Айланиб кетай болагинамдан. Онагинанг ўргилсин, бир огиз хабар қилмапсан-да, а? Ўн беш йилдан бери йўлингга кўз тикаман-а, қузичоғим. Бу қоронғи зимистонда қандай келдинг, ўғлим. Уч кундан бери тўкни узиб қўйишган. Гўристондаги гўрчўп бўли-иб ўтирибмиз-да, болам. Кундузгинада кемапсан-да, онагинанг қоқиндиқ.

— Ойи-и, нимадан қўрқаман? Ёш боламанми? Айтганча, Заҳима яхшими? Қаерда ҳозир?

— ...

— Нега жимсиз ойи? Нима... эрга тегиб кетдимиз? Кимга?..

— ...

— Ҳозир ёриламан, ойижон, гапирсангиз-чи?

— Заҳима... қўшни қишлоқда, — деди онаизор аранг ўзини қўлга олиб.

— Демак... тегиб кетибди-да! Кимга тегди? — Темир одам газабдан ўзини босолмай ер муштлади.

— Анави... раҳматли амакиваччанг.... Ёварнинг акасига... Илёста! — онанинг овози титраб кетди.

— Оҳ ярамаслар, беномуслар! Мен ҳали у ит-ваччага кўрсатиб қўяман. — Шундай дея уйдан ўқдек учиб чиқди.

— Онанг ўлсин болам, қаёққа? Худодан қўрққин, жон болам. Яна бир балони бошламагин, жон ўғлим. Тўхтасанг-чи, вақти беаҳал қаёққа кетдинг?

Темир одамнинг қулоғига бу гаплар етиб бормади. Ошхонада осиглиқ турган гўшт чопадиган болтани олиб, шартта кўздан йўқолди. Бояги қўрқувдан урвоқ ҳам қолмаганди. Унинг кўзлари йўлбарсникидек ваҳшиёна чақнаб зулмат бағрига санчилди. Шу лаҳзада ўша беномуслардан бирига дуч келгани ҳамоно чопиб ташлашга аҳд қилганди.

Номус туфайли қамокқа тушганларга турмада айрича муносабатда бўлишади. Онаси, синглиси ёхуд хотинини оёқости қилганларнинг адабини бериб, панжара ортига тушганларга ҳамиша алоҳида ҳурмат-эҳтиром кўрсатишади. Турманинг ана шундай ёзилмаган қонунлари кишига ўзгача куч-қувват бағишлайди. Бемалол нафас оласан, ҳатто ўзингни қамокда эканингни ҳам унутиб қўясан, иззат-ҳурматинг жойида бўлади, дахлсизлик ҳуқуқинг таъминланади. Темир одамнинг жинояти бошқача хусусиятга эга эди. Очиги, унга аввалига қандай мақом беришга ҳам иккиланиб қолишди. Темир одамни нимага қамашганди ўзи? Бир қарашда унинг жинояти номус категориясига тўғри келмасди. Бу ҳолатни шунчаки қотиллик дейиш мумкин эди, холос. Қамокдаги дастлабки ойлар Темир одам учун бир оз қийин кечди. У қотилликни нима учун, ким учун содир этганини ҳам аниқ-тиниқ изоҳлаб беролмаганди.

"Разборка" узоққа чўзилди ва ниҳоят, Темир одамнинг иродаси ва кучи соясида турма ҳаётининг ёзилмаган қонунлари қаторига қўшимчалар киритилди: севги туфайли содир этилган жиноятлар ҳам номус категориясига киритилсин. Заҳимага бўлган телбавор муҳаббати уни ўн беш йил муддатда озодликдан маҳрум этди. Ўн беш йил. Валлоҳ-биллоҳ, бу ўн беш йилда дунё ва ундаги нарсалар бир неча бор турланди, аммо унинг

Заҳимага бўлган севгиси бир мисқол ҳам озайгани йўқ. Унинг қалбида биргина ният бор: уни қидириб топиш ва у билан қўшилиб Россияга қочиш. Тўғри, бир неча марта қишлоққа хат ёзди (гарчи, хат ёзишни жини суймаса-да), аммо жавоб қайтмади. Ё хатлар етиб бормаган, ёхуд унга етказишмаган. Нима қипти? Кутиш лозим. Унинг назарида Заҳима ҳам худди шундай фикрда бўлиши, эрга тегмаслиги, уни кутиши лозим эди. Унга “ҳа” деганди, севгисини қабул қилганди, “севаман” деганди. Лекин ота-онаси Темир одамдан кўра бойроқ, саводдироқ бўлгани учун қизни зўрлаб Ёварга унаштирдилар. Ёварни ўлдирди, эҳтимол, бошқа одам бўлганида ўлдирмасмиди? Ёвар кўра-била туриб ўз амакиваччасига нисбатан номардлик қилгани учун жазосини олди.

Энди унинг акаси номардлик қипти. Темир одамнинг лаблари титрарди. Тун зулматида кўзига Заҳимадан бўлак ҳеч ким кўринмасди.

Илёсларнинг уйи қишлоққа кираверишда, тегирмоннинг ўнг тарафида эди. Тегирмондан бир неча юз метр нарида кичкина бир емакхона бор эди. Емакхона ҳовлисидаги манқал ўчирилган бўлса-да, у ердан тутун буруқсиб турар, аллақандай бадбўй ис куйган гушт ҳидига қўшилиб атрофга тараларди. Афтидан, бир оз аввал бу ерда кимлардир ўтириб овқатланган, суяк-савоқларни ён-атрофга иргитишганди. Яқин-орадаги қишлоқ чиқиндихонасидан келаётган нохуш ислар кўнгилни оздиргудек бўларди. Бу ис емакхонанинг ёнидан ўтиб кетаётган Темир одамнинг асаб торларини таранглаштириб юборди. Керакли ҳовлини топиб боргач, эшикни зарб билан тепиб очди. Айвонга қанчалик шиддат билан отилиб чиққан бўлса, кутилмаган шовқиндан ичкари уйда ухлаётганлар шунчалик тез оёққа туришди. Илёс

ич кийимда бир қўлида мойчироқ билан эшикни очар-очмас, бир мушт билан ерга думалади. Темир одам эса қичқириб юборди.

– Ҳароми, ҳозироқ сени бурдалаб ташлайман.

Мойчироқ ерга тушиб чил-чил синди. Уй ичидаги палос ёна бошлади. Уйда бир зумда қиёмат қўпди. Заҳима нима ҳодиса юз берганини тушунолмай қолди. Уйга бемаврид бостириб кирган бегона одамнинг нияти эрини ўлдириш эканини пайқаб, қўрқув ва даҳшат ичида жойидан сапчиб турди. Аввалига болаларини ўйлаб, узини уларнинг устига отди. Бу одам ким бўлишидан қатъи назар уларни ўлдириш учун келгани аниқ эди. Бемаҳалда бошқа ким ҳам бировнинг эшигини бузиб кирарди?

Илёс Темир одамнинг болта ушлаган қўлидан маҳкам чангаллаб олганди. Темир одам яна бор овозида бўкирди:

– Беномус итвачча! Сени ўлдираман!

– Заҳима шундагина бу овоз эгасини таниди ва олдинга отилди, кучи борица қичқирди:

– Уни ўлдирма! Қонсираган бўлсанг, мана, мени чоп!

– Сен болаларни олиб қочсанг-чи! Аждарни чақир, бу ит ҳаммамизни ўлдирмоқчи!

Хонада яккама-якка олишув бошланди. Заҳима яна чинқирди:

– Бизга раҳминг келсин, эримни ўлдирма!

Шу тобда атроф ярақлаб кетди. Чироқ ёнганди. Ҳамма турган ерида бир зумгина қотиб қолди. Заҳима Темир одамнинг кўзларига тик боқди:

– Мана мен! Шу керакмиди сенга? Ўлдирма уни!

Темир одамни, гўё ток ургандек бўлди. У чап тиззасини ҳушсиз, юзтубан ётган Илёснинг елкасига босганча, болтани унинг боши узра кўтариб

турарди. Қўлидаги қуролни эндигина мўлжалга уришга чоғланган пайти чироқлар ёнди-ю, дафъатан Заҳиманинг очиқ сийнасига кўзи тушди. Юрагига кимдир игна қадагандек бўлди. Аввалига Заҳимани танимади, бошқа уйга келиб қолдиммикин, деган ҳаёлга ҳам борди. Аммо, рўпарадаги аёл Заҳима эди. Ўн беш йил аввалги соҳибжамол, кокили тўпигини ўпган, хипчабел, офатижон малак эмас, жин чалгандек кўримсиз бир аёл турарди қаршисида. Фақат унинг овозигина ўзгармай қолганди. Ана шу овоз уни тўхтатиб қолди.

Аёлнинг қоқсуяк елкалари, маъносиз, ич-ичига ботиб кетган кўзлари атрофидаги сон-саноқсиз ажинлар, юзларини тўсиб турган паришон сочларисидаги оқ толалар қўққисдан ёниб қолган чироқ нурида унинг бутун вужудини илма-тешиқ қилиб юборди. Ерга тўшалган палоснинг ловуллаб ёнаётгани, олов болалари тарафга сурилиб бораётганини кўрган Заҳима бирдан ҳамма нарсани унутиб, чинқириб йиғлаётган болаларини ташқарига олиб чиқмоққа ошиқди, аммо кучи етмади. Олов эса худди оч бўридай, бу торгина кулбада боягина дунёнинг ишларидан беҳабар ётган, кейин олатасирдан уйғониб, кўз олдиларидаги даҳшатли сахна қаршисида дир-дир титраётган болаларни ютмоққа чоғланган эди. Эрини беҳуш, болаларини ночор аҳволда кўрган Заҳиманинг боши айланиб кетди ва уйнинг ўртасида мувозанатни йўқотиб, йиқилиб тушди.

Темир одам шу аснода мумдай эрий бошлади, қўллари бўшашди. Заҳиманинг пахмоқ, оқ оралаган сочлари суяклари чиқиб турган очиқ елкаларини бекитмоқчидек беҳол тўлганарди. Пешонасидаги ажинлар, юз-кўзларидаги ғам-гусса, сўлгинлик унинг ўтган ўн беш йил давомида муддатидан анча аввал қарий бошлаганини кўрсатарди. Те-

мир одамнинг ўн беш йил аввалги муҳаббати ҳам бирданига кексая бошлади ва унинг ичида ўзига ҳам маълум бўлмаган ғалати бир туйғу бош кўтарди.

Ахир, шу севги эмасмиди, умрининг энг гуллаган ўн беш йилини панжара ортида кечиришга мажбур қилган куч? Ё Раб, у гўзал, парирухсор Заҳимадан асар ҳам қолмабди-ку? Бу не бало эди? Ахир, инсоннинг ақлдан озиши ҳеч гап эмас экан. Наҳотки, шу таъвия довуғи етти иқлимга дoston бўлган малаксиймо Заҳима бўлса?

Заҳима ҳозиргина унга нима деди? “Севгимиз ҳаққи ҳурмати, уни кечир, дедими? Ё Аллоҳ, энди нима қилмоқ керак?”

Бирдан ҳамма-ҳаммаси бошқача тус олди. Парвардигорнинг ҳикматини кўринг! Темир одам кўз очиб юмгунча Заҳимани қўлида кўтариб, ҳовлига тушди. Уни астагина қудуқ ёнига ётқизиб, яна осмонга ўрлаётган аланга ичига ўзини урди. Болаларнинг юракни ларзага келтиргувчи қичқириқлари қудуқ ёнидаги тарашалар устида абгор ётган Заҳимани ҳушига келтирди. Аёл жон ҳолатда ўрнидан туриб, ихтиёрсиз фарёд солди:

– Вой до-од, мусулмонлар, болаларим куйиб кул бўлде-е-е! Ёрдам беринглар! Болалари-и-м!

Аммо, шу аснода кўрдик, Темир одам ҳар икки боласини қўлтигига қистирганча уйдан чиқиб келяпти. Салгина илгари бу хонадонга қотил қиёфасида келган бу одам энди халоскорга айланган эди. У тўппа-тўғри қудуқ тепасига келиб, болаларни Заҳиманинг қаршисида ўтқизиб қўйди. Аёл икки жигарбандини бағрига босганча, пайдар-пай ялаб-юлқашга тушди. Бу манзарани кузатиб турган Темир одамнинг қовоқларига кўз ёш қадалиб ачиштира бошлади ва индамай дарвоза тарафга одимлади. Аммо, Заҳиманинг ногаҳоний ноласи уни тўхтатиб қолди.

– Вой до-од! Болаларим етим қолди! Ким бор, қутқаринглар! Дадаси-и-и-и!

У бир лаҳза тараддуланиб қолди. Кейин бир оз ўйланиб тургач, илкис ортига қайтди ва яна тўппа-тўғри оташ бағрига ўзини урди. Ҳамон беҳуш ётган Илёсни кўтариб, ташқарига олиб чиқди ва Заҳиманинг оёқлари остига иргитганча, ўзини лаънатлаб кўчага отилди.

Илёснинг уйи ўт ичида қолганди. Сал бўлмаса, олов нариги хонага ҳам ўтаёзганди. Қишлоқ аҳлининг деярли тенг ярми шу ҳовлига тўпланган, ҳеч ким нималар юз бераётганини англолмасди. Эркаклар ёнгинни ўчиришга уринишар, аёллар Заҳимага тасалли бериб, болаларни овутишар, баъзилар эса Илёсни ўзига келтириш учун юзига шапатилашарди. Қўққисдан Илёс ҳушига келди. Сакраб турди-да, ҳали олов туташмаган нариги хонага ўзини урди. Кўп ўтмай қўшотар милтиқни кўтариб чиқди. Одамлар унинг нима қилмоқчи экани тушунолмаб туришарди, бошқалар эса ҳамон ўт ўчириш билан машғул эдилар. Заҳима эрининг мақсадини пайқаб, унинг йўлини тўсди. Ялинчоқ овозда пичирлади:

– Нима қиялпсиз, у бизни қутқариб қолди-ку!

– Йўлимдан қоч, қанжиқ, – қора кузгундек ҳурпайиб олган Илёс милтиқ қўндоғи билан хотинининг елкасига айлангириб урганида, шўрлик аёл орқаси билан йиқилди.

Ёнаётган уйдан шиддат ила узоқлашаётган Темир одамнинг бўғзидан кутилмаган ҳайқирик отилиб чиқди. Ҳўнграганча йиглаб юборди. Қаёққа бораётганини ўзи ҳам билмасди. Дунё ва ундаги бор нарсаларни бўралаб сўкар, орқасига қарамасдан тез-тез юриб борарди. Севги йўқ нарсаси экан! Ёлгон экан! Ҳамма нарсаси қўрққулик экан. У фақатгина севгидан қўрқмасди. Ё Рабки, у ҳам муҳиш ва қўрқинчли нарсаси экан. Демак, дунёда

озодликдан ҳам қўрқинчли нарсаси бор экан-да? У севги, ҳа севгининг ўзгинаси...

Кутилмаганда... Темир одамнинг кулгиси келди. Ўз-ўзидан кула бошлади.

Боя қишлоққа келаётганида уни изма-из таъқиб қилган шарпа яна ортида пайдо бўлганини ҳис қилди. Аммо, бунга аҳамият бермади. Бир мартагина орқасига қараб қўймадиям. У кулар, уятсиз сўзлар билан сўкинарди.

Кел, келавер, қани қўлингдан нима келаркин, Шайтон! Мен сендан қўрқадиганлардан эмасман. Энди мен учун ҳамма нарсаси кексайган, ўз маъносини, гўзаллигини, тароватини йўқотган. Севги ҳам қариркан-да, севги ҳам ўларкан-да? Севги ҳам қўрқинчли тус оларкан-а? Темир одам худди ўз-ўзига гапираётгандек галати овозда гўлдираб борарди.

Буни қара-я! Шайтоннинг кўланкаси! Хей, одамни жа қўрқитиб юбординг-ку? Оладиганимни олиб бўлдим бу дунёдан, энди мени нима қилмоқчисан?

Худди шу аснода орқадаги кўланка тарафдан иккита ўқ овози эшитилди. Темир одам юзтубан ерга қулади ва қайтиб ўрнидан турмади.

УЧ МИЛЛИОН ДОЛЛАРЛИК ЮРАК

“Боинг” ердан узилди ва тахминан бир неча сониядан кейин унинг остига, яъни йўловчилар ўтирган салоннинг тубига тағ тарафдан каттакон тош отилиб кетгандек бўлди: самолёт енгилгина силтанди. Йўловчиларнинг аксарияти силтаниш сабабини билганлари учун ҳеч ким самолёт ҳавога кўтарилганидан кейин гилдиракларнинг букилиши асносида эшитиладиган бундай шовқинга эътибор ҳам беришмади.

“VIP” аталмиш салонда нари борса, саккиз-тўққиз киши кетаёттанди. Салонни қоқ ўртасидан бўлиб турган нозик, сариқ ипак парда орасидан салоннинг нариги томони одамлар билан лиқ тўла эканини кўриш мумкин эди. Нариги тараф бир оз арзонроқ чипта олган йўловчилар учун эди. Вип-салоннинг сўл тарафидаги иллюминаторнинг зиҳига тирсагини қўйиб кетаётган малласоч гўзал аёл салгина аввал яхши ният билан хайрлашган Ерга — Нью-Йоркдек муҳташам ва азим шаҳарни бағрига олган муаззам Ерга тикиларди.

Унинг рўпарасида қулай ва кенгиш ўриндиқда хавфсизлик камарини маҳкам боғлаб олган, бўйни узун кўйлак кийган кўзойнакли киши ерга кўз учида бўлса-да, қарашга қўрқарди: худди ўриндиқда михлаб қўйилгандек, жойидан қимирлолмасди. Бояги гилдираклар овози унинг ичини ҳам қаттиқ силкиб ўтгандек эди, ёнидан ўтган кузатувчи қизга:

– Мисс, э глэс оф ватэ плиз, – дея ғализ талаффузда инглизчалаб мурожаат қилди.

– Олдингиздаги тортманинг тугмасини босинг, жаноб! У ерда ҳамма нарса бор, – кузатувчи қиз туркча жавоб қайтариб, нариги салонга ўтиб кетди.

Кўзойнакли киши кичкина, думалоқ кўзларини ҳозир уйғонган одамдек бир-икки марта пир-пиратиб, қаршисидаги тортмани биринчи марта кўрди. Кейин эсига тушди: ахир бу Американинг самолёти-ку! Ўн йилдан бери шу тугмадан фойдаланиб келади, нега ёдидан кўтарилди экан.

Тугмани босиб, тортмани очди: унда қуш сутидан тортиб турфа хил ичимликларгача, қора, қизил икрадан қирговул гўштигача, роз жигаридан қилинган паштету хилма хил бутербродларгача бор эди. Устига “Жон дармони” деб ёзилган маъ-

данли сув идишининг оғзини очди. Бу сувни жуда ҳам соғиниб кетган эди.

Унинг қаршисидаги гўзал жувоннинг хаёли самолёт каби ҳалиям кўк юзига сочилиб кетган оппоқ, тўда-тўда булутлар бағрини ёриб, юксакларга парвоз этарди. Шу боис эрининг қўрққанини, чўнтагидан рўмолча чиқариб, пешонасидаги совуқ терни артиб ташлаганини кўрмади. Стюардесса қизнинг қачон ёнидан ўтганини, эри билан қисқача гаплашганини ҳам сезмай қолди.

Кўзойнакли киши сувдан бир қултум ичиб, ўзига келгандек бўлди ва бу ваҳимали овоз ҳар доим эшитавериб, қулоғи ўрганиб кетган гилдирак товуши эканини англади. У сўнгги ўн йилда неча маротаба ва қай юртларга учганини билмайди. Лекин, бундай ҳолатга биринчи марта тушиши.

Кўзойнакли кишининг қулоқлари бошқа нарсани эшитганди. Унинг кичкина, қисик кўзлари ҳам бошқа нарсаларни кўрган эди. Бирданига кўзойнакли кишининг кўксига совуқ оралагандек бўлди. Беихтиёр қўлини кўкрагига олиб борди. Шу топда унинг чап сийнаси узра салқин шабада елиб ўтди, гўё. Бу салқинлик бир зумда унинг вужудини эгаллаб, жунжика бошлади.

У олтмиш олти йиллик умри давомида бунақа нарсани ҳис этмаганди. Унинг аввалги, икки ой олдинги юраги ҳам бунақа тушуниксиз совуққа учрамаганди.

Эридан йигирма беш-ўттиз ёшлар чамаси кичикроқ бўлган гўзал малласоч хоним катта, хурам ва шаҳло кўзларини Ердан узди ва эҳтимолки, дунёдаги энг гўзал бу кўзларни ўша оппоқ, тўда-тўда булутлар чарчатиб қўйганди. Кейин дафъатан эрига ўгирилди.

– Сенга нима бўлди, Миша, – сўради хавотирли оҳангда. (У эрини турмуш қурганидан бери Миша

деб чақирарди). Аслида эрининг исми Мамад бўлса-да, турк паспортида Меҳмет, рус паспортида Михаил, Америка паспортида Майкл, француз паспортида эса Мишель деб ёзилган эди.

– Ҳеч... Шунчаки юрагим увушиб кетди, – дея ҳалиги киши рўмолчаси билан пешанасининг терини артди.

Хотини бошқа ҳеч нарсани сўрамади ва булутлар тўпини шиддат билан ёриб бораётган самолёт қанотларига юзланди. Аёл қанотларнинг силлиқ парвозидан, қалин булутлар орасини омонсиз ёриб бораётганидан қалбида чексиз завқ уйғонганини ҳис қилди. Бу завқ унга кечаги оқшомни эслатди.

Кеча кечқурун Лас-Вегасдаги энг машҳур юрак дўхтирларидан бири Пол Жексон ташкил этган кузатув маросимида врачнинг ўзи аёлни рақсга таклиф этгани ва эри Мамаднинг бунга назокат ила рухсат бергани, кейин ўша қари, аммо жўшқин ва эҳтиросли дўхтир аёлнинг белидан қучиб, уни меҳрли ва сирли нигоҳлари ила кўмиб ташлагани ёдига тушди. Эҳтимолки, айни лаҳзада аёлнинг оқ ва маъносиз чехрасига дунёнинг энг гўзал табассуми кўнди.

Ушанда аёл умрида қора меҳнатга урилмаган, идиш-товоқ, кийим-кечак юлмаган нозик қўллари врачнинг елкаларига қўйди. Табиийки, профессор Жексон бундан бағоят мамнун бўлди.

– Мен сизнинг афсонавий гўзаллигингизга ва иродангизга қойилман, – дея кекса профессор мамнуниятини шу тарзда ифода этишдан чекинмади ва дарҳол қўшиб қўйди: – Озарбойжоннинг барча хотинлари сиздек гўзалми?

Аёл хаёл билан бўлиб, унинг охирги гапларини англаёлмай қолди ва ноқулай вазиятга тушмаслик учун:

– О йэс, сэр, – дея инглизчалаб жавоб қайтарди.

Аёл эрининг юрагини ўттиз-ўттиз беш ёшли америкалик йигитники билан ўта моҳирона алмаштирган бу машҳури жаҳон шифокорга сўнгсиз миннатдорлик ҳиссини ифода этишдан ожиз эди.

– Сизнинг эрингиз сабр-тоқатли ва жасоратли одам экан. Шунча амалиётга матонат ила бардош берди.

– Ўзингиз ҳам жуда довжорак одам экансиз, доктор. Афтидан, бу жасоратингиздан аёллар билан рақс тушаётганда моҳирона фойдаланар экансиз.

– Фақатгина гўзал ва бардошли аёллар билан рақс тушаётганда жасоратли бўлиб кетаман, – кулди профессор.

– Биз сизни Бокуда кутамиз, – суҳбат мавзусини ўзгартиришга тиришди аёл. – Албатта, борасиз-а?

– Бораман, албатта, бораман, Озарбойжонни кўрмаганман. Келгуси йил бошқа бирор ишим чиқиб қолмаса, меҳмонга боришим аниқ.

– Профессор, сизга яна бир бор ташаккур билдирмоқчиман. Ҳаммаси учун. Сиз эримга қайтадан ҳаёт бағишладингиз. Худди узим ҳам қайта тугилгандекман. Сиз унинг бундан кейин камида яна ўн йил яшашига кафолат бердингиз. Лекин яна бир нарсани сўрасам майлими?

Аёл бир лаҳза сўзсиз қолди.

– Буюринг, истаган нарсани сўрайверинг. Сизни безовта қиладиган ҳар қандай масала бўйича савол бераверинг.

Аёл мамнуният билан кулимсиради ва бир қадар дадилланди. Бошини ўзидан анча ёши катта врачнинг елкаси узра эгиб, секин сўради:

– Эрим мен билан...

Профессор қаттиқ кулиб юборди. Унинг кулгисини сал нарироқда профессорнинг дўстлари

даврасида киви виносини ичиб ўтирган аёлнинг эри ҳам эшитди. Юз биринчи қаватни ўз измига олган классик мусиқа садолари бу кулгини эритиб юборолмади ва профессор айтдики:

– Албатта, азизим, албатта. Фақат сиздек гўзал аёл билан ҳозирча ойда бир марта...

Бу сафар ҳар иккови кулиб юборди ва рақс шу билан тутади. Бутун Нью-Йоркдаги ҳовлиларидан аэропортга қадар “Лимузин”да худди шу ҳақда кула-кула гаплашиб келишди. Мамад саквояжларни аэропорт ходимиға топшираётган занжи ҳайдовчига ҳозиргина пул қирқадиган машинанинг оғзидан чиққандек қарсиллаб турган ўнта юз долларлик купюрани узатиб, назокат ила деди:

– Марҳамат, бу пулга бола-чақангизга ул-бул олиб борарсиз.

Шунда ҳалиги занжи ҳам Мамаднинг хотини кўлидан ўпиб, рози ҳолда кетди. Аёл чет элларда эрининг ҳиммати ошиб-жўшиб кетишини кўп кўрган бўлса-да, ҳар доим буни ҳайрат ила қабул қиларди. Самолётга мингунча эр-хотин шу тариқа анчагина пулни совуриб бўлишди.

...Мамад ҳануз юрагини чангаллаб борар, у айнаи дамда хотини ҳақида ўйламасди. Ниҳоят, у ҳам ўзи тарафдаги иллюминатордан ташқарига боқа бошлади. Ҳали булутларнинг орасидан Ер тамомила йўқолиб кетмаган эди. Ён узра тикилган осмонўпар бинолар, уларнинг пойида ўрмалаётган машиналар игнанинг тешигидан ўтадиган даражада кичрайиб борарди. Бора-бора улар кўз илғамас даражада майдалашиб, кўздан гойиб бўлди.

У энди Боку ҳақида ўйларди. Ўйлардики, ҳали олдинда узун йўл турибди. Бу йўл осмон йўлидир. Самода на бекат бор, на светофор. Ер эса аллақачон кўринмай кетган. Ана шуниси хавфли, қўрқинчли. Ҳа, агар баландликка чиққан бўлсанг

ва юксакликдан ҳеч нарсани кўролмасанг, бу жуда қўрқинчли. Шу қўрқув унинг бутун жонини ва сийнасида уриб турган американча юракни ҳам титратиб турарди. Балки шунинг учундир, энди унинг кўкларга учишга ҳаваси қолмаганди. Бу парвозлар уни ҳолдан тойдирганди.

Ўтган йили ҳам хизмат сафаридан қайтаётганди. Бехосдан юраги хуруж қилиб қолди. Самолёт Парижга қўндирилди. Шифохонага олиб боришди. Врачлар юрагингиз яроқсиз ҳолга келибди, алмаштириш керак, дейишди.

Шундан кейин эр-хотин янги юрак қидиришга тушишди. Лас-Вегасдан топишди. Яхшиямки, Полнинг клиникасида лас-вегаслик бир йигитнинг юраги ҳали сотилмай турган экан. Ҳаммаси осон кўчди. Аммо, айнаи дақиқаларда Мамад озарбойжонлик эркак сингари фикр юритар, америкалик каби ҳис этарди. Хотини сўраб қолди:

– Миша, юрагинг қалай?

– Отдай.

Бирданига Мамаднинг кайфияти кўтарилиб кетди ва унинг дилини гаш қилиб турган чучмаллик ҳам йўқолди-қолди. Агар нариги тарафда ўтирган галстукли ишбилармон киши ёки хотинининг орқасида ўтирганча “Вашингтон Пост”ни варақлаётган ёшгина йигит ёхуд бурчақдаги креслоларда нима ҳақдадир гап сотаётган италиялик чол-камширлар бўлмаганида, хотинини рақсга тортган бўларди: худди Полнинг уйидагидек.

– Уч милёнлик юрак бўлади-ю, отдай бўлмасинми? Ўзинг ҳам худди йигитлардек кўриняпсан кўзимга. Бокуга боргунча ўзингни сақла. – Хотини эрининг кўнглидаги гапларни уққандек айёрона кўз қисиб қуйди.

– Сөгиниб кетдим... – деди эр эҳтиросли паст овозда.

– Меними?

– ...

– Нега илжаясан? Ёш юракни орзу қилардинг. Ниятинга етдинг. Энди... нима қилмоқчисан?

– Сара, Бокуга қўнишимиз билан тўғри Мардакконга кетамиз.

– Тинчликми?

– Борсак, биласан.

– Қўндуз-чи?

– Қўндуз ойнинг ўн тўртинчисида келади.

– Йўқ, кеча Лондон билан гаплашдим. Уйда йўқ экан. Мира айтдики, дарсдан ҳали қайтмабди. Билетни ўн иккинчи кунга олган.

Қўндузни ўтган йили ўқишга юборишган. Аёл Лондондан ўғлига уй олиб берганидан кейин бир ҳафталик дам олиш учун Руминиянинг Канстанция шаҳрига учди. У бу шаҳарни жуда ёқтирарди.

Чарчаганди. Қора денгиз соҳилида бир оз кўнгул ёзмоқчи бўлди. Истироҳатнинг иккинчи кўни “ёввойи пляж”да Мира исмли румин қизи билан танишди. Қиз иссиқ қум узра онадан энди тугилгандек ястаниб ётарди. Унинг тавсифлашга тил оғиз бўлган бадани, сийналари, оёқлари аёлни мафтун этди. Шу кунга қадар у ўзини дунёдаги энг гўзал аёл деб биларди. Румин гўзали қаршисида бу фикри ботил эканини тан олди.

Маълум бўлишича, Мира ўзига иш қидириб юрган экан. Яна қаердан — Англиядан. Аёл дарҳол унга Лондондаги уйда хизматчилик қилишни таклиф этди. Қиз ойлик иш ҳақи учун беш минг фунт-стерлингга рози бўлди. Эртаси кўни шу вақтда Мира Лондонда, Қўндузнинг қўйнида нозланиб ётганди. Аёл ўғлига шундай гўзал хизматкор топиб берганидан бағоят шод эди.

– Майли, унда Нўвхонидаги уйимизга борамиз. — Мамаднинг кўзлари порлаб кетди.

– Нега энди?

– Борсанг биласан-да!

Аёл кулимсиради. Эрига бошдан-оёқ назар солди. Кейин пичирлади:

– Яхшиси, аэропортдан бира-тўла Нефттошга учамиз. Бир кеча уша ердаги уйимизда қоламиз. Денгизнинг ўртаси... Сокин тўлқинлар...

– Йўқ, азизим. Бўни орқароққа сурамиз. Чуқур-юртдаги уйимизга борамиз. Эршодга айтамиз, Қўндузга келганимизни билдирмай туради. Эртаси кўни Бокуга қайтаверамиз-да!

– Бўпти, жаноб уч милён долларлик юрак эгаси.

Эркак мамнун бўлиб бош ирғади ва Бокуга қадар Чуқурюрт ҳақида ўйлаб кетди.

...“Боинг” қўнишга ҳозирланарди. Мамад энди оқ кўйлак ва галстукда эди ва деразадан пастта боқарди. Самолёт Ерга яқинлашаркан, унинг юраги яна безовта ура бошлади. Самолётнинг тезроқ ерга қўнишини истарди. Қўниш йўлаги ва самолёт орасидаги масофа қисқаргани сари ердаги бинолар, йўл четидаги дарахтлар, кўчалардаги машиналар катталаша бошлади. Унинг кўз ўнгида ҳамма нарса секин-аста улғая борди. Ва умрида биринчи дафъа юқорига кўтарилган сайин ердаги нарсалар кичик, бачкана ва маъносиз бўлиб қолишини англаб етди. Лекин Ерга яқинлашган сари ҳар бир нарса катталашади, мазмун-моҳият касб эта боради. Тавба! Кўкдаги маъносиз бўшлиқ наҳот зериктириб қўймаса? “Жуда бездим, тезроқ қўна қолмайдими?”

Қўнишди. Уларни аэропортда кутиб турганлар орасида мухбирлар ҳам бор эди. Мухбирлар ҳид билган каби унга савол кетидан савол ёғдира кетишди:

– Жаноб вазир, операция қандай ўтди?
– Юрагингизни алмаштиришгандан кейин ўзингизни қандай ҳис этияпсиз?

– Шифокорлар сизнинг яшаб кетишингизга кафолат бердиларми?

– Юрак алмаштириш қанчага тушди?

– Уч миллион доллар пулни қаердан олдингиз?

Бу саволларнинг баъзиларига хотини жавоб берарди. Мамад ёрдамчилари ва мухбирлар ихотасида шошила-шошила уни кутиб турган шахсий вертолётни томон борар, ора-сира Саранинг кўлидан тутиб, ўзи томонга тортарди. Кейин ёрдамчиларидан бирига юзланди:

– Қундуз келиши билан уни кутиб ол ва уйга бошлаб кет, эрталаб биз шаҳарга қайтиб келамиз.

Вертолёт ердан узилди ва яна кўкка парвоз қилдилар. Фақат фарқ шунда эдики, вертолётнинг ойнасидан ҳамма нарсани аниқ-тиниқ кўринарди: одамлар, қўй сурувлари, дарахтлар, уйлар, бинолар, катта-кичик чодирлар тикилган қочоқ манзилгоҳлари ва ҳоказо.

Бокуда ва Чуқурюртга қадар йўл бўйи кўрганлари кўз ўнгидан яшин тезлигида ўтар ва ҳар замонда Сарага дер эдики: “Валлоҳи, Эршод тўғри айтаркан, кезмоққа қурба, ўлмоққа Ватан яхши, деб...”

Пилот боши билан тасдиқласа ҳам, у аслида бошқа нарсани ўйларди. Тахминан мана бунақа: “Буни Эршод эмас, ундан минг йиллар бурун отабоболаримиз айтган” ёхуд “Пулинг бўлса, ҳамма жой сенинг Ватанинг, пул билан ҳамма нарсани, ҳатто сенга ўхшаб юракни ҳам алмаштириш мумкин”.

Вертолёт тўппа-тўғри ҳовлининг ўртасига қунди. Эр-хотин тушиши билан яна ҳавога кўтарилди. Чуқурюртда уч қаватли ҳашамдор дала-

ҳовлининг хизматкори, қорамағиз, истараси иссиқ қиз уларни тавозе ила қаршилади. Мамад жиддий қиёфада бош ирғаб унинг саломига алик оларкан, чўнтагидан ўн доллар чиқариб, қизга узатди:

– Сона хоним, сен бундоқ қил. Бутун меҳмонхонага бориб ёт, эрталаб ўн бирларда келарсан. Бу кеча бизга халал беришинг мумкин.

Сона хоним пулни олмади. Ич-ичидан хожасини қаргади: “Ўзингни ел олсин, илойим. Эрталабгача ўлигинг чиқсин. Икки ойдан бери йўлингни пойлайман, уйингни қўриқлайман. Итдек садоқатим учун сендан эшитганим шу бўлдимми? Юрган йўлингни йитиргин, илоё”.

Кейин лабларини қимтиганча, хайр-хўшсиз кўчага чиқиб кетди. Мамад Сарага ўтирилди.

– Қорни тўйиб қопти, чоғи. Чет элликларнинг маданиятига қара-ю, ўзимизнинг одамларга боқ. Тавба қилдим-эй! Одамга ўхшаб яшагилари ҳам келмайди. Эртагаёқ лаш-лушини кўлтигига қис-тириб юбор. Қорасини ўчирсин!

Сона хоним эртаси кунга келмади. Тўғрироғи, сахарлаб бутун мамлакатга жуда нохуш бир хабар ёйилди. Газеталарнинг биринчи саҳифаларида тахминан қуйидаги сарлавҳалар пайдо бўлди:

“Озарбойжон вазири юрак хуружидан вафот этди”. “Вазирнинг американча юраги уришдан тўхтади”. “Ҳаво нозирига ҳаво етишмади”. “Сона хоним америкалик шифокорни судга бермоқчи...”

ЭЛЧИН ҲУСАЙНБЕЙЛИ

Элчин Ҳусайнбейли (Қорачуха) 1961 йилнинг 23 декабрида Жаброил туманида туғилган. 1989 йилда Москва Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. “Балиқ одам”, “13-ҳаворий — 141-Дон Жуан”, “Шоҳ Аббос”, “Рақсга тушаётган ўғлон”, “Метро водийси” сингари китоблари чоп этилган. “Юлдуз” адабий-бадий журналининг бош муҳаррири.

Мен ўтиш даврининг одамиман. Бу даврнинг ҳамма қоидаларига амал этаман. Электр ҳақининг ҳам тўртдан бирини тўлайман, шунинг учдан бирини ҳисоблагичдан ўчириб ташлайман. Албатта, инсоф билан. Эшикка келган “электрчилар”нинг ҳам бола-чақаси бор. Давлатга қийин бўлмасин дейман. Тўғри, ўтиш даврига оид вазифаларим бу билан битмайди.

Ўтиш даврининг одами сифатида эшик қоққан одамнинг кимлигини билиш учун туйнукдан мўралайман. Чунки ўтиш даврининг одами уйига келган одамнинг кимлигини билиши керак. Сув, канализация, газ пулини йиғиб юрадиганларнинг ҳаммасини танийман. Ҳар гал битта баҳона билан уларни орқага қайтараман. “Уйнинг эгаси уйда йўқ”.

Эшик одамлар учун аксилробита, эҳтимолки, робита воситаси ҳамдир. Яхшиям эшик бор экан. Бўлмаса, лўлиларга ўхшаб пул йиғиб юрган одамлар кўз очиргани қўйишмасди. Улар эшик ортида туриб, ўтиш даврининг талабларига мувофиқ менга “ишонадилар”.

Яъни, ишонишга мажбурдирлар. Ўтиш даврининг боласига нима дея олардилар? Нима, бизам қонун-қоидани билмаймизми? Уларни ҳам ўзимиз тузганмиз-ку? Ўтиш даврининг конституциясига, депутатларига... ҳаммасига ўзимиз овоз берганмиз. Фуқароларнинг сўз ва мулк эркинлигини ўзимиз қўлаб-қувватлаганмиз.

Баъзида ўтиш даврининг тушларини кўраман. Тасодифан топиб олган бир дипломат долларни сарфлашга тушаман, падарлаънати шунақа тез тугаб қоладики... Одамнинг оч-яланғоч қариндош-уруғи, хеш-ақрабоси, таниш-билиши бўлганидан

кейин шу-да? Кўрган тушларимни хотинимга умуман айтмайман. Бўлмаса, пулни беҳуда харжлаганим учун кунимни кўрсатадики, бунақа тушни кўрганим учун минг пушаймон бўламан ва бундай туш кўрмасликка минбаъд қасам ичишим мумкин.

Пул масаласи — оғир масала. Чунки бизнинг оилада алмисоқдан бери, тўғрироғи мен ақлимни таниганимдан буён пул таъминотини тўғри тушунмаганлар ва пулга худди эртақдек қарашган. Шунинг учун бўлса керак, мен тушимда топиб олган пулларимни ҳам тез сарфлаб юбораман, ҳаммаси эртақка айланади. Мен эса субҳдан шомгача, шомдан яна субҳгача (агар уйда бўлсам) хотинимга келгусида бойиб кетишим, уни пулга кўмиб ташлашим ҳақида мароқли эртақлар айтиб бераман, ишонади бечора.

Гангстерлик амалиёти, олий мартабали одамлар билан учрашувлар, сулув қизлар қуршовидаги базму жамшидлар ҳам тез-тез тушимга кириб туради. Булар ҳаммаси бир оқшомлик роҳатим маҳсулидир.

Мен бунақа тушларни кўп кўраман. Кўрмасам ўзим ташкиллаштираман. Кўпинча кўрадиган тушларим аввалдан тузилган сценарий асосида бўлади. Гоҳи-гоҳида аҳмоқона ҳикоялар ёзиб тураман. Сиз эса уларни соддалик билан ўқиб чиқасиз. Сиёсатчиларнинг дазмолланган гапларини ўқигандан кўра, менинг ёзганларим қизиқарлироқ эмасми?

Баъзида мухолифатнинг пикет, митингларида шунчаки ҳуштаквозлик учун чиқиб тураман. Шунчаки эрмак-да буям. Имтиҳонлардан ўтиш учун домлаларга пора ҳам узатиб тураман.

Ана энди мақсадга кўчдик. Биламан, сиз ақлли ўқувчи сифатида (менинг ўқувчиларимнинг

ҳаммаси ақлли одамлар) боядан бери тишингизни-тишингизга босиб, гапнинг индаллосига ўтишимни кўтяпсиз. Тўғри топдингиз, ҳикоям пора ҳақида. Хуллас, бир муддат нафас ростлаб, янги сатрга, асосий масалага ўтсак бўлар...

Бир куни эрталаб уйқудан турдим. Гапимни таҳрир қилишга уринманг. Ўзи камдан-кам ҳолларда эрталаб уйғонаман. Бўлмаса куннинг исталган пайтида кўз очишим мумкин. Бу дафъа эрта турдим. Аниқ эсимда, сут, қатик, қаймоқ сотадиган холаларимиз бутун “дўм”ларни бошларига кўтариб бақириб-чақириварди. Биз тарафда бу опаларимиз ҳар қандай хўроз ёки будильникнинг вазифасини аъло даражада бажаришади. Қўлим билан оғзимни бекитиб чуқур эснадим. Одатим шунақа. Касбий денгизи устидан кўтарилаётган ҳовурга боқдим. Шаҳар кўчаларида ўтлаб юрган мол-қўйларга қарадим. Рефлектик (шунақа сўз борми ўзи лугатда?) тарзда қишлоғимизни эсладим. Маза қилиб қичқиргим келди — овозим чиқмади. Қўлимни киссамга солдим. Уйимиз тагидан ўтиб кетаётган аравакашга қарадим. Уям бир вақтлар одам эди, энди аравакаш бўлди. Шу пайт унинг ҳар доим гапириб юрадиган ва мен кўрмаган кабобхонаси эсимга тушиб, оғзим сувланди.

Яна чалғиб кетдим. Ўтиш даври-да! Мақсадга ўтиш учун аллақаерларда ўтлаб кетишга тўғри келади. Ўша куни эрталаб мени телефонда сўрашди... Йўқ, шу ерда янглишдим. Анчадан бери пули тўланмагани учун телефонни узиб қўйишган. Демак, қўнғироқ эшикники экан. Мен яна ода-тимга уйғун ўлароқ туйнукдан мўраладим. Бу одам янги эди.

Эшик очилиши билан қўлимга бир телеграмма ушлатди... Ҳа, телеграмма экани аниқ. Чунки мен имзо чекиш учун анча вақт қалам ахтарганим

эсимда. Костюмимнинг киссаларини ағдариб ташладим. Хотинимнинг сумкасини ҳам титкиладим. Нима қилай, унинг қош қалами билан қўл қўйишга мажбур бўлдим.

Эрта уйланса шунақа бўлади. Хотиннинг борлиги ана шундай мушкул вазиятларда қўл келади. Телеграммада икки оғиз гап бор эди: “Соат учда автобусни кут”. Имзонинг кераги ҳам йўқ. Телеграммани укам жўнатган. Моддий, хотиним айтмоқчи, гуманитар ёрдамни онам юборади. Бу галги ёрдам асосан куркадан иборат бўлиши керак. Шунга келишганмиз.

Ол-а, курка деганим товук бўлиб чиқди. Тўрванинг ичида кафтдек бир қоғоз ҳам бор эди. Жиянимнинг дафтарида йиртиб олишган бўлса керак. “Айланай болам, курка тополмадим, кучим шунга етди... Менга қайтишда копток ола келинг”. Охирги гапни жияним ёзган. Ажи-бужи ёзувини танийман.

Товук ҳам товук экан-да! Патлари ҳурпайиб, ранги-қути учиб, тумшуги худди йиғлашга мойил боланинг лаб-лунжидек бир ёнга осилиб турибди. Худди қизил қалам билан чизилган, ёмғирнинг тагида икки кун тургач, офтобда қуритилган суратга ўхшайди-ей!

Автобус билан уйга қайтаётганимда товук қўққисдан тўрвадан учиб чиқди-да, ўзини гаплашиб кетаётган икки қизнинг оёқлари орасига урди. “Бу кимнинг хўрози?” дейишди... Йўқ, товук демдилар. Хўроз-да! Гарчи ноўрин бўлса-да, бу англашилмовчилик менга ёқиб тушди. Қаддимни гоз тутиб, гурур билан “меники”, деб қўйдим. Юзимдаги табассум уйга кетгунча сўнмади.

Товуқни кўриши билан хотинимнинг лаби чўччайди: “Бу қанақа товук ўзи? Пуф деса ўлади-ку, еб бўлармиди буни?!”

“Ишинг бўлмасин, — дедим, — ҳалиям сен егин деб олиб келганим йўқ. Ейдиган одамнинг ҳам шўри бор экан. Ўтиш даврининг товуги шунақа бўлади, дедим энсам қотиб”.

Ҳаммаси ўша болаларни деб бўлди. Уларга мен пора беролмайман, деб айтдим-ку, бўлмаса? Ўзи бу курка... йўғ-э, товук тарих ўқитувчимизга аталган. Икки кун илгари ётоқхонага курсдошларимдан китоб сўраб туриш учун боргандим. “Китобнинг нима кераги бор? — деди курсдошларим, — уй қурадиган одам тарихни бошига урадими?” Бошқалари ҳам бу гапни қўллаб-қувватлашди. “Ундан кўра юзта-юзта қиламиз, юр. Зачўтканинг ичига бели синмаган ўнталик қистирсанг, масала ҳал”. Мен пора беролмайман, дедим. Унда совға олиб бор, дейишди. Улар курка олиб боришни маслаҳат беришди. Шайтон йўлдан уриб, уларнинг гапига кирдим.

...Товуқнинг оёғидан каравотта боғлаб қўйдим. Тагига битта газет ҳам тўшадим. Ҳар ҳолда, меҳмон, бизникига ҳар куни келиб турибдими? У менга, мен унга термилиб чарчамаймиз.

Бир-бирмизга ўхшаб кетамиз. Икковимизнинг ҳам ранги-рўйимиз сўлгин. Аёлларга маза. Ҳар қандай қурум босган юзни упа-элик билан эпақага келтиришади. Шўрлик эркаклар. Биз ҳам шунақа қилсак бўлади-ю, лекин дарров “анавинақа экан” деб шубҳаланиб қолишади. Аҳа, зўр фикр келди. Товуқниям яхшилаб пардоз қилсам-чи? Одам энг яхши қарорни ўз-ўзи билан гаплашган пайтда чиқаради.

Товуқни қариндошларимиздан ҳам қизганган ҳаммомга олиб кирдим. Манави хотиннинг шампуни. Бунақа нарсани товуқнинг авлоду аждоди кўрмаган. Лекин хотин кўриб қолса борми?

Ҳозир хотин дарсда. Бўлғуси дўхтир. Манави унинг лаб бўёғи. Тумшукларини қизарттирдим. Бу бошқа гап. Кейин товуқни иситкичнинг устига қўйдим. Бечора совуқдан дир-дир титрайди. Қишда совуқ урган-да бечорани. Анави хотиннинг фени. Оҳ, зўр бўлди-да! Товуқ эмас, нақ товуснинг ўзи бўлди. Ўзим ҳам у ер-бу еримни тўғрилаб, патлари оппоқ, момик, бабақи, юзлари қип-қизил товуқни қўлтиққа урдим-да, домланинг уйига югурдим. Одамлар унга қараб дедилар: “Кетворган товуқ экан-да ўзиям”.

“Ўйинчоқ бўлса керак-да”. “Йўғ-е, ана тирик-ку”. Қараб-қараб шундоқ сулув... товуққа ҳайфим кеп кетди, лекин на илож? Омонатга хиёнат қилиб бўлмайди. Товуқ — домланики.

Индамайгина борарди жонивор. “Ярим кило бўлса керак” ўйладим ўзимча. Жуда енгил-да! Ҳа энди, қишлоқнинг товуғи-да! Буёғи ошпазнинг маҳоратига боғлиқ.

Эрталаб ҳаммадан олдин аудиторияга кирдим. Улар менинг юзимда қониқиш аломатини кўриб, ишим жойида эканини тушундилар ва маъноли кўз қисдилар. Мен улардан рози эдим...

Маррага ҳам етиб келдик. Домла аудиторияга кирди. Одати шунақа ўлғурнинг. Имтиҳонни ҳам-манинг кўз олдида олади. Битта-битта чақириб сўраш йўқ.

Хонанинг у ёғидан бу ёғига томон юриб, ҳам-мани бир-бир назардан кечира бошлади. Битта оркестр кам. Юришлари шунақа шахдамки... Товуқ ёқибдими, дейман. Бардамлиги шундан. Пора одамни шунақа бардам, тетик қилиб қўяди.

Аудиториянинг ўртасида туриб, кўзойнаги тагидан юзимга синчков тикилди. Ўзимда йўқ хурсандман. “Албатта, мен олиб бордим, дом-лажон!” Ичимда айтдим буни. Уйидагиларга ҳеч

нарсга демаган бўлсам-да, ўзи ҳаммасини тушу-нибди. Менга анча тикилиб тургач, мамнун бош ирғаб қўйди.

Шу пайт кутилмаганда (ростдан ҳам ҳеч ким кутмовди, ҳамма галабани мен билан баҳам кўришга ҳозир турарди) домланинг юзи буришиб кетди:

– Кеча анави фоҳиша хотинга ўхшаган пасон товуқни уйимга ким олиб борувди, пичоққа етмай жон берди шўрлик...

ЁМҒИР

(Бу аслида кино бўлиши керак эди)

Дарахтлар орасидан кўриб турганингиз — бизнинг қишлоқ Алиқули бўлади. Манави эса бизнинг қабристон. Яъни, қишлоқнинг “ташриф қоғози”. Ундан сал нарида яна бир қабристон бор. Ажабланманг. Дунёда бундан ҳам ажабтовур қишлоқлар бор. Энди бизнинг қишлоққа қолганда қитмирилигингиз кўзима турсин-да. Ҳа, биз томонда иккита қабристон, битта “ташриф қоғози” бор. Чунки одамларимизнинг озодлиги бош-ланадиган ер қишлоқнинг кираверишида. Бу гарибгина қабрлар ўз ажали билан ўлган ҳам-қишлоқларимизга тегишли. Наригиси эса ўз ажали билан ўлмаган одамларга тегишли. Ҳар иккисининг ўз қоровули бор.

– Ўв, Али, жа кузингни ёғ босиб қолибдими? Қизингни узатибсан, тўйга ҳам айтмадинг.

Бу ўз ажали билан ўлганлар қабрини қуриқ-лайдиган Етим Али бўлади. Қизини эрга берган эса нариги қабристон қоровули Узун Али. Маълум бўладики, Узун Али қизини эрга берганида Етим Алини тўйга айтишни унутган. Яна адашиб-нетиб юрманг. Бизнинг қишлоқда кўпчиликнинг оти Али.

Бу лақабларни эса уларни бир-биридан ажратиш учун эмас, ижтимоий мавқеига кўра беришган.

Анави кўриб турганингиз ўртанча амаким Етим Алининг уйи. Анави эса амакимнинг ижод маҳсули — ўгли бўлади. Ҳамма қишлоқдошларим каби амакимнинг ҳам мол-ҳоли, эшак-араваси, бола-чақаси ва табиийки, хотини бор. Амакимнинг ёнидаги ҳовли катта амакимники. Лекин, кинода сиз уни кўрмайсиз. Олдиндан шунга келишганмиз. Катта амаким жуда эҳтиёткор одам, унинг бунақа ишларга, яъни кинога тушишга тоби йўқ.

Кўйлагининг олд чўнтагига ручка қистириб олган анави олифтанамо бола ўртанча амакимнинг катта ўгли. Яқинда уйланган, шундан бўлса керак, анча очилиб қолган.

Ручкасига эътибор берманг. Бечора амакиваччанинг ёзиш-чизишга ҳечам ҳуши йўқ. Беш ҳарфли отини ёзганида саккизта хато қилади. Кўйлаги ҳам амакимники. Эсимни танибманки, шу ручка шу кўйлакнинг чўнтагидан тушмайди. Эҳтимол, бу ручка олинганидан бери бирорта ҳарф ёзмагандир. Ручка унинг илмга, демократияга хайрихоҳлиги белгисидир.

Ҳовлининг бир четида ҳўрознинг патини юлаётган жувон амакимнинг янги келини, яъни Узун Алининг қизи бўлади. Манави эса амакимнинг кўшниси Качал Али. У эрталаб ҳовлига чиқиб, эски, шалоқ курсига ўтирганча эснаяпти. Унинг бу эснаши эшик олдида ётган итнинг пашша тутаятган пайтига тўғри келади.

— Хотин, бу кўшнимизникида нима таҳлика?

— Билмайсизми, Етим Али қиз неварасининг тутилган кунига бораркан.

— Қайси... ҳалиги Бокуда министр бўлиб ишлайдиган куёвининг уйига борарканми?

— Ўгли министир эмас. Министирнинг помуш-ниги.

— Э, нима фарқи бор? Бари бир бизнинг қишлоққа бир тийинлик нафи тегмаса... Ўзи кимга тортди бу бола?

— Кимга бўларди? Дадасига-да! Ҳар-ҳар замонда тилвизордан гапириб туради-ку!

Яна амакимнинг ҳовлиси. Бу қора мўйловли йигитни биласиз. Амакимнинг “фирт” этиб бурниданми, бошқа жойиданми тушган бу йигит, бояги Узун Алининг қизини чимилдиққа олиб кирган. Ҳозир ўша келинчак ана, ҳўрознинг патини юляпти. Халати остидан оппоқ тўпиқлари кўриниб турибди. Шу чоқ келинчак эрининг ҳарис назарини пайқаб, нозли ибо билан этагини пастроқ туширади.

Амакиваччам Рум Қайсаридек виқор билан эшак тарафга юради. Эшак уни кўриши билан орқа ўтириб шаталоқ ота бошлайди. Амакиваччам бунга парво қилмай, эшакни тўқимлайди.

Мана, амакимнинг ҳаммоми. Амаким чўмил-япти. Хотини унинг яғринини ишқалаяпти. Амаким айтади:

— Куёвинг олдида уятли бўлди. Бир ўзимизни кўрсатиб қўймасак, бўлмас.

— Куйинманг. Бегона эмас-ку. Мана, йўлга чиқяпсиз-ку! Борсангиз, роса суюниб қолади. Битта товуқни димлаб ҳам бераман. Келин тозалаяпти. Узоқ йўл. Билиб бўладими? Ана Машади Нисобек. Уям ўғлиникига кетаётганида яхши овқат емаган экан, йўлда йиқилиб ўлибди, бечора.

Амакимга бу гап ёқмайди, ёмон қараганини кўриб хотини ҳам тилини тишлайди, индамай елкасидан сув қуяди.

Бирдан амакимнинг кичкина ўгли эшикни очиб, “дада” дейди.

Мана, дала ўртасидаги емакхона. Йўловчилар шу ерда тушиб, тушлик қиладилар. Амаким автобусдан тушади. Шу чоқ саватидаги товук учиб чиқади ва қақақлаганча ўзини қамишзорга уради. Амаким унинг орқасидан югуради. Юки қўлида, елкасида ямоқ хуржун, товукни қувади.

Қамишзорни узоқ айланади. Товуғини тутиб олгунча анча вақт ўтади. Амаким миниб келган автобус жўнаб кетади ва унинг ўрнига худди ўшанга ўхшаган иккинчи автобус келиб тўхтайдди. Пешлавҳасидан кўринади, бу автобус пойтахтдан амакимнинг туманига кетяпти. Товук тухум қўйиб, қамишзордан чиқади. Қоқоқлаб амаким тарафга келади. Амаким уни ушлаб, саватига солади.

Қуриб турибсизки, амаким бошқа автобусга минади. Бўш ўриндиқлардан бирига ўтиради. Олдиндаги одам билан бир оз суҳбатлашиб, унинг ҳамюрти эканини билади.

– Ие, қай тарафларда сўраймиз, ошна?

– Бокудан келяпмиз-да!

– Биз бўлсак Бокуга кетяпмиз, – дейди гурурланиб.

– Унақада нимага бу автобусга чиқдингиз?

Амаким адашиб қолганини тушунади. Хуржунини елкасига ташлаб, автобусдан тушади.

Шаҳардаги барча хонадонлардаги каби амакиваччаларим уйи ҳам темир эшикли. Ҳозир шу эшикнинг қўнғироғи чалинади. Амакимнинг қизи шоша-пиша рўмолини тўғрилаб, эшикни очади. Бўсағада амаким кўринади. Амакимнинг қизи аввал ўзини йўқотиб қўяди, кейин ўзини отасининг қучоғига отади.

Салом-алиқдан кейин амаким қишлоқ, сигирбузоқ, қозон-товоқдан гапиради. Невараси Ўрхонни қучоғига олиб ўтиради. У билан бекинмачоқ ўйнайди. Шифонернинг ичига кириб бекинадилар.

Амакимнинг ўғли келади ва қайнатасини қуриб, ҳафсаласи пир бўлади.

Амакимнинг ўғли хотини билан нариги уйга ўтиб, алланарсаларни муҳокама қиладилар. Куп ўтмай, амакимнинг қизи келиб отасига айтадики, шаҳар одатига кўра туғилган куни нишонланаётган боланинг бобоси бекиниб ўтириши керак. Зиёфатнинг охирида уни меҳмонларга “сюрприз” қилиб кўрсатишади. Амаким “сюрприз” нима-лигини билмаса ҳам, зарур, бамаъни нарсга эканини билиб, бунга рози бўлади.

Ҳозир амаким шифонерда, меҳмонлар келишган. Ўйин-кулги, хурсандчилик. Ўрхон секин шифонер эшигини очиб, бобосининг ёнига киради ва унинг қучоғида ўтиради.

Қуриб турибсизки, зиёфат авжида. Меҳмонлар еб-ичиш билан машғул, қадаҳлар жаранглайди. Турда савлат тўкиб ўтирган киши “замминистр”. Даставвал, унинг шарафига қадаҳ кўтарилади. “Катта” виқор билан бош ирғаб қўяди. Навбат Ўрхонга келади. “Қуш бўлсин, қафасда бўлмасин”, “Катта йигит бўлсин”, “Ота-онасининг бахтига соғ бўлсин” ва ҳоказо. Меҳмонлардан бири мажлис қаҳрамонини сўрайди.

Ўрхон йўқ, ҳамма безовта. У ёқ-бу ёқни қидира бошлайдилар. Меҳмонлардан бири тасодифан шифонер эшигини очади. Ўрхон амакимнинг қучоғида ўтирибди. Амаким меҳмонларга қараб кула бошлайди. Сарик-мирик тишларини кўрдингизми?

Ўрхон ҳам, меҳмонлар ҳам унинг кулгисига қўшилади. Амакиваччамнинг қош-қовоғи амакимнинг кулгисини кесади.

Зиёфат нима билан тутагани унча аҳамиятли эмас. Саҳар. Амаким вокзалда. Тугунчасини олдига қўйиб очади. Янги келини кеча тутунчасига

солиб берган товукнинг бир сонини сугуриб ейди. Кутиш залидаги телевизордан амакимнинг ўғлини кўрсатишади. У нима ҳақдадир куйиб-пишиб гапиради. Амаким мамнун жилмаяди. Кўзлари ёшланади. Атрофдагиларга ниманидир тушунтиради. Олдида ўтирган йиртиқ кўйлакли бир кимса унга яқинлашади. Амакимнинг кулгиси ва емагига қўшилади, товукнинг яна бир оёғини олиб ғажий бошлайди. Амакимнинг хурсандчилиги давом этади ва тугунчасини янги таниши тарафга суради. Яна уч-тўрт киши амакимнинг ҳимматидан баҳраманд бўлади.

Амаким ташқарига чиқади. Ёмғир ёғиб турибди. Амаким ёмғирга қараб севинади. Кичкина қизчасининг буюртмасини эслайди. Кейин кулимсираб-кулимсираб вагон (автобус ҳам бўлиши мумкин) тарафга кетади.

БУҚА

Сиз умрида салом бермаган одамни кўрганмисиз? Шахсан мен кўрганман. Башир одамга умуман салом бермайди. Салом тугул, озгин, кўримсиз қад-қомати билан шунақа юриб қўядики, гўё Ғарб билан Шарқ орасидаги чегарани шу белгилаб берган ёхуд Шўро ҳукуматини шу одам ағдарган-ов, деган хаёлга ҳам борасиз. Фақат қовогидан қор ёғилиб туради. Эҳтимол, хотинидан эрта ажраганидан ёки бўлмаса ўғлининг узоқда эканидан ДАРДИ ИЧИДА бўлса керак. Ҳар ҳолда, бировнинг кўзига бақрайиб қараб, гўддайиб ўтиб кетади.

Мени майда гапликда айблашингиз ҳам мумкин. Лекин, бу фақат менинг фикрим эмас-да! Баширнинг салом бермаслиги деярли ҳар куни қишлоқда муҳокама этилади. Агар шўрлик америкалик бўлганида унинг масаласи аллақачон

халқаро доирага кўтарилган бўларди. Қишлоқда эса ҳар ким ҳар хил тахмин ва фаразларни ўртага солса-да, якуний ҳулосага келинмаган эди.

Чунки қишлоғимизда салом беришни болаликдан ўргатиб борадилар. Яъни, салом — тарбиянинг боши. Қишлоқ хотинларининг баёнотига кўра, Башир кечаси ажина, жинлар билан олди-берди қилармиш.

Айтсам ишонмайсиз, мени лофчига ҳам чиқарасиз, аммо ҳақиқат шуки, Башир бир марта менга салом берди. Тасаввур қиялпсизми? Умрида бировга кулиб қарамаган, қоқсуяк елкасида олтмиш йилнинг юкини орқалаб юрган оқсоқол мен билан саломлашди. Энди бу рўпарангиздан чиқиб қолган бегона одам чўнтагингизга юзта “кўки”дан солиб, кўз қисиб кетгандай гап эди. Бу ҳол сизни қанчалик таажжубга солиши мумкин бўлса, мен ҳам ҳозир ана шундай ҳолга тушиб қолгандим.

Ўшанда аравага хашак юклаётган эдим. Эсим оғиб, аравага юкланган хашак боғларини қайтадан ерга тушира бошлаганимни ҳам сезмабман.

Аввалига йўлни кесиб ўтиб, боғ томонга тушиб келди. Бошини у ён-бу ёнга ҳам бурмай, тўппа-тўғри келиб тепамда турди. Асли уни кўрганим ҳам йўқ эди. Фақат қуриган ўт-алафларни янчиб келаётган қадам товушларини эшитдим. Сигарет ҳиди келиб турган нафасини ўнг қулоғимнинг тагида ҳис этдим. Шошиб қолдим.

— Салом жиян. Чарчамаяпсанми? — деб сўради шивирлаб.

У менинг таажжубдан олайиб кетган кўзларимга ҳам қарамади. Қўлидаги “Астра” сигаретини саргайган бармоқлари орасида уйнатиб, чўнқайиб тутнинг соясидан жой олди. Анча пайт жим қолди. Бир-биримизга тикилиб қолдик. Ҳозир ўз ҳолига ўзи ҳайрон эди, ҳудди тўсатдан тилга кирган соқов сингари. Бир пайт ерга қараб гап бошлади.

– Уша тарафларда бизнинг угилни ҳам кўриб турасанми?

Боя айтганимдек, Баширнинг ўғли қишлоқдан кетганига кўп бўлди. Аскарликдан қочиб, ҳозир Россиянинг қайси бир шаҳрида дайдиб юрганини эшитувдим.

– Йўқ, – дедим, – мен бошқа шаҳарда тураман.

Бир оз яна жим қолди. Унинг кейинги гаплари сизга ҳам ғалати туюлиши мумкин.

– Бу қандай қариндошлик бўлди? Қанақа амакиваччасизлар? Наҳот мусофирликда бир-бирингизнинг ҳолингиздан хабар олмасангиз?

Унинг саволдан кўра кўпроқ таънага ўхшаб кетувчи бу гаплари мени тамоман шошириб қўйди.

Менинг ҳам ўзимга яраша ақл-ҳушим бор. Беш йил бекорга университет тупроғини ялаганим йўқ. Кимсан Доно бобонинг невараси бўлсам. Аҳа!!! Бармоқ ўрнига кетмон дастасини тишлаб, уйга толдим. Масала равшан. Башир отанинг саломи бежиз берилмаганга ўхшайди. Демак, унинг ўғли менинг амакиваччам, ўзи менга амаки бўп чиқади. Уйга бориб, яна сўраб кўриш керак. Қарияни куттириб қўйгим келмади:

– Гап ундас, биз бошқа-бошқа шаҳарда турамиз, – дедим.

– Ораларинг бизнинг уйдан Алиаскар маҳсидўзининг дўконича борми?

– Йўқ, – дедим, – анча узоқ.

– Унда Ҳумбат семизнинг уйигача экан-да? Ҳа, майли, соғ бўлсаларинг бас. Бу оғайнингни шу йил бошини иккита қилсам девдим, – дея гапираётиб ўрнидан турди ва сигарет ҳиди уфуриб турган нафасини юзимга ёпиштирди. – Ҳўкиз ҳам тайёр. – У кейинги гапини қулоғимга энгашиб айтди, – Пулини бериб қўйганман, – шундай деб қўшни боғда утлаб юрган молларни кўрсатди. Орасида

битта ола тана ҳам кўринарди, – лекин бир ишда ёрдамнинг керак, жиян.

Қизиқ, унга қанақа ёрдам беришим мумкин? Совчилик бўлса, бу ишни дадамга айтган бўларди. Нима бўлганда ҳам, фавқулодда салом менга қимматга тушишини англадим. У ҳам менинг аҳволимни тушунди, чамамда.

– Биласанми, мен анави танани ҳам олганман, ҳам олганим йўқ, – деди пичирлаб.

– Тушунмадим, бу нима деганингиз? – сўрадим истар-истамас.

– Манов молларнинг эгасини танийсан-а? Мамадали раис. Қишда қор сўрасанг бермайди. У билан келишган эдик — мен унга қишда хашак бераман, у эса битта тана бериши керак. Ўтган қишда хашакнинг ҳаммасини унга бердим. Энди эса ғирромлик қиляпти. “Биз келишган пайтимизда ҳали кичкина эди. Энди катта бўлди. Бу зотдор таналардан. Унинг каттаришига сенинг хашагинг эмас, зотдорлиги сабаб, уни молбозорга чиқариб сотмоқчиман”, дейди. Кейин яна фикри ўзгарди, “Бунақа зотдор тана ҳеч кимда йўқ, уни уруглиққа опқўяман, сенинг ўша дайди болангни деб шунақа зўр молни сўйиб юбориш увол”, дейди аблаҳ.

Пул қутуртирган буни. Лафзидан тонгани майли, боламни дайди деди-я! Сен ўқиган одамсан! Ёзиб-чизиб турармишсан, ўзинг айт, бу қанақа бедодлик? Сен шу ишда менга ёрдам қилоласанми?

Қишлоқда раисликка умуман алоқаси бўлмасада, ширкатда юқорироқ лавозимда ишлагани учун шу номга сазовор бўлган Мамадали тоғани яхши танирдим.

– Қанақа ёрдам?

– Гап шундаки, эртага қишлоқ оқсоқолларининг мажлиси бўлади. Ҳаммаси унга ён босади.

Биласан, у ҳозирги ҳукумат одамлари билан яхши таниш. Органда қариндошлари ишлармиш. Мен бир бесавод одамман, ёнимда турсанг, ҳаммаси сендан қўрқади.

Унинг гапларини ҳали идрок этиб улгурмасимдан, “Демак, борасан-а?” деди-да, кетиб қолди. Нима қилишни билмай қолдим. Шўрлик умрида биринчи марта бировга салом бериб, унга ҳасби ҳолини айтган, инчунин, мени ўзига яқин тутиб, катта одам билиб ёрдам сўраганди. Шуни ҳисобга олиб, эски клубда ўтадиган йиғилишга йўл олдим.

Аввалига тананинг эгаси, Мамадали раис гапирди. Масалани ўз фойдасига ҳал этишларини сўраб, навбатни Баширга берди. Башир ҳам ўз навбатида танани бузоқлигидан яхши билиши, унинг тарбиясига катта улуш қўшгани, ўз томорқасида ўтлаб катта бўлгани ҳақида шунақа тўлқинланиб гапирди, ҳатто кўз ёш қилиб ҳам олди ва чўнтагидан кир рўмолча чиқариб, ёшини артди.

Бунақа оташин нутқ учун ҳар қанча қарсак чалинса бўларди. Чунки у мажлис аҳлининг эътиборини тўла-тўкис ўзига қаратган эди. Депутатликка номзоди қўйилган бўлса, ҳамма унга овоз бериши тайин эди. Фақат, Мамадали бир-икки йўталиб қўйгач, мажлис аҳли сергак тортиб унга қаради.

Мамадали қани сен гапир, дегандек Мамиш чўпонга утирилди. Мамиш чўпон айтдики, тана ошиб борса, элик манатлик ем егандир, лекин ҳозир бу танани бозорда камига беш юз манатга пулласа бўлади. Анча-мунча гап-сўздан кейин яна Мамадали сўз олди. Гап бошладан илгари ҳаммага бир-бир кўз ташлаб чиқди. Энг охири унинг нигоҳлари Баширга қадалди. Башир ўзи ўтирган стул баробарида кичрайиб қолгандек эди.

Мажлис аҳлининг бир кўзи Баширда бўлса, бир кўзи Мамадалида эди. Бу узоқ муддат давом этган жимликдан кўпчилик Мамадали Баширга раҳм қилиб танани унга берар, деган хаёлга борганди.

– Биласизки, мол — ўз оти билан мол. Тилла ёки олмос эмас. Топилади. Шунинг учун бу масалада бош қотириб, ҳаммани ишдан қолдириш ярамайди.

Бу гаплардан кейин яна бир муддат жимлик чўқди. Башир ҳам секин-секин каттара бошлади. Кузларида миннатдорлик учқунлари чақнай бошлаган, мамнун нигоҳлари билан ҳамқишлоқларига боқарди. Бир-икки менинг тиззамни ҳам нуқилаб қўйди. Чамаси, боғда Мамадалининг унвонига ўзи ёғдирган таънаю маломатлардан хижолат чекарди. Клуб ҳам алланечук ёришиб кетгандек бўлди. Чуқур нафас олиб, Мамадали яна сўзида давом этди:

– Гапнинг қисқаси, ола сигирнинг боласини Баширга берсам. Бир-икки ойда катта бўлади. Иншооллоҳ, кузгача буқага келади. Келгуси йилда битта эркак бузоқ туғиб берса, масала ҳал. Ўглини бемалол уйлантирса бўлади.

Мажлис аҳли ҳам Мамадалининг бу таклифини маъқулладилар. Йиғилиш тугагач, Мамадали менга бир тиржайиб, ёнимдан ўтиб кетди.

Баширнинг ғазаби қайнаган эди. “Молхонангта ўт қўяман, сигирларингнинг ҳаммасини бурдалаб ташлайман”, дерди асабий оҳангда. Унинг бу дағдалари туман судига қадар давом этди. Шикоят аризасини ҳам менга ёздирди.

– Ёз, онасини эмсин, бу Мамадалини қулоқ деб ёз, ёт унсур де. Советларнинг душмани деб ёз.

– Башир амаки, – дедим, (Ўзи мени жиян дейди-ку!) – Совет тўмом бўлганига ўн йилдан ошди. Энди ҳукумат янги бўлган.

– Ҳукумат янги бўлса, суд, прокурор эски, йигирма беш йилдан бери ишлайди, ҳаммасини танийман. Ёз, жиян. Ўтган йил қишлоқнинг ҳамма экин ерига галла эктирди. Пулини эса кассага урди. Куёви ҳокимиятда порахўрнинг бири, ўғли олибсотар.

Хуллас, Башир менга бир қулоч мактуб ёздирди ва қоғозни тўрт буклаб, йиртиқ камзулининг кўкрак чўнтагига солиб, туманга кетди.

Шу билан қишлоққа кейинги йилнинг кузагида келдим. Боғимиздаги қуриган хас-хашакни йиғиштириб юргандим. Башир яна боғнинг бир четидан ўтиб қолди. Ўзи олдинда, орқасидан ўзидай озгин бир гунажинни эргаштириб, алланарсаларни гулдираб борарди.

– Ҳа, Башир амаки, нима бўлди? – деб сўрадим.

Жавоб бермади ва асабий қўл силтади. Бир-икки қадам юриб, ортига қайрилди.

– Тамом бўлди, – деди.

“Нима тамом бўлди, салом-аликми?”, дегим келди. У бир оз юриб яна тўхтади. Юзимга тик қаради.

– Ҳаммаси сотилган, итваччалар, – деди. – Сенга ҳам қойил эмасман. Бу ит эмганларнинг орасида бир ўзимни ташлаб кетдинг.

– Нима бўлди ўзи?

– Нима бўларди, ўғлим ўша томонда бир ўрис маржага уйланди. Унга унашилган қиз бошқаси билан қочиб кетди. Мен эса буқа қидиряпман, буқа! Анави итдан тарқаган ҳам буқасини гунажинимга яқин йўлатмайди, – деди ва хириллаб кулди. Кейин гунажинини кўрсатиб, – манави қирчангидан қайси овсар буқа баҳра топарди, – дея кула-кула йўлида давом этди.

Баширнинг оёқлари остидан Мамадали раиснинг инсофи қадар енгилгина чанг кўтарилди.

АНОР

Ўша кун аниқ ёдимда қолган. Ўзи ҳар бир кунни соат ва дақиқаларигача эслаб қолиш қобилиятим йўқ. Ўшанда қарийб бир кунни ҳожатхонада ўтказган эдим. Бу жой билан уйимиз орасини эртадан кечгача қадамлаб ўлчаб чиққанман ўшанда. Бундан бир иш чиқмасди. Бувим шу кун кечгача мен билан қарғана-қарғана шу йўлдан неча марта қатнади. Мениям, анорниям, эккан одамларниям авра-астарини ағдариб чиқди. Мени — “ижод қилганлар”ни-ку, сўкса бўлар. Чунки уларнинг фатвоси билан қишлоққа жўнатилганман.

Лекин, мен жудаям яхши кўрадиган анор энди мени жуда қийин аҳволга солиб қўйганди. Мен билан тинимсиз олишарди, гўё.

Анорни жуда яхши кўрардим. Чунки унинг қиш-қизил, йирик ва серсув доналарининг сувини болаларнинг юзига сачратишдан мароқлироқ иш йўқ бу оламда. Яқинда мактаб ҳам бошланади. Аслида мактаб анча олдинроқ очилиши керак эди. Негадир, ўша йил кечроқ бошландими ёки анор ҳали пишиб етилмагани учун дарсга боргим келмадимми... Хуллас, эсимда йўқ-да! Кўчага чиқа олмасам, анчадан бери ўйлаган орзумга етолмаслигимни ўйлаб сиқилардим. Чунки болаларнинг оппоқ кўйлагига анор сувини сачратишни жуда ёқтирардим. Менга энг ёқадигани эса шунақа ҳунар кўрсатганимдан кейин бошланадиган томошалар эди. Мен “қонга белаган” болаларнинг ота-оналари ва ўқитувчилар бечора бобом билан бувимни ўртага олишарди.

Ўшанда мен ҳақимда айтилган таърифу тавсифларнинг ҳаммаси эсимда қолмаган. Эслайдиган гап ҳам эмас. Шуниси эсимда қолганки, бу тўполонда

менинг барча инсоний хислатларим таҳлил қилинар, мен феълимга кўра тенгдошларимдан кескин фарқ қиламан ва асосийси, ҳамма мендан кўрқарди.

Дарвоқе, менга қишлоқда “Шака” деб от қўйишганди. Ўша пайтлар “Гул ва тош” фильми жуда машҳур эди. Мен бу кинони илк марта қўшни қишлоқда кўрганман. Ўшанда клуб оғзи-бурни қадар одам билан тўлиб-тошганди. Бўйим паст бўлгани учун клубнинг деразасига чиқиб томоша қилгандим. Ҳаммаси жуда қизиқ эди. Айниқса, ниҳояси томошабинларни қаттиқ ҳаяжонга соларди. Шака ўз итининг орқасидан Шанти олиб кетилган тарафга югуриб кетарди...

Одамларнинг қий-чувини эшитиб, улар Шаканинг итидан ҳам тезроқ югуриб, Босс дегич амакининг тит-питини чиқариб келишга тайёр туришганини англаш қийин эмасди. Ўша фильмни кўриб, кўпчилик ёшлар Шакага тақлидан юриш-туришга, кийинишга, унинг уришиш усулларини қўллашга ўтиб кетишганди.

Шака монанд машқлар натижасида бировларнинг оёқ-қўли синар, ҳазил зилга айланиб, ростакам муштлашув бошланиб кетарди.

Айтгандай, мен қишлоққа фахрий сургунга жўнатилганман. Сабаби менга боғлиқ эмасди. Чунки мен бирор жиддий гуноҳ қилганим ҳам йўқ. Фақат бир марта қўшнимизнинг деразасини синдирдим. Бир марта (ўзи ҳар гапни айтиб бўлмайди, акс ҳолда менинг ҳусни одобимга шубҳа туғилиши мумкин) муаллимамизнинг аллақаерига яширинча қарабман. Иннакейин, укамнинг оёғини осмондан келтириб дарахтга боғлаб қўйдим. Албатта, бундан катталар хабар топиб, укамни қутқариб қолишди.

Алам қилгани шу бўлдики, менинг бу ҳазилларимни ҳеч ким тушунмади. Ҳатто мени жуда яхши кўрадиган бобом ҳам. Ҳа, айтганча, бир гал қўшнимизнинг мушугини ушлаб, думига олов бериб юборганимни айтиш эсимдан чиқибди. Яна анчасини эслолмадим. Аслини олганда, буларнинг бирортасини ёмон ниятда қилганим йўқ. Менимча буларнинг ҳеч бирини ёмон иш деб бўлмайди.

Қишлоққа сургун вақтини меҳмон бўлиб келган амакиваччамни денгиз бўйига элтиб, адаштириб келишим тезлатиб юборди. Бунга ҳам ўша амакиваччамнинг ўзи айбдор. Мақтанчоқликка бало борми? Нима эмиш, ҳамма нарсани, ҳатто умбалоқ отишни ҳам мендан яхши билармишлар. “Э, менга нима”, дедим-у, туриб-туриб алам қилди. Рост-да, бу ҳунарда менга етадигани йўқ. Меҳмонлар олдида ўз маҳоратимни кўрсатаман деб, кўп бор калтак еганман.

Жаҳлим чиқиб, сеvimли амакиваччамни денгиз қирғоғида қолдириб, ўзим бекиниб олдим. Кейин эса бир четда шаҳар кўчаларида келаётган машиналарни томоша қилиб ўтиравердим. Сўнг уйга қайтдим. Ёмон иш бўлгани йўқ. Sevimли амакиваччам ҳам йўқолиб кетмади. Бари бир топиб келишди.

Ўшанда, адашмасам, етти ёшларда эдим. Бир гап бўлди дегунча бувим менинг ёнимни оларди: “Ҳали бу гудак бўлса, кўп нарсага ақли етмайди” дерди. Тўғри айтарди бувим, бу фикрга ўзим ҳам қўшиламан.

Ўша йил ёшим етгани учун биринчи синфга бордим. Аввалига ҳаммаси бир зайлда кетаётганди. Бир куни қўлим қичиб қолди ва панжамининг бўёғини олд партада ўтирган Кўнгил исман қизнинг опшоқ бантигига артдим. Нима қилай, ўз

эшакнинг ҳанграши, ит ҳуриши ёки кимнингдир чуқурроқ нафас олиши сингари арзимас ҳодисалар сабаб бўларди.

Баъзида жаҳлимни чиқаришса, индамай тўпни қўлтигимга уриб, майдонни тарк этардим. Мени яна қўлга олиш учун каттароқ мукофот тикилиши лозим эди. Табиийки, мен унчалик содда бола эмасдим. Одатда, мен ўйнаган жамоа, албатта, ютиши керак эди, акс ҳолда эртаси куни тўпимни бермай қўйишим мумкин бўларди.

Албатта, бу ҳангомалар ҳамма вақт тинч мурсо йўли билан кечмасди. Мен ўз мавқеимни ҳимоя қилиш учун унча-мунча куч сарфлашга мажбур бўлиб қолардим.

Ўшанда мен жуда ҳам зерикардим. Темирйўлнинг четларида тушиб қолган сигарет қолдиқларини болалар менсиз териб олишадиган бўлди. Йўқ, мен-ку, умуман чекмасдим... ўшанда. Бироқ, сигарет қолдиқларини эрталаб териб келиш фақат менинг ишим эди. Кашанда болалар ҳар куни менинг атрофимда гирдикапалак бўлишарди. Мен эса бу қолдиқларни уларга сотардим. Аввалига ҳаммасини бир нархда сотавердим. Кейин узунқисқалигига қараб нарх қўядиган бўлдим. Насияга оладиганлар ҳам бўларди, олма, ёнғоқ, анорга алмашадиганлар ҳам... Ҳар ҳолда менга ҳам бир нима қоларди-да. Бу даромаддан ташқари бобом ҳар ой пенсиясидан менга бир сўмдан берарди.

Бир гал мен наमतнинг тагидан яна бир сўм топиб олдим. Пул бобомники эди. У кексайиб қолган, ҳамма нарсага эътибор қилавермасди. Ҳар доим пулни тўрт буклаб қўярди. Буям уники эканига шубҳам йўқ. Аввал ўша пулни қидириб анча ивирсиди, кейин эса ёдидан кўтарилди. Ўша пулга нима олганим ҳам эсимда йўқ.

Қишлоғимиздан анча нарида темирйўл станцияси бор эди. Мен уйдагилардан аразлаб кетиб қолсам, биринчи бўлиб ўша ёққа қочиб борардим ва ўз қочишимни “сценарийлаштирардим”. Ана шундан кейин мени қанча ваъдалар билан ялиниб-ёлвориб уйга олиб келишарди. Мени ортга қайтариш жараёнида шўрлик бобом анча азият чекарди.

Ҳар жойда бўлганидек, ўша ерда ҳам битта қиз бор эди. Боринги, мен уни севардим ҳам дейлик. Чунки ҳар гал уни кўришим билан қўлимда нима бўлса — ботқоқликдан тутиб олган қурбақа бўладими, дарахт танасидан терган қуртларим бўладими, ҳаммасини иргитиб, кафтимнинг лойини шимимга артардим-да, сочларимни текислашга тушардим. Ўша куни ҳам мен ҳожатхонада ўтирганча ўша қизни эслаган ва ҳозиргидек соғинган эдим.

Бувим бўлса ҳалигача мен билан анорнинг гўрига гишт қаламоқчи бўларди. Қаршимда ўтирганча менга ачиниш билан қараб қўярди. Менинг эса ташқарига чиққим йўқ эди...

Ўша пайтлар қишлоқда ҳамма нарса бор эди. Уларнинг ҳаммаси эсимда қолмаган. Эсимда қолганда нима? Вей, ўзи мен нималарни валақлаб ўтирибман. Сизга ҳар гапни айтавераманми? Боринг-э!

ЯШАР

Яшар Алиев 1963 йил 3 майда Бокунинг Амиржон туманида туғилган. Озарбойжон Давлат университетининг журналистика факультетини битирган. Бир қатор давлат муассасаларида масъул вазифаларда ишлаган. Озарбойжон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. Айни пайтда “Ҳазар” адабий-бадий журналининг бош муҳаррири. “Етти ҳикоя”, “Бўри”, “Ўғил” сингари асарлари чоп этилган. 1991 йилда унинг сценарийси асосида “Девор” номли бадий фильм суратга олинган. Хуан Рульфонинг “Педро Парамо” романини озар тилига ўтирган.

Она-бола саҳарлаб йўлга чиқишганди, юраве-риб чарчашгани боис оёқларидан мадор кета бошлаганди, иккиси ҳам бир оғиз гапирмасдан борарди.

Она қош қораймасдан туриб манзилга етиш лозимлигини, акс ҳолда ўғли ёлғиз қайтса, йўлда турли йиртқичларга рўпара келишини ўйлаб, сўнгги кучини тўплаб бўлса-да, олға интиларди. Ўғил эса ўз онасидан, сўнгги кунларда бошига қанчадан-қанча кўргиликларнинг тушишига сабаб бўлган бу аёлдан тезроқ қутулмоққа ошиқарди. Эл-юрт ичида обрўси бир пул бўлди, одамларнинг кўзига кўринишга уялиб қолди. Чунки одамлар унинг онаси армани эканини энди яхши билишади.

Аллоҳ қайси айби учун унга бундай қисматни раво кўрди? Йўқ, унга бу зулми Аллоҳ эмас, ҳар куни сиймоси кўз ўнгидан кетмайдиган отаси етказмадими? Агар ўша пайтлар қишлоқнинг барча йигитлари каби ўз қавмидан ҳалол сут эмган бир мусулмоннинг боласига совчи юбориб уйланишида, шўри қуриб бир армани қизга рўпара келмаганида бундай савдолар йўқ эди.

У боядан бери жим келаётган онасининг юзида азобли оғриқ нишонасини кўрди. У оқсаб бораётганини сездирмаслик учун оёғи эмас, юзи билан юриб борарди, гўё.

Ўтган ёзда қўшни аёлнинг ўғли арманилар билан бўлган урушда нобуд бўлганди. Аёл қўшни-синикига ҳол сўрагани чиққанида марҳумнинг онаси унинг оёғига қўлига илинган темир пар-часи билан айлантриб солди. Аёл иссиқ устида оғриқни сезмади, овозини чиқармай уйига қайтди. Бақириб-чақиргандан не наф? Ўтган ишга са-лавот. Уни ҳам тушуниш керак, бир кунда ҳам

ўглидан, ҳам эридан ажралиб ўтирибди. Кичкина қизи билан бир ҳафтача уй кунжида беркиниб, халойиқнинг кўзига кўринмади. Ҳозир ҳам ярадор оёғи қақшаётган она уйдаги касал қизини ўйларди.

Қизалоқ бир неча кундан бери иситмалаб ётарди. Тунов куни уни келиб кўрган дўхтир ҳам “Хавотирга ўрин йўқ, шамолламаган, ҳаммаси ўтиб кетади, нимадандир қаттиқ кўрққан, унинг ёнида баланд овозда гапирманг”, деб кетди.

Анчадан буён жимгина келаётган она ўглига “Қизимга ҳушёр бўлинглар” дегиси келди, аммо ниманидир мулоҳаза қилиб, индамай ярадор оёғига зўр берди.

Йигит синглисини ҳам ўйлади. Бекорга шошилди-да! Синглисининг соғайишини кутса бўларкан. Эҳтимол, ҳозир синглиси уйғониб, иситма аралаш онасини чақираётгандир, куйиб-ёнаётгандир?

Э, ўлиб кетмайдими? Ҳамма кулфат ўша қизчанинг дунёга келиши билан бошланди-ку? Туғилиши ҳамоно икки оламни бир-бирига қориштириб юборди. Бу вақтга қадар онасининг армани эканини биров юзига солмаган эди. Ҳозирга қадар қишлоқ аёллари онасининг номини ҳурмат ила тилга оларди. Қишлоқнинг азасида онасидек ёниб-куйиб йиглайдиган, тўйида ундан-да зиёд рақс тушадиган аёл йўқ эди.

– Тезроқ юрсангиз-чи, тошбақадек судралмасдан!

Бу таҳқиромуз сўз тилидан қандай учганини ўзи ҳам билмай қолди. Аслида у онасининг оёғи огрияптими-йўқми, шуни сўрамоқчи эди. Она зўрга қадамларини тезлатди.

Ё Раб, энди онаси унга ишониб ташлаб келган синглисига ким қарайди? Онаизор қизини қанчалик севишини сўз билан ифодаламақ қийин. Шу

қиз туғилгунча ўглининг бир тарафини кемтик кўрарди. Оилада қиз туғилгач, унинг бағри тўлди. Қиз ана шу кемтикликни тўлдирди. Она эндигина ўзини мутлақ бахтиёр сеза бошлаганди. Бироқ, икки фарзандининг унга эҳтиёжи йўқлигини яхши биларди. Улар бир-бирига суяниб-таяниб улгайиши мумкин эди.

Эри бўлса, усиз бир кунини ўтказиши мумкин. Хотини борми-йўқми, энди унга фарқи йўқ. Болалари учун ҳам унча ёниб-куймайди. Агар Аллоҳ унга ўн фарзанд бериб, еттитасини қайтариб олса ҳам, у бундан заррача ғам чекмасди. Йигирма йил бир том остида яшаб, эрининг насабини яхшилаб ўрганган эди у. Ҳў, бир пайтларда, жуда истаб қолганида, “Қани, бўл!” деб қўяр, ўшанда ҳам жавобни илҳақлик билан кутиб ўтирмасди.

Ҳозир ҳам яхши биладики, ўгли уни бу ерларда ташлаб қайтгач, эри ундан хотини қаерга йўқолгани ҳақида сўраб ўтирмайди. Худо умр берса, орадан уч, беш, ўн йил ўтса-да, хотини қай манзилда гойиб бўлгани билан қизиқиб ўтирмайди. Чунки у эркак ўз ёнида ким ётгани билан ҳам иши бўлмасди. У ҳаётни фақат ўзидангина иборат деб биларди, холос. Бунга аёл эри билан бир ёстиққа бош қўйган кундаёқ сезганди.

– Отанга эҳтиёт бўл!

Отаси ўзи ким эдики, уни эсга олсин?

Тўғриси, йўл жуда узайиб кетди. Эрталаб уйидан чиқаётганда қош қораймасдан уйига қайтишни кўзлаганди. Ҳисобдан адашганга ўхшайди. Кун аллақачон ботган, аммо онасининг қишлоғи ҳали-вери кўринай демасди. Ногоҳ ўтилнинг юрагини ваҳима чулғади. Рост-да, ярим кечаси уйига қандай қайтади?

Йўқ, бу йўл бунчалик узоқ эмасди. Бир пайтлар бобосини кўриб келиш учун бу йўлдан онаси

билан кўп бор ўтишган. Ҳар доим кун қизимай туриб, она-бола манзилга етиб келишарди. Бутун эса йўлнинг адоғи кўринмайди.

– Намунча имиллайсиз, юрсангиз-чи?

Бу гал ўғилнинг овози боягидек қаҳрли чиқмади. Бу оҳангда бояги иддао ва ғазаб сезилмасди.

Балки ҳалиям кеч эмасдир? Балки ҳали ҳам ортга қайтмоқ, ҳаммасини бошдан бошламоқ мумкиндир? Балки орқага қайтиш учун ҳали кеч эмасдир, деган ўй кечди ўғилнинг хаёлидан. Бир пайтдаги каби она-бола бирга ортга қайтишса, нима қипти? Ҳатто “Она, юринг, уйга кетайлик” дейишига оз қолди. Аммо, аёлнинг кечагина айтган гапи эсига тушиб, бу ниятидан қайтди.

– Нега бу бечораларни ўз уйида тинчгина яшагани қўймайсизлар? – деганди онаси бир кун илгари.

Бу гапдан кейин ўғилнинг кўзига уйқу келмади. Кечаси билан тўшакда тўлғана-тўлғана тонг оттирди.

“Қайси бечоралар? Наҳотки, миллатимизнинг ашаддий душманларини бечора атамоқ мумкин?

Кимнинг уйида? Ахир бу бизнинг ўз уйимиз, ўз еримиз эмасми?”

Кун ёриша бошлаши билан онасини уйғотиш учун унинг ётоғига келди. Аёлнинг кўзлари очик эди. Бояги гапни айтганидан буён то ётоғига киргунича у бир оғиз ҳам гапирмаган, ўғли келиб уйғотишини билгани учунми, кута-кута тонг оттирган эди. Ўғли тепасига келиб тўхтаганини кўргач, индамай ўрнидан турди. Кийим бошини тўғрилаб, жимгина ўғлининг олдида тушди.

“Нега бу бечораларни ўз уйида тинчгина яшагани қўймайсизлар?” Ўз уйида ҳамма нарсани тартибга солиб келган саранжом-саришта аёл уйламай айтиб юборган бир оғиз сўзи туфайли ҳамма нарсани остин-устун қилиб юборишини

билгани учун кечадан бери ич-этини еб ётарди. Лекин, бўлар иш бўлган, гишт қолипдан кўчганди. Энди сабр косаси тўлган ўғлига ҳеч гап кор қилмаслигини биларди. Хуллас, субҳи содиқда ўша уйдан бошланган бу йўлнинг охири кўринай демасди. Она олдинда, ўғил орқада борардилар.

Ўғил тушундики, энди кеч, онасини ўзи билан қайтариб кетолмайди. Кета кетгунча йўл ҳам ёмғирда юмшаб қолганга ўхшар, поёнсиз денгизга айланган эди, гўё. Она-бола ана шу денгизнинг ўртасида туришарди. Икковининг анчадан бери ҳаловат топмаган жони тоқатдан айрилган, юра-юра ҳолдан тойган онасини елкасига кўтариб, денгизни ортга қайтариш бу нотаваон фарзанднинг қўлидан келмасди.

– Тезроқ юринг, – деди ўғли. Бу гал унинг овозида қаҳр ва иддао эмас, нечукдир самимият бор эди.

Шу чоқ ўғил даҳшатли бир уйқудан уйғонгандек бўлди. Бу қандоқ гап? Ўз онасини олдида солиб қаерга олиб бормоқчи? Бу нарса унинг хаёлига қаердан келди?

Ногоҳ ўғилнинг вужудига бир титроқ оқиб кирди. Музлаб қолган юрагига ҳарорат ўрмалади. Шу чоқ қулоғига дунёнинг нариги четидан бир садо келди:

– Онамни орқага қайтар!!!

Бу синглисининг овози эди.

Йигитнинг ичида нимадир портлагандек бўлди. Ахир синглиси ундан анча узоқда-ку, унинг овозини қандай эшитиши мумкин?

Тўхтади. Онаси ҳам тўхтади. Балки синглисининг бу нидосини онаизор ҳам эшитгандир?

– Синглингга ҳам эҳтиёт бўл.

Кейин онаси чироқлар гира-шира кўзга чалиниб турган қишлоқ сўқмоғи бўйлаб қоронғилик қаърига сингиб кетди.

Онаси кўздан йўқолди, аммо зулмат ўз ўрнида қолди. Ўғил умрида қора рангнинг қанчалик қуюқ бўлишини биринчи дафъа кўриб турарди. Демак, иш битди, ҳамқишлоқлари орасида юзини шувут қилган аёлдан биратўла қутулди, энди ортига хотиржам қайтиши мумкин. Йигит вужуди алланечук енгиллашиб қолганини ҳис этди. У онасини эмас, бутун ўтмишини четга улоқтирган эди, гўё. Инсон юраги ҳамма нарсани бошқатдан бошлашга қодир.

Йигитнинг елкасидан тоғ қулагандек бўлди. Аллоҳ, ўзингга минг қатла шукур, дея пичирлади. У айти чогда ичидаги ва ташидаги бор нарсалардан, нохуш ўй-хаёллардан тамомила қутулиб, бутунлай бошқа қиёфага кирмоқчи эди.

У келган йўлидан орқага қараб келаётганида тўғридан келаётган бўрини кўриб тахтадек қотди. Жониворнинг қарашларида ваҳшийлик ва очлик нишонаси сезилмасди, негадир. Афтидан, у она-боланинг ортидан изма-из йўлга чиққан, йўл-йўлакай уларга ўрганиб қолган, шундан бўлса керак, ҳозир рўпарасидан чиққан йигитга индамай ўтиб кетди.

Эрталаб онасини олиб йўлга чиққан йигит уйига қоқ ярим тунда кириб борди. Қишлоқнинг чироқлари аллақачон ўчган, ҳеч бир тирик жон кўзга чалинмасди. У ҳовлисининг дарвозасини ланг очиқ кўриб, донг қотди. Шундагина эрталаб она-бола ёлғиз ташлаб кетган, иситмалаб ётган синглиси эсига тушди.

...Шундан кейин нима бўлганини эслай олмайди.

ТУРОЛ АНОРЎҒЛИ

Турол Анорўғли Ризаев 1963 йилда Боку шаҳрида таниқли ёзувчи Анор Ризаев оиласида туғилган. Боку Давлат университетининг шарқшунослик факультетини битирган. Айти пайтга қадар Озарбойжоннинг хорижий мамлакатлардаги бир қатор элчихоналарида, жумладан, Ливия, Туркия, Саудия Арабистонида фаолият кўрсатган, мамлакатнинг Қувайтдаги фавқулодда ва мухтор элчиси. Рус, инглиз, араб ва турк тилларини билади. "Танҳо малак" номли китоби нашр этилган.

СИНФКОМ САЙЛОВИ

Боқунинг жазирама ёзи ортида қолди. Кузнинг сарин нафаси билина бошлади. 1-“А” синф ўқувчилари мактаб ҳаётининг илк икки ойини ортида қолдиришди. Бу фурсат ичида китоб-дафтарларини олиб, ўқиш-ёзишни ҳам анчагина ўрганиб қолишганди.

Эшик очилиб, Хадича муаллима синфга кириши билан болаларнинг ҳаммаси оёққа турди. Муаллима болалар билан саломлашгач, стол ёнида туриб гап бошлади.

– Ўтиринглар. Бугун дарс ўтмаймиз. Ўйда ўтган дарсларимизни такрорлаб келасизлар. Бугун синфком сайлаб олишимиз керак. Бу ҳақда сизга илгари ҳам айтган эдим, шекилли. Болалар, биласизки, биз демократик ўлкада яшаймиз. Ҳар бир кишининг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи бор. Бугун шу ерда биринчи қадамни қўясизлар. Ўтган вақт ичида бир-бирингизни таниб олдингиз. Бугун сиз ўз ишончингизни қозонган дўстингизни, дугонангизни синфком қилиб сайлашингиз мумкин. Анави, синфда ишлаб юрган чилангар амакига эътибор қилманглар. У ўз иши билан банд. Биз ҳам ишга киришимиз керак. Қани, ким менга айтади: синфком ўзи нима дегани? Нима иш қилади?.. Балли, ҳамма жавоб бермоқчи. Биринчи Жамила қўл кўтарди. Қани, қизим?..

– Синфком ўқитувчининг ёрдамчиси бўлади. Унга кўмаклашади.

– Тўппа-тўғри. Кейин-чи, Лола, сен айт.

– Синфком бўр олиб келади. Синфнинг тозалигини назорат қилади.

– Жуда соз. Офарин. Али, сен нима дейсан?

– Синфком “стукач”лик қилади. Чақимчи ва лаганбардор...

Хадича муаллима кўзойнагини олиб, орқа партада ўтирган ўқувчига қаради.

– Нима? Бу гапларни сенга ким ўргатди?

– Отам.

Биринчи партада ўтирган қиз унга қўшимча қилди:

– Алининг отаси — “жулик”. Онам шунақа дейди. Унинг дўконигаги колбасаларнинг ҳаммаси эски. У ердан олинган сутни қайнатса, ачиб қоларкан.

– Нима қипти? Менинг отам ҳам сенинг онанг-ни “демагог” дейди.

Вазият издан чиқа бошлаган, ўқувчиларнинг суҳбати нохуш томонга йўналиб бормоқда эди. Хадича муаллима оёққа туриб, мунозарага қўшилди.

– Болалар, бу қанақаси, бунақа гапларни гапириш уят бўлади. Али, ўғлим, менга қара... Отанг бу гапларни ҳазиллашиб айтган бўлса керак. Масалан, бугун уйга бориб, “синфком сайладик” десанг, хурсанд бўлади. Сени мақтайди. Лайло, қизим сен ҳам бояги гапларинингни онангга айтиб берсанг, жуда уялиб қолиши мумкин. Болалар, битта гапни қулоқларингга қуйиб олинглар. Ҳеч қачон уйдаги гапни кўчага чиқарманглар.

Хадича муаллим зарда билан қўлини силтаб турган қизни тургизди.

– Ҳа, Жола, сен нима дейсан?

– Тўғри айтасиз, муаллим. Менинг отам ҳам ҳар куни уйда ҳукуматни сўқади. Лекин, бизга бу гапларни кўчага чиқармаслигимизни айтади.

– Болалар, мавзудан узоқлашиб кетдик. Бугун синфком сайлаб олишимиз керак. Айтинглари, кимни сайласак бўлади?

– Алини!

– Лолани!

– Элдорни!

– Орифни!

- Матонатни!
- Ноила муаллимани!

Хадича муаллим таажжуб ила охирги таклифни илгари сурган болага қаради:

– Ўғлим, синфком сизнинг синфда ўқиётган болалар орасидан сайланади. Мусиқа ўқитувчисининг бунга нима алоқаси бор?

– Чунки, у даҳшат нарса. Калта юбкада ишга келади. Амаким уни кўрса ўлиб қолади. Мени мактабга олиб келган пайти Ноила муаллимани кўриб қолган экан. Мендан, бу жонон ким ўзи, деб сўраган эди.

– Жовид, ўғлим, ҳозир уйдаги гапларни кўчага чиқарманглар, деб айтдим-ку!

– Малим, бу гапни бизам уйда гаплашмадик. Амаким бу гапни менга кўчада, машинанинг ичида айтди-да!

– Бўпти, демак таклифлар берилди. Номзодлардан бири Али. Алининг қайси сифатлари, хислатлари сизга маъқул? Хўш, Сомир бу таклифни сен берувдинг. Нега Алини танлаяпсан?

– Чунки, унинг иккита “телех”и бор. Ана, эшикда пойлаб турибди. Кимни десангиз, сочиб ташлашади.

– Ўғлим, бу ишнинг тансоқчиларга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Сиз синфдошингизнинг инсоний фазилатлари ҳақида гапиринг.

– Малим, Фомилни сайлайлик.

– Йўқ, уни сайлаб бўлмайди. У — экстремист. Оппозиция.

Хадича муаллима дарров музокарага қўшилди.

– Биринчидан, бу нима деган гап? Биринчи синфда ўқийдиган боланинг сиёсий мақоми бўладими? Бунақа гапларни қаердан олдинглар?

– Ҳаммамиз бир хил кийимда келамиз. У бўлса, ҳар хил кийинади. Катта бўлса, вазир бўлармиш.

Хадича муаллима кулимсираб, фикрини билдирди.

– Вазир бўлса, нимаси ёмон? Эртага сизлар ҳаммангиз катта лавозимларда ишлайсиз. Таниқли фан ва маданият арбоблари бўлиб етишасиз. Бунинг учун ўқиш керак.

– Малим, Фарангизни сайлаймиз. Ўзиям, жа кетворган-да!

– Фарангизни сайламаймиз, у параллел синфдаги Метин билан юради.

– Йўқ, ҳеч ким билан юрмайман, билдингми?

Фарангиз бор овози билан йиғлашга тушди. Кейин эса ўрнидан туриб, ўзини эшикка урди. Кутилмаганда очилган эшикнинг тутқичи тансоқчилардан бирининг елкасига урилди. Оғриқдан унинг башараси буришиб кетди. Иккинчи тансоқчи ичкарига бошини суқиб, Хадича муаллимага юзланди.

– Ҳаммаси жойидами?

Хадича муаллима ҳам жуда тез фурсатда юз берган бу жараён олдида шошиб қолганди.

– Ҳа, ҳа, хавотир олманг. Ҳаммаси жойида.

Тансоқчи эшикни ёпди. Хадича муаллима асабий ҳолатда Меҳмонга юзланди:

– Уятсиз! Синфдошингни ҳам шунақа ҳақорат қиласанми? Уялмайсанми? Қизларга осилиш ўғил болага ярашмайди.

– Малим, директоримиз унда нимага ҳар доим хотинларга осилиб юради... Холам “у суюқ, гирт маньяк” деган эди.

Хадича муаллима қип-қизариб кетди. Мактаб директорининг хотинбозлиги ҳеч кимга сир эмасди. Муаллиманинг ўзи ҳам боланинг фикрини ичида қўллаб-қувватлаб турарди. Лекин, бу қадар ошкоралик...

– Болалар, келинлар, сайловларни давом эттирамиз. Сен Меҳмон, Фарангиздан узр сўрашинг керак. Унинг кўнглини ол. Ҳали ўтган ҳафта қилган ишингни нима деса бўлади? Ҳовлида тўп ўйнаб, деразани синдирдинг. Директор ота-онангни чақиртириб юборган эди. Сен кимни бошлаб келдинг?

– Вася амакини.

– Вася амаки сенга ким бўлади?

– Вася амаки ҳар доим уйимизнинг ёнидаги пивохона олдида ўтиради. Одамлардан пул тилади. Кейин ўша пулга бўккунча ичади.

– Хўш, кейин нима қилдинг?

– Мактабда буфетдан овқат олиб ейишим учун берилган бир ширвонни Вася амакига бердим. Кейин уни отам ўрнига мактабга олиб келдим.

– Директорнинг ёнига-я?

– Ҳа, директор шикоят қилишни бошлади. Кейин Вася амаки менинг қулогимни буради. Кейин мен унинг оёғига тепдим. Кейин у мени “сукин син” деди. Мени нимага сўқади бўлмаса?

– Ўзинг ҳам уни отанг ўрнига мактабга судраб келибсан-ку? Қани кундалигингни бир кўрайчи?.. Ие, бу нимаси? Нега кундалигингда шунча бўш варақ ташлаб кетдинг?

– Реклама учун жой қолдирдим. Ахир, газета-журналлар, телеканаллар рекламадан пул ишлаш учун бўш жой қолдиришади-ку!

– Бу замоннинг болалари мени жинни қилиб қўйишади. Мақсаддан узоқлашмайлик. Нима деётгандик?

– Ноила хоним ҳақида гаплашаётган эдик, – деди Жовид қўлини кўтариб.

Ҳадича хонимнинг жаҳли чиқа бошлади:

– Вей бола, ҳали етти ёшдасан. Ноила хоним эса йигирма бешда. Сенга катталик қилади у.

– Менам ўзим учун сўраётганим йўқ. Амаким айтдики, мен уларни топиштириб қўйсам, велосипед олиб берармиш.

– Эртага ўша амакингни менинг олдимга чақириб кел.

– Малим, амаким сизни бошига урадими? Унга Ноила хоним керак. Сиз учун велосипед олиб бермайди менга.

– Бўлди, бас, етар!

Ҳадича муаллим ўзини тинчлантиришга уринаётганда эшик очилиб, Фарангиз кўринди.

– Кирсам майлими? Кечирасиз, сиздан сўрамай ташқарига чиқиб кетганим учун. Ҳожатга кетувдим.

Муаллима қизга яқинлашди. Бошини силаб, мулойим товушда деди:

– Тушунаман, қизим, бор жойингга ўтир. Фақат, Меҳмон сенга бир нарса демоқчи эди. Қани, Меҳмон, нима демоқчисан?

Муаллиманинг ишораси билан Меҳмон оёққа турди.

– Фарангиз, сендан кечирим сўрамоқчи эдим. Лекин, сен бирдан ҳожатхонага кетиб қолдинг. Малим, ўзингиз айтувдингиз-ку, ҳожатхонага танаффусда боринглар, дарс вақти ўзингизни тутиб туринг, деб.

Болалар ҳиринглаб кула бошлашди. Фарангизнинг кўзлари ёшланди. Яна тезлик билан синфдан югуриб чиқди.

Хонанинг эшиги очилиб, тансоқчилар хонага бош суқишди ва атрофга кўз югуртиришди.

– Муаллима, тинчликми? Манави қиз ҳар икки дақиқада бир йиглаб ташқарига чиқади?

Ҳадича муаллима энди жавоб бериш учун оғиз жуфтлаган пайтда гапга Алининг ўзи қўшилди:

– У қизнинг томи кетиброқ қолган. Сизлар ҳам ҳар замонда ичкарига суқилиб, эркин сайловларга соя соляпсиз. Синфкомликка номзодлардан бири менман.

Тансоқчилар ташқари чиқиб, эшикни ёпишди. Муаллима таажжуб ила Алига тикилди:

– Сен бунақа гапларни қаердан ўргандинг?

– Сайловлар ўтказилганда телевизорда эртадан кечгача шунақа гапларни гапиришарди.

– Ҳа... Энди тушундим. Али, сен ўтир, Меҳмон сен яна ишни чигаллаштирдинг. Синфдошинг қайтиб келса, ортиқча гап қилма. Кечирим сўра, тамом. Тушундингми? Яхши. Болалар, демак, ол-тита номзод илгари суриляпти. Али, Лола, Элдор, Ориф, Фарангиз ва Матонат. Ҳа, Жовид, нима дейсан? Вой айтдим-ку, Ноила хонимни синфком қилиб бўлмайди. Энди ҳар бирингиз қайси номзодга овоз бериш учун аниқ бир қарорга келишингиз керак. Ҳар бир номзод ўзи ҳақда доскага чиқиб гапириб берсин. Истаган саволингиз бўлса беринг, марҳамат. Аввал қизлардан бошлаймиз. Қани, Лола, чиқ доскага!

Лола чиқди. Кейин синфдошларига қараб гап бошлади.

– Менинг отим Лола. Биринчи синфда ўқийман. Ҳамма дарслардан беш оляпман. Мусиқа тинглаш, рақс тушишни ёқтираман. Мени сайласангиз, синфда тозаликни сақлашга ҳаракат қиламан.

Хадича муаллима мамнуният билан болаларга юзланди:

– Саволларингиз бўлса, марҳамат, бераверинглар. Қани Гулнора, тур, нима саволинг бор?

– Лола, сен қайси гулни ёқтирасан?

Лола саволга жавоб бермоқчи бўлганида синфхона эшиги очилди. Фарангиз уялиб-қимтиниб синфга кирди. Хадича муаллима ўрнидан туриб, унга яқинлашди. Кейин қовоқ уйиб, Меҳмонга қаради. Меҳмон ҳам ўрнидан турди:

– Фарангиз, мени кечир, лекин...

Хадича муаллима шогирдининг гапини қоқ ярмида бўлди:

– Бўлди, шу етади, Фарангиз катта қиз. Сенинг узрингни қабул қилди. Ўтир қизим жойингга. Хўш, давом этамиз. Қаерда тўхтагандик?

Шу пайт кутилмаган ҳодиса юз берди. Кўзлари ёшга тўлган Садоқат исмли қиз қичқира солиб, ташқарига отилди.

Эшик оғзида ишлаётган чилангар норозилигини билдирди:

– Болалар, жойингизда ўтирсангиз-чи! Сайловингизни тинчгина ўтказаверинг. Ҳар икки дақиқада эшикни очиб-ёпаверасизми? Ўзи сайлов дегани шунақа ғалва билан ўтади. “Вечни” ўртада бир ишқал чиқиб туради.

Хадича муаллима ҳам бу ҳолда шошиб қолди. Таажжуб ила болалардан сўради:

– Бунга нима бўлди? Ким хафа қилди?

Саволга Садоқатнинг партадоши Айтан жавоб берди:

– Малим, Садоқат ҳам синфком бўлмоқчийди. Лекин ҳеч ким унинг номзодини кўрсатмади.

Хонанинг эшиги очилиб, ичкарига иккита девдай тансоқчи кириб келди. Синфга чўккан сукунатни бир тансоқчининг йўгон овози бўлди:

– Муаллима, ўзи бу ерда нималар бўляпти? Ҳар уч-тўрт дақиқада эшик бир очилиб, битта бола йиғлаб чиқади? Нима безовталиқ? Рухсат берсангиз, қаршилиқ бўлмаса, биз ҳам ичкарига кириб, сайловларга кузатувчи бўлиб қатнашсак?

Хадича муаллима нима қиларини билмай қолганди. Ҳар қалай, бу икки барзангига рад жавоби беришни ўзига эп кўрмади:

– Марҳамат, фақат жим ўтиришингизни сўрайман.

Икки барзанги орқадаги кичик парталарга аранг сиқилишиб ўтирдилар. Хадича муаллима назоратни яна ўз қўлига олишга тиришди:

– Хуш болалар, қаерга келгандик?

Гулнора саволини такрорлади:

– Лола, сен энг кўп қайси гулни ёқтирасан?

– Атиргулни.

Хадича муаллима столининг орқасига ўтди. Кўзойнагини тақиб, болаларга юзланди:

– Лолага бошқа саволингиз бўлмаса, иккинчи номзодга ўтамиз. Ҳа, Жайрон, нимани сўрамоқчисан?

– Малим, мен сизга савол бермоқчиман.

– Эштаман.

– Нега келинлар оқ кўйлак кийишади?

– Оқ ранг покликни, ифбат ва тўғрилиқни, эзгулик ва софдилликни, севги ва муҳаббатни билдиради, қизим.

– Малим, бўлмаса нима учун куёвлар қора кийим кийишади?

– Ҳмм... Ҳалиги... Болалар, мақсадга ўтамиз. Кимнинг навбати? Матонат, кел. Ана шундай. Қани, ўзинг ҳақингда гапир.

– Менинг отим Матонат. Менинг отам вазир. Уйимизда бир ит бор. Мен итимни яхши кўраман. Дарсларимни бажариб бўлиб, ўйинчоқларимни ўйнайман. Китоб ўқийман. Менга саволинглар борми?

Гулнора қўлини кўтариб, савол берди:

– Сен энг кўп қайси гулни ёқтирасан?

– Мен энг кўп атиргулни ва қалампиргулни ёқтираман.

– Балли, қизим. Бор ўтир. Энди Фарангиз чиқсин. Қани, болам гапир-чи?

– Мен ҳақсизлик ва ёмонликларни ёмон кўраман. Туҳматчиларни ёқтирмайман. Синфком бўлсам, ёлгончиларни, туҳматчиларни муаллимимизга айтиб бераман. Саволингиз борми?

– Сен энг кўп қайси гулни ёқтирасан?

– Мен энг кўп атиргулни, қалампиргулни, кейин картошкагулни ёқтираман.

Хадича муаллима гапга аралашди:

– Ана, болажонлар, кўрдингларми? Қизимиз режаларни аниқ айтиб берди. Энди йигитларимизга ўтамиз. Қани, кел-чи, Али. Гапир, синфком бўлсанг, нималар қиласан?

– Биринчидан, отам бутун синфга ресторанида зиёфат беради. Малим, сизам борасиз. Иккинчидан, синфхонамизга тўриқ палос тўшаттираман. Учинчидан, отам бутун синфга янги стуллар олиб беради. Тўртинчидан...

– Сен худди сиёсатчиларимизга ўхшаб гапир-япсан. Бу ишларнинг синфкомликка нима алоқаси бор? Отанг мактабга ёрдам бермоқчи бўлса, сен синфком бўлмасанг-да бу ишларни қилаверади.

– Йўқ, малим. Отам, сен сайланмасанг, бу ишларнинг нима кераги бор, деб айтди. Яна айтдики, сайлангунча ваъда беравер, асосийси сайланиш, у ёғи унча муҳим эмас.

Муаллима нима дейишни билмай, яна синфга юзланди.

– Болалар, саволингиз бўлса, марҳамат.

– Мен савол берсам бўладими? – Жовид муаллимидан тасдиқ жавобини олиб, ўрнидан турди. – Али, ресторанга Ноила муаллимани ҳам чақирасанми?

– Чақираман.

– Менинг амаким ҳам келса бўладими?

– Албатта, бўлади. Нега бўлмасин?

Жовид хурсанд бўлиб, кафтларини ишқалади. Кейин ёнидаги қизнинг қулоғига пичирлади:

– Мен Алига овоз бераман.

Кейинги саволни Гулнора берди:

– Али, сен энг кўп қайси гулни ёқтирасан?

– Ҳаммасини, ваъда бераманки, мен синфком бўлсам, синфга ҳар кун янги гуллар опкеламан.

маслаҳат берамиз. Муаллим, биласиз, Огабола катта бир холдингнинг раҳбари. Мактабингизга ҳам фойдаси тегади.

– Мени бу ишга аралаштирманг. Мана, синф раҳбари бор. Хадича муаллима, агар менинг маслаҳатим сизга керак бўлса, ё туман халқ таълими бўлимининг, ё мана бу холдингнинг боласини синфком қилинг.

– Алибобо муаллим, унда синфдаги вазирнинг қизини нима қилайлик? Номзодлардан бирининг отаси вазир экан.

– Билмадим, бошим қотиб қолди. Ўзингиз бир йўлини топинг. Менам синфга кириб ўтираман, қани, охири нима бўларкин? Қани, сизлар ҳам кинглар. Ҳа, қизим, кел сенам. Отинг нима эди?

– Садоқат. Рухсатсиз чиқиб кетганим учун кечиринг.

– Ҳечқиси йўқ, қизим. Кир.

Ҳамма ичкарига кирди. Директор болаларга мурожаат қилди:

– Болалар, бу сайловларда ҳеч кимнинг кўнгли синиб қолишини истамаймиз. Шунинг учун Садоқатнинг ҳам номзодини илгари сурамиз. Менда саволингиз борми? Нима дейсан, қизим?

– Малим, сиз қайси гулни ёқтирасиз?

– Нима? Эсинг жойидами, қизим? Ўзимнинг гулим чиқиб турибди. Менинг қайси гулни яхши кўришим билан сайловларнинг нима дахли бор? Муаллима сиз давом этинг.

Хадича муаллима гапга тушди:

– Болалар, мана синфдошларингизни эшитдиларинг. Номзодларнинг режалари билан танишдинглар. Энди сайловни бошлаймиз. Демак, гап бундай: исм-фамилияларни ўқиймиз. Сиз ўзингизга ёққан номзод учун қўл кўтариб овоз берасиз. Кейин овозларни санаймиз. Энг кўп

овоз тўплаган синфком бўлади. Қани, Латиф, чиқ. Натижаларни доскага ёз. Биринчи номзодимиз Лола. Ким Лолага овоз беради? Офарин, яхши. Иккинчи номзод Матонат. Латиф, қўлларни санаяпсанми? Учинчиси Фарангиз. Жуда яхши. Тўртинчи Али. Кейин ким қолди? Тўғри, Элдор синфком бўлишни истамади. Демак, охиргиси Ориф экан. Энди натижаларни кўрамиз.

Хона эшиги очилди. Директорнинг котибаси кириб келди. Синфга кўз югуртириб, Алибобо муаллимни кўрди ва қичқирди:

– Алибобо Вайсалович, сизни шошилишч телефонга сўрашяпти.

Алибобо муаллим чиқиб кетди. Хадича муаллима директорсиз натижаларни эълон қилишни ўзига эп кўрмади. Шунинг учун гап бошлади:

– Болажонлар, сиз бугун биринчи бор демократик сайловлар иштирокчиси бўлдингиз. Демократия мана шу. Ҳали ҳақиқий сайловларда иштирок этишга ёшингиз етмайди. Аммо, сиз биринчи қадамни ташладингиз. Мустақил давлатимизнинг келажаги сизнинг қўлингизда. Шунинг учун ҳар доим демократияга содиқ қолишингизни, шу йўналишда фаолият кўрсатишингизни истаيمان. Сиз бизнинг умидимиз, эртанги кунимизсиз. Сизни бугунги сайлов билан табриклайман. Мана, бу сайловда сизнинг катта амакиларингиз кузатувчи бўлишди. Энди сўзни уларга берсак.

Хадича муаллима тансоқчиларни доскага чиқарди. Тансоқчилар бир оз ўнғайсизланиб, болаларга юзланишди. Биринчи тансоқчи гап бошлади:

– Вообщем, масала равшан. Қўлийлани кўтариб овоз бердийла. Яхши бўлди. Демократия бўлди. Ҳақиқий сайлов точний машинақа бўлади. Энди биза нимаям дердик. Ҳамма нарса как надо ўтказилди, шу!

Иккинчи кузатувчи гап бошлади:

– Ман кузатувчи сифатида айтишни истардимки, сайлов пайтида ҳеч қандай қонунбузарликларга йўл қўйилмади. Европа Иттифоқида ҳам бунақа одил сайлов бўлмаган. Битта бола “самоотвод” берди. Автоматически, сайловларга кирмади. Бу сайлов энг юқори стандартларга...

Хонанинг эшиги очилиб, тансоқчининг сўзлари қоқ ярмидан кесилди. Директор ичкарига кирди. Доскадаги натижаларга қаради. Кейин юзини Хадича муаллима ва тансоқчиларга ўгириб, деди:

– Сизлар мен билан бир дақиқа ташқарига чиқинглар. Болалар, сиз шовқин кўтармай туринглар. Биз ҳозир келамиз.

Хадича муаллима ва тансоқчилар залга чиқарчиқмас, директор шовқин сола кетди:

– Шу сайловларингиз бошга битган бало бўлди. Аввал туман халқ таълими бўлиmidан телефон қилишди. Кейин ишга шаҳар халқ таълими бўлими аралашди. Охирида вазирликдан ҳам кўнгироқ қилишди. Ҳатто Марказий сайлов комиссияси ҳам масалага аралашиб, ишимизнинг ғайриқонуний ва хато эканини айтди. Бюллетенлар тайёр эмас. Сайловчилар рўйхатга олинмаган. Хориждан бетараф кузатувчилар иштирок этгани йўқ. Сайловнинг легитимлиги аниқмас.

Тансоқчиларнинг бири суҳбатта аралашди:

– Буларни томи кетиб қопти ўзи. Була “ухлаш-яптими”, ўзи? Худди депутат сайлашяптими дейсан.

Директор норози оҳангда уларнинг овозини бўлди:

– Сизнинг эса гапиришга умуман ҳаққингиз йўқ. Расмий кузатувчилик васиқасини олганингиз йўқ. Рўйхатдан ўтмагансиз. Кузатувчимиз, деб қулоққа лағмон осасизлар.

– Ўв, Брат, қанақа лағмон, қанақа васиқа. Бошийзга от тепганми сиззи. Гаплашасанми ўв. Чиқ буёққа...

Иккинчи тансоқчи биринчисини тинчлантиришга уринди:

– Алишка, не надо! Бизани ўз ишимиз бор. Нима қилса қилувмийдимиз? Бизга нима?

– Бу нима деганинг. Оғабола Вайсаловичга нима дейсан? Ўғлини қонуний йўл билан синфком қилиб сайлашди-ку. Бу қурумсоқ ишни бузаяпти.

– Мен билан бунақа гаплашишга ҳаққингиз йўқ. Икковингиз ҳам мактабдан чиқиб кетинг. Йўқса, полиция чақираман.

– Ўв, нималар деяпсан? Сан манга “понт” билан гапирмагин, хўпми? Гапинг борми, чиқ, чеккада гаплашамиз. Полицияни сан эмас, ман чақираман. Ўв, Гоша, бу фармазоннинг машинасини ДАНдаги болаларга топшир, штрафнойга босишсин, кейин мияси жойига келади. Ман билан мунақа тонда гаплашмагин, а так синдираман ўв!

– Алишка, тинчлан...

Суҳбатта Хадича муаллима ҳам қўшилди:

– Бас қилинг. Болалардан ҳам баттарсиз. Шошманглар, вазиятдан қандай чиқамиз?

Алибобо муаллимнинг боши қотиб қолганди. Бунинг боиси кўнгироқларми ёки тансоқчиларнинг сўзларими, билиб бўлмасди. Синиқ нигоҳ билан муаллимага қаради.

– Билмадим. Яна уч дақиқадан кейин телефон қилишади. Ичкари кириб, болаларга бирор нима деб туринг. Чиндан ҳам Европадан кузатувчи чақирмаймиз-ку! Овоз бериш ошкора ўтди. Бюллетен-муллетен йўқки, бирор бало қилсак. Тфу, тентакка ўхшаб, ҳамма натижаларни доскага ёзиб қўйибсиз. Нима қилишга ҳам ҳайронман. Боринг,

болаларингизга бир нима деб туринг. Менам юқоридагилар билан маслаҳатлашиб кўрай.

Хадича муаллима эшикни очиб, синфга кирди. Болалар оёққа турди. Муаллима уларни ўтқизиб, жойига утирди ва кўзойнагини тақди. Қаршисида ўтирган болаларнинг самимий кўзлари билан тўқнашди. Юзага келган вазиятни болаларга қандай тушунтирса экан? Дунёда адолат ҳеч қачон устун бўлмаслигини буларга қандай айтсин? Қонун-қоидалар китобдаги каби татбиқ этилмаслигини қай тарзда билдирсин? Бир оз ўйлаб, кейин гапга тушди:

— Болалар, айтганимдай, бугун илк демократик имтиҳон топширдинглар. Жуда зўр бўлди. Бироқ, ҳали демократик тамойилларга ўтишимизга анча фурсат бор. Сайлов ҳам осон масала эмас. Бу жуда мураккаб жараён. Сайловчиларнинг сенга ишониши, сенга овоз бериши, сени яхши кўриши етарли эмас. Бунга тўғри тушунинглар. Натижа тасдиқдан ўтиши лозим. Биз сайловларни ўтказиб бўлдик. Албатта, дастлабки натижалар маълум. Аммо, расмий натижани эълон қилиш учун бир неча кун кутишимиз керак бўлади. Бунга юртимиздаги юқори идоралар, халқаро ташкилотлар ҳам тан олиши керак. Қоидаси шунақа. Тушундингларми?

1-“А” синф ўқувчилари бир овоздан “йўқ” деб жавоб қайтаришди. Хадича муаллима болаларга боқиб, чуқур оҳ тортди ва “очиғи бу ишларни менам тушунолмадим”, деди.

Мактаб қўнғироғи чалинди.

РАШОД МАЖИД

Рашод Мусайиб ўғли Мажидов 1964 йилда Ағжабади туманида туғилган. Боку Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. Бир қатор асарлари хорижий тилларга, жумладан, ўзбек тилига ҳам таржима қилинган. Айни пайтда “525-газет” газетасининг муассиси ва бош муҳаррири. Шу билан биргаликда Озарбойжон Ёзувчилар уюшмасининг ёшлар билан ишлаш бўйича масъул котиби. “Ҳали вақт бор”, “10 сентябрь” сингари бир қатор китоблари чоп этилган.

Госпиталдан чиқиб, машина томон юрди. Эскигина “06 Жигули”сини саксон олтинчи йида, шўро замонида муҳандис бўлиб ишлаб юрган кезларда, заводда навбатда туриб олганди.

Олд эшикни очиб, “такси” деб ёзилган пешлавхани олди-да, машина томига ўрнатди.

Шифохонага жарроҳ билан кўришиш учун келганди. Ўртанча қизини операция қилиш керак. Қайси дўхтир билан гаплашмасин, оғзидан уч юз долларнинг иси келади. Ҳарбий жарроҳларнинг бири эски бир оғайнисини таништириб қўйди. “Ҳам ишининг устаси, ҳам кўзи тўқ одам” дея тавсиф ҳам берди.

Гапи чин чиқди. Юз элликка кўнди. Яна ёрдамчиларига эллик долларча харжласа — иш битди ҳисоб. Юз эллик “кўки”ни нари-бери қилиб топди. Дўхтирлар операция қилмаса бўлмаслигини айтишгач, бола-чақасининг ризқини қийиб бўлса-да, шунча пул йиғиб қўйганди. Яна элликни қаердан топса бўларкин?

Ундан-бундан қарз-қавола қиларман, деб ўйлади. “Замонасига ўт тушсин, бировга оғиз очишга ҳам бетинг чидамайди. Пули борда ҳиммат йўқ, ҳиммати борда пул”.

Метронинг “Наримонов” бекатига етган пайтда оиласидан бирров хабар олиб ўтгиси ҳам келди. Аммо, ҳар доим одам олиб кетадиган бекатда бошқа машина йўқлигини кўриб, фикридан қайтди. Етти йилдирки, бу бекат унинг ишхонасига айланган. Ун етти йил ишлаган, ҳатто давлат мукофотларини ҳам олган завод бора-бора қуввати камайиб, ёпилиб кетди. Етти-саккиз ой у ер-бу ердан иш қидирди. Ҳаракатлари зое кетгач, бутун умидини машинага

тиқди. Қўшниси Ислоннинг маслаҳати билан киракашлик қилишга ўтди. Ислон бир пайтлар донғи кетган маданий моллар базасида ишлаган. Топиш-тутиши яхшийди. Қўни-қўшни сўраган нарсани омбордан ўз нархига келтириб берарди. База ёпилгач, Ислон тижоратга қўл уриб кўрди, иши терс кетиб, катта зиён кўргач, қулогигача қарзга ботди. Амаллаб қарзларидан қутулгач, нон пулини машина кетидан топа бошлаганди.

Олдинига Ислоннинг таклифини қайтарди. Кейин рози бўлишдан бошқа иложи қолмади. Бошида ёмон уялди. Баъзида машинага танишбилишлари, собиқ ҳамкасблари чиқиб қоларди. Пул олиш ноқулай. Бора-бора кўниқди. Бекатдан янги “ҳамкасблар” — янги дўстлар орттирди. Улар орасида ҳукумат ходимлари, дўхтирлар, муҳандислар бор эди.

Машинанинг ойнаси чертилгач, хаёли бўлинди. Ажнабийлар экан. Бири пакана ва семиз эркак, иккинчиси ўрта бўйли озгин аёл. Қўлларида бир нечта тўла халта бор эди. “Плиз, плаз” деганча орқа эшикни очди. Хотин амаллаб шаҳар томон боришларини тушунтирди. Машина метро қаршисидан бурилиб, Москва даҳаси томон учиб кетди. Кўзгудан эркакнинг лунжлари тинимсиз силкинаётганини кўрди. “Булар овқатни яхши ейишади”, ўйлади у. Халтадан чиқараётганида кўрдик, кавшаётган хўраги пахлава экан. Аслида бу амрикон пахлавани чайнамай ютаётганди.

Яқинда тикланган паст биноларни айланиб ўтиб, аёл курсатган баланд, чиройли иморат ёнида машинасини тўхтатди. Аёл олдиндан тайёрлаб турган битта ўн минг манатликни узатиб, “сах ол” (соғ бўл) деди. Тушиб, эшикни очди. Эркакни жағи ҳалиям тинмасди. Халталарни қўлтиғига аранг жойлаб, эшикдан чиқди. Эр-хотин “сэнк ю”

деганча янги бино тараф кетдилар. Машинани ўз уйи томонга бурди.

Чоғроққина ҳовлида яшашарди. Отаси ўша замонларда, ўғли энди уйланган кезлари мол-қўйини сотиб, шўронинг етти минг рублига олиб берганди. Ичма-ич икки хонаси, торгина ошхонаси, битта машина аранг сигадаган майдончаси бор эди. Ҳовлининг бир кунжида ўзи кичкина бир ҳаммом, бир холижой қуриб олди. Заводда неча йил навбатда турди. Бир хонали уй берар бўлишганди, нозланди. Уч болам билан битта катакка қандай сираман, деди. Озроқ чидасам, уч хонали уй оламан, деб юрди. У бўлди-бу бўлди, ҳукумат ўзгариб, завод ҳам ёпилди. Энди “ул” дейди ўзига ўзи. Ўша пайт бир хонали уйга бўлса ҳам илиниб қоларди-да, ҳарна!

Эшигига етиб, сигнал берди. Хотини дарвозани очди. Одатда пешин маҳаллар машинасини ҳовлига киритмасди. Ҳозир бир оз тамадди қилиб, бирпас мизғиб олгиси келди. Хотини дарвозани ёпди. Икки кўзини эридан узмасди.

Хотинига ҳарбий дўхтирнинг гапини айтиб берди. Сад чиройи очилди аёлнинг. Ошхонада еганини еб, орқа ётоққа ўтди. Хонанинг деразаси қўшнининг ҳовлисига очиларди. Қозон-товоқнинг тақ-туқи, сувнинг шириллаши ухлагани қўймасди. Аммо, бу гал нечукдир ҳаммаёқ жимжит. Хотини қўшнилари оғоҳлантирган кўринади.

Хотини авваллари завод боғчасида тарбиячилик қиларди. Шўро даврида боғчада ҳам сиёсий китоблар бўларди. Ҳукумат ағдарилгач, кимдир Эрондан келтирган кириллча алифбодаги китоблардан тўрт-бештасини боғчага ҳадя қилганди. Завод тугаб, боғчанинг эшигига қулф тушди. Хотини боғчадаги ўша китоблардан битта-иккитасини уйга олиб келди.

Хотинининг соатлаб китоб ўқиб ўтириши унга галати туюларди. Аёл тез-тез Қуръондан, Муҳаммад пайгамбарнинг ҳаётидан гапириб қоларди. Унинг кофирларга бериладиган азоблар ҳақидаги афсоналари эркакнинг юрагига ваҳима соларди. Шундай пайтда хотинининг сепсандигига тўрт буклаб яшириб қўйган фирқа паттаси ёдига тушарди. Ўн икки йил қўмфирқа аъзоси бўлди. Ҳар ой маошидан бадал тўлаб турди. Улар 20 январда Бокуга қўшин киритиб, тинч аҳолини қонга ботирган пайти фирқа паттани йиртиб отгиси келди. Яна фикридан қайтди. У айб фирқада эмас, Горбачёвда деб биларди. Шунинг учун фирқа паттасини сақлаб қўйди.

Кун келиб Ёлцин фирқа фаолиятини тўхтатиш тўғрисида қарор чиқарди. Ўшандаям паттани ташламади. У ўша замонларнинг ортга қайтишига ишонарди. Шундай катта мамлакатнинг жимгина йўқолиб кетишига ишонмасди.

Авваллари хотинининг динга қизиқишини ҳам ўткинчи санарди. Лекин уйидаги диний китоблар сони орта борди. Хотини уйда ҳам бошига рўмол ўраб юришга ўтди. Қўшни хотин-халаж ҳам тез-тез унинг уйига кириб-чиқиб турарди. Кун сайин бегона аёллар ҳам уйига серқатнов бўлиб қолди.

Кунларнинг бирида хотини бир қизиқ гап айтди. Аёли тушида оқ саллали бир нуроний чолни кўрибди. Унга чол жимирлаб турган олтин косада нимадир ичирибди. Эрталаб туриб, у ўзида галати аломатларни сеза бошлабди.

Хотинидаги бу ўзгаришларни ишсизлик, пулсизлик ва камбағалликдан билди. Хотинини бир-икки яхшилаб уришиб берди. Уйга бегоналарни умуман киритмасликни айтди.

Бир кун Ислон уни бир пиёла чойга чақирди. У Машҳадга бориб келгач, ичишни ташлаган,

анча босилиб қолган, калтагина соқол ҳам қўйиб, масжидга қатнай бошлаганди. Ислом ундан бор гапни эшитиб, уни тинчлантирди. Ҳар бандага бундай каромат насиб этавермайди, деди. Уйингга илинж билан келган аёлларни ноумид қайтарма, майли, хотининг уларнинг ҳожатини чиқарсин, савоб бўлади, деди. Ислом унинг ўзини ҳам йўлга солар бўлди. “Ичишни ташла, ҳажга бориб кел, фирқа паттангни йўқот, у уйда бундай ножоиз нарсаларни сақлаш ҳаром”, деди.

Бошида Исломнинг гапларига унча эътибор қилмади. Кейин хотинининг гайриоддий хислатларига ўзи ҳам ишона бошлади. Бир куни аёл ўртанча қизининг касал бўлиши ҳақида туш кўрганини айтди. Икки ҳафтадан кейин ростдан ҳам қизини дўхтирга кўрсатар бўлди. Қизча кундан-кун озиб борар, ҳеч нарса емасди. Дўхтирлар унинг битта буйраги ишдан чиққани, шошилиш чора кўриш лозимлигини айтишди. Шундан, у хотинининг янги хислатига ишонди, ҳатто унга бир оз кўркүв билан қарай бошлади.

...Кўзини очган пайтда хотини бурчакдаги қутининг ичидан ниманидир қидирарди.

– Мошооллоҳ. Яхши ётиб турдингизми?

Соат бешга яқинлашиб борарди. Юз-қўлини ювиб, уйга қайтди. Стол устида бир стакан чой ва сариқ тусли аёллар сумкаси турарди.

– Бу нимаиди, хотин?

– Қизларингиз мошиннинг ичидан топибди.

– Очиб кўрдингларми?

– Очишган экан, қўлларида олиб қўйдим, ёпиб шу ерга опкеб қўйдим.

Сумканинг оғзини очди-да ичидагиларни бир-ма-бир стол устига қўя бошлади. Аёл тик турганча унинг ҳаракатларини қизиқиш билан кузатарди. Қизлари ҳам эшик олдида бўйинларини чўзганча

оталари томон бўйлашиб турарди. Ўртанчи қизнинг юзига табассум югурди. Тароқ, кредит чиптаси ва... ўн етти дона бели синмаган юзталиқ доллар, иккита эллиқ мингталиқ, бир даста ўн минг ва мингталиқ манатлар.

Энг аввал кўз олдига ажнабий эркакнинг лўқиллаб турган жағлари келди.

– Боя мошинимга эр-хотин амриконлар минувди. Ўшаларники бўлса керак. Уйларини биламан.

Қизлар эшик оғзидан кетдилар. Хотини стаканни қўлига олди.

– Совиб қопти. Бошқа опкеламан, – деди.

Радиодан сўнгги хабарлар ўқиларди. Бокуга Қорабоғ арманилари келганмиш, эртага 11 сентябрь куни кетишаркан. Қорабоғ Озодлик ташкилоти вакиллари норозилик намойиши ўтказибдилар ва ҳоказо...

Чойни ичиб, сумкани олди-да, уйдан чиқди. Дарвозани очиб, машинага ўтирди. Ҳовлидан чиқаркан, хотинига дарвозани ёпишни тайинлади. Хотини дарвозанинг бир тавақасини ёпаркан, эри эшитадиган товущда “улардан ёруглик чиқадиғанга ўхшамайди”, дея пичирлади. Хотинининг муз каби совуқ сўзлари боягина ичига оқиб кирган илиқлик узра ёйилди. Ўша илиқлик нималигини энди тушунди. Ҳозиргина у бояги семиз кишининг хотини уни кўриши билан қувониб кетади, ўн еттита юзталиқнинг ҳеч бўлмаса биттасини кармонидан чиқариб, суюнчи дея қўлимга тутқазади, эртагаёқ ҳарбий дўхтир билан ҳисоб-китоб қиламан, деб турганди. Хотинининг бу гапидан кейин юрагига ғашлик оралади.

Машинани метро яқинидаги бекатга қўйди. Яна учта машина турарди. Ҳайдовчилар йўловчи кутаётганда машинанинг ичи қизиб кетмасин

учун эшикларни очиб, ўзлари дарахт соясида гаплашиб ўтирардилар. Акиф билан “дўхтир” уни кўришгани ҳамона оёққа қалқдилар.

— Иккита амрикон, ким билсин, сени қидириб келишди-ёв. Визитка ҳам ташлаб кетишди. Ёнида тилмочи ҳам бориydi. Ўзларининг айтишича, қизил Жигулига ўтиришган экан, хотиннинг сумкаси мошинда қоп кетибди, шопирнинг сеникидай қоп-қора мўйлови боракан. Ўша сен бўсанг керак-да? Ўв, сумкасида бирор нарсан бор эканми, ўзи?

Энди жавобга оғиз жуфтлаганида “дўхтир” тилга кирди:

— Бе, бўлмаса, шунча йўлга овора бўлиб келармиди? Улар майда-чўйда нарсаларга ўзини уринтириб ўтирмайди, ҳей! Камида мингта “кўки”дан бордир-ов? Обориб берсанг, индамай юз долларини сенга илинишади. Ҳей, акаси жонидан, битта зиёфатга тушдинг-а?

— Мингдан кўп, мошинимда турибди. Ўзи обориб бермоқчи бўп турувдим.

Акиф ташрифномани узатди.

— Манзилни биламан, — деди, лекин визиткани олди. Инглизча битикларга тиши ўтмади. Фақат “Жим” деганини ўқий олди, холос. Ёрлиқ орқасида схема чизилган, яшайдиган уйининг 11-қаватига белги қўйилганди.

— Яна ҳақ бермай қочиб қолмагин-а?

Улардан осонликча қутулиб бўлмаслигини биларди, шунинг учун:

— Хотиржам бўларинг, юзта чўзса, ҳақ бериш мендан, — деди.

Машинани Баксовет томон ҳайдади. Мана, бояги бинога ҳам етиб келди. Темир панжарали бино эшигига яқинлашиб, визиткани кўрсатди. Қора кийинган, қотма қоровул кўз учида визиткага қараб, жойига қайтди. Ким биландир телефонда

гаплашиб, “ўн биринчи қаватга чиқасан, кутиш-япти сени”, деди. Машинадан сумкани олиб, лифтга кирди.

Даҳлиздаги икки эшикнинг бири қия очиқ турарди. Ичкаридан овоз келарди. Эгилиб, очиқ эшикдан мўралади. Бояги семиз эркак уни кўрган заҳоти “плиз, плиз” деганча, қучоғидаги пахмоқ кўпшакни сийпалай-сийпалай даҳлизнинг орқа тарафига ўтди. Жимлик чўкди. Кўп ўтмай эркак кириб кетган хонадан бояги хотин чиқиб, унга яқинлашди. Сумкани олиб очди, ичига кўз югуртирди. Кейин кармонни очиб, долларларни санади. “Тўғри”, деди ва қўлидаги шақилдоқ пулларни силкитди:

— Бунга Жим и-ит олмоқчи, биласан? — деди чучмал талаффузда.

Кейин пулларни сумканинг ичига солиб, қўлини чўзди:

— Соғ бўл, джу-уда хурсанман.

Семиз эркак яна қучоғидаги итини ялаб-юлқаб, тиржайганича бу хонага ўтиб кетди. Йўл-йўлакай ниманидир кавшаб борарди.

Ҳафсаласи пир бўлиб, аёлнинг қоқсуяк қўлларни сиқиб қўйди-да, ташқари чиқди. Лифт тутмасини босди. Кўз олдига аввал хотини, кейин қизининг касалванд чехраси келди. Кейин дарахт соясида гурунглашиб ўтирган шопир оғайнилари эдга олди. “Келтириб бермасам бўларкан, ўйлади ўзича, менинг машинамда қолиб кетганини ҳеч ким исботлай олмасди-ку?” Кейин хаёлига паққос урилган бу фикрдан ўзи уялиб кетди.

Эшик очилиши билан қаршисидан чиққан кичик бир лайча акиллаганча унинг оёғига ёпишди. Капалаги учди. Лайчанинг ипидан ушлаб олган ёшгина йигит истеҳзо билан “қўрқма, индамайди”, деб қўйди. Эшик оғзида янги Жип турарди. Очиқ

ҳаводан бир тўйиб нафас олди-да, машинага ўтирди.

“Бу юлгичлардан бизга наф йўқ”. Анчадан бери сиёсий гурунгларга қўшилиб қолса, шўро даврини, ўрисларни мақтаб кетарди. Амриқонинг нефтимизни аёвсиз талаётгани, фақат ўз манфаатларини ўйлаётгани ҳақида тинимсиз гапирар, фикрини исботлаш учун қатор мисоллар ҳам келтирарди. Ҳозир умрида илк бор унга рўпара келган амриконларнинг бу муомаласи улар ҳақидаги тасаввурларини яна ҳам тиниқлатди. Ошналари билан дардлашиб, юрагини бўшаттиси келди. Метро яқинида, қадрдон дарахт ёнида тўхтади.

Бари суюниб қарши олди. Акиф сўради:

– Ишлар қалай, жигар? Бирор нима ундирдингми?

– Ҳа, – деди, – юзта беришди.

– О, яхшигина эрийдиган бўпсан-ку? – бу гапни “дўхтир” айтди.

– Мошинни қўйиб келсам, майлими?

– Нима, биз билан сенам отмоқчимисан, – сўради Акиф.

Машинани дарвоза оғзида қолдирди. Ичкарига кириттиси келмади. Эшикдаёқ хотини “Қалай бўлди?” дея сўради.

– Сенинг айтганинг бўлди.

Пойабзалини ечиб, ётоқхонага ўтди. Сандиқни очиб, қизининг операцияси учун йиғиб қўйган пуллар орасидан ўнта ўн мингталикни олиб, чўнтагига солди. Яна сандиқнинг оғзини яхшилаб бекитди.

Туфлисини кияётганида хотини сўради:

– Йўл бўлсин?

– Кечроқ қайтсам керак. Жўралар билан ўтиришимиз бор эди.

Хотинининг юзида норозилик аломати зуҳурланди.

Акиф эшик олида турарди. Машинасига бориб ўтирди.

– Мошинингни қўйиб кетмоқчийдинг-ку?

– Мен ичмайман, дўхтир билан оласанлар.

Ҳар доим ўтирадиган кафега келишди. Ташқаридаги столлар бўш эди. Жойлашиб, кабоб буюришди. Ўн дақиқа ўтмай, “дўхтир” ҳам келди. Воқиф аслида болалар шифокори эди. Лақаби ўшандан қолган. Тиббиёт олийгоҳини битирган. Бир-икки йил ишлагач, тушум кам, дея ўзини савдога урган, Исломга ўхшаб, зиён кўргач, шу касбни танлаганди.

Акиф эса, тарих факультетини битириб, анча вақт академияда ишлаган, ҳатто илмий иши ҳам ҳимояга тайёр эди. Шўро қулагач, “бор-э” деди-ю, машинага ўтириб, киракашликка ўтди. Беш йилдирки, тўртта гилдиракнинг кетидан оила тебртади.

Биринчи қадахни унинг, оиласининг ва касал қизининг соғлиги учун олдилар.

Кейин Акиф ва “дўхтир”нинг соғлиги учун қадах кўтардилар. Шиша охирлаб қолган эди. Ўзи ичмаса-да, қадахсўз айтгиси келди:

– Шу қадахни ўз сиҳатимиз, ўз халқимизнинг соғлиги учун олинг. Мен ҳар доим бу амриконларнинг бизга бир чақалик нафи йўқлигини айттардим. Бугун яна бир бор амин бўлдим. Ким бўлмасин, йўқ жойдан топилиб келган бир минг етти юз долларининг юзидан кечарди-ку? Аммо улар бир червон ҳам бермади. Улар менга отасидан қарздор одамга қарагандек қаради. Ўрис бўлса берарди, немис бўлса берарди, – у бир оз пешонасини қашиб, қўшиб қўйди: – борингки, армани бўлсаям, берарди. Бу ... амрикон бермади.

Духтир билан Акиф жойларида бир-бирига қараганча қотиб қолишди. Кейин бараварига дастурхон устидаги совиган қуйруқ ва лўлакабобларга тикилишди. У эса ҳамон гапида давом этарди:

– Ажабланманг, оғайнилар! Мен бу зиёфатни сўзимнинг ростлигига амин бўлганим учун бер-япман. Насиб бўлса, боламни бир амаллаб операция қилдираман. Шу пайтга қадар ўша туллак амриконлардан ҳеч бўлмаса биттаси билан юзма-юз келишни истагандим. Мана, кўрдим. Ва ҳаммасига ишондим. Улар гулдек бир мамлакатни таг-тути билан йўқотдилар. Ичимизга нифоқ солдилар. Ишсиз, кучсиз қолдирдилар. Ҳозир ҳам бизни талаб ётишибди. Нефтимизни сув текинга олиб кетишяпти. Бизни эса одам ўрнида кўришмайди... Сарсон, битта ароқ...

Акиф нимадир демоққа чоғланганди, улгурмади:

– Ичаман, қуй, бугун тўйгунимча ичаман.

...Кафедан чиқишганда соат бирга яқинлашган эди. Акиф аввал уни, кейин духтирни элиб қўйиши керак эди. Дарвозанинг олдида тўхтадилар. У йўл-йўлакай бояги мавзуда гапириб келди. Акиф зўрга уни гапидан тўхтатиб, машинадан туширди.

– Мошинингни ўзим ичкари киритиб қўяйми? – сўради Акиф дарвоза олдида турган машинага имо қилиб.

Эътироз билдирди. Чўнтакларни пайпаслаб, калитни қидирди. Тополмай, ичкари кирди. Хотини шовқиндан уйғониб, ҳовлига чиққан эди.

– М... мо-ошин-н-ни...қўяве-ер, қ-қоп к-кетав-версин ташқ-қарида-а, ў-ўлмайди-и-и!

Хотини машина ташқарида қолмасин, ўтган бор, қайтган бор, деб айтмоқчи бўлди. Кейинги пайтларда машиналарнинг олд ойнаклари, гилдиракларини угирлаб кетиш ҳоллари кўпайган.

Унинг ичкарига кира солиб, кийим-пийими билан ўзини ётоққа урганини кўриб, индамади.

– Хафа бўлманг, ҳали ҳаммаси яхши бўлади, – деди хотини унга юзланиб. У эса аллақачон тара-шадек қотган эди.

Саҳар пайти миясида турган қаттиқ огрикдан уйғониб кетди. Хотини унинг қаршисида тўшак устига ўтириб олганди.

– Ёмон туш кўрибман, катта-катта бинолар ёниб, култепага айланаётганмиш.

– Мошинга қараб қўйдингми?

– Жойида турибди.

– Қизинг қалай?

– Яхши. Лекин... кўнглим ниманидир сезяпти. Барака тошгур, шу заҳри заққумни ичманг!

– Бўпти, энди ичмаганим бўлсин. Эртадан ма-читта бораман. Тавба қилдим, – дея бошини ёстиқ-қа буркади.

УЛВИ БУНЁДЗОДА

Улви Юсуф ўғли Бунёдзода 1969 йил 23 сентябрда Гўйча вилоятининг Босаркечар тумани Касамаи қишлоғида туғилган. Озарбойжон Давлат чет тиллар институтида тахсил олган. Ўқувчилик йилларидан бошлаб шеър, ҳикоя ва таржималари мамлакат нашрларида чоп этила бошланган. Араб, форс, рус, ўзбек тилларини мукаммал билган. Улвининг талабалик йиллари мамлакатнинг нотинч, долғали даврига тўғри келди. 1990 йилнинг 20 январида Шўро қўшинлари Боку шаҳрида ўтказилган тинч намоийишни шафқатсизларча бостирган чоғида фожиали ҳалок бўлган. Бокудаги Шаҳидлар хиёбонига дафн этилган. Қисқа умри давомида салмоқли ижод намуналарини мерос қолдирди.

САДОҚАТ

Бу ривоятни бувимнинг тиззасига ўтириб тинглаганман. Нақл қилишларича, араб саҳроларидан бирида оқ “кулоҳ”ли баланд бир қоя бор эмиш. Узоқдан қараганда, у бошига оқ рўмол ўраб олган қора кийимли гўзал қизни эслатармиш. У қора отнинг белига миниб, бир оз олдинга энгашганича елиб бораётганга ўхшармиш. Гўзал от устида бораркан, кўзларини бекитаёзган рўмолини бир қўли билан нари суриб, ортига ташвишли нигоҳ ташлаётир... Яқинлашиб борганингиз сари қиздан ному нишон қолмасмиш, қаршингизда виқор-ла ушшайиб турган улкан қоядан бўлак...

Йўқ, бу воқеани менга эски хотираларим эмас, айнан кўзларим эслатди, кўзларим...

Энтикиб самога термидим. Гапиришга сўз тополмасдим.

— Садоқат, — дея пичирладим у томон бир оз суриларканман. — Қара, саҳнага қанча кўзлар тикилиб турибди.

Қиз аввал менга, кейин мен қараган тарафга боқиб жилмайди:

— Бир жуфт, икки жуфт, уч жуфт...

У кўкдаги юлдузларни, мен эса, ердаги — яшил кинотеатр саҳнасига қадалган кўзларни санай бошладик. Бирдан Садоқат болаларча бегубор ҳайрат билан кўкда сузиб юрган Ойга ишора қилди:

— Қара, унинг шошиб келишини!

Ойга қарамадим. Садоқатнинг юзига боқдим. Назаримда Ой ҳам нурини, худди тўй атри мисол қизганмасдан ана шу зебо юзларга сочарди. Фақат

унинг кўнглини оғритиб қўймаслик учун истар-истамас кўкка бўйландим. Чиндан Ой қаёққадир шошилаётганга ўхшарди. Кўп ўтмай, шуълалар бошқача жилоланиб, концерт бошланди. Ой-юлдузлар билан хайрлашиб, саҳнага кўз тикдик.

Садоқат билан ёнма-ён ўтириб, концерт томоша қилаётганимга ишонгим келмасди. Иш нимадан бошланганини эслашга уриндим. Ҳа, ҳаммаси ўзимга ўзим яхшилаб танбеҳ берганимдан кейин бошланди.

– Йигитга ўхшасанг-чи, бундоқ, – дедим, – гапинг бўлса, боргин-да, дангал айт-қўй. Қачонгача тиши оғриган бемордек, тонг отгунча тўшагингда тўлганиб чиқасан. Кўп ўйлаган, оч қолади. Эртагаёқ бориб, масалани кўндаланг қўй!

Эртаси куни ҳамма маърузалар қулогим остида кечаги хитобнинг такрори бўлиб жаранглади. Охирги пара тугаши билан ҳаммасини яна бир карра мулоҳаза қилиб, Садоқатнинг ёнига бордим. Нимадир ёзиб ўтирарди.

– Садоқат, – дедим журъатимни тўплаб. – Овозим титраганини сездим. Бошини кўтарди. Жим турганимни кўриб, кулимсиради. Кейин дафтарларини йиғиштириб, сумкасига жойлаштира бошлади. Унинг кетиб қолишидан кўрқиб, фикримни тамомлашга ошиқдим.

– Садоқат, сенга гапим бор эди, балки бир оз... шошилмай турарсан?

Сўзларим ўзимга шу қадар қуруқ ва кулгили туюлдики, нима қилишни билмай, юрагимнинг дукиллашига қулоқ тутдим. Назаримда бу сокин аудиторияда ҳозирнинг ўзида момақалдироқ гулдираб, тўфон турадигандек эди. Бехос, Садоқатнинг овозидан ўзимга келдим. Чамаси

у исмимни тилга олди. Кейин эшик тарафга одимлади. Балки у ҳеч нарса демагандир? Балки нимадир деган бўлса-да, эшитмагандирман? Э Худо! Одам деган шунақа ландавур бўладими?

Энди яна уни қачон холи топа оламан? Яхшиямки, ўзи тўхтади. Аввалига исмини айтди, кейин:

– Бугун шошиб турувдим, – деди. – Таклиф этилганман. Бормасам бўлмас.

“Қаёққа шошиляпти? Ким қаерга таклиф қилдийкин? Сўрасам, тўғри бўлармикин? Нега юрагим бунча безовта?”

– Садоқат қаерга... бормоқчийдинг?

Жавоб қисқа ва лўнда бўлди:

– Яшил кинотеатрга.

“Яшил кинотеатрга? Ким билан боради? Демак... Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Буниям сўрасам бўлмас...”

– Бугун бадий ҳаваскорлик жамоаларининг концерти эди. Опам ҳам чиқиб қўшиқ айтади. Унга, албатта, бораман, деб сўз берганман.

Безовталигимни юзимдан ўқидими, ҳар қалай, ана шундай, атрофлича маълумот берди. Елкамдан тоғ ағдарилгандек бўлди. Кўз олдим хиёл равшан тортди. Демак, опаси уни концертта таклиф қилган. Мен ҳам борсам бўлармикин? Садоқат билан бирга. Аммо, чипта масаласи... Борадиган бўлсам, икки кишига чипта олишим керак. Чўнтагимга қўл солдим. Бармоқларим тимирскиланиб, пул қидира бошладилар. Чақалар бир-бирига урилиб, жиринглаб кетди. Уч манатли пулим бўлиши керак эди. Қаерда қолдийкин? Манави қоғоз парчаси бўлса керак.

– Нима дединг? – Садоқат кўзларини сузиб, менинг тушуниксиз гўлдирашимдан маъно излади. Ўзимча нималардир деган бўлсам керак?

– Шу...

– Нима шу? Нега бунча талмовсирайсан, овсар?
Гапирсанг-чи, жавоб кутяпман.

– Шу... менам борсам, қаршимасмисан?

Индамай ерга қаради. Яна ўпкаларим тўлиб бўшашди. Ростдан чўнтагимдаги пул уч манат-лимикин? Балки бир манатлидир? Эрталаб бирор нарсага пул сарфламаганмидим?

– Қаршимасман, кетдик. Бари бир уйга борадиган бўлсам, концертга кеч қоламан. Тўғри бораверамиз. Синглимнинг таклифномаси сенга насиб қилган экан...

...Ҳозир опам чиқади. Эшитдингми? Унинг исмини эълон қилишди.

Қўлимга кимдир тегиб кетгандек бўлди. Сесканиб Садоқатга қарадим.

– Уйғотиб юбордимми?

Жавоб ўрнига айбдорона илжайдим.

Қизарган юзларидан, думалоқ сийналари орасида бир-бирига маҳкам чирмашган бармоқларидан унинг ҳаяжонда эканини пайқаш мумкин эди. Унинг ҳолати менга ҳам таъсир қилди. Қисқа-қисқа нафас оларканман, гоҳ саҳнага, гоҳ Садоқатга тикилардим. Саҳнадаги қиз малоҳат ила куйларди.

Олқишлар бошланди. Мен ҳам ҳамма қатори ўрнимдан туриб, қарсак чалар, залдаги томошабинларнинг олқишига ҳамоҳанг қичқирар, Садоқатнинг опасини саҳнага чорлардим. Кейин Садоқат ёдимга тушди. У тарафга ўтирилдим. Ва... кўз олдимда ўт чақнагандек бўлди. Садоқат кўзим аралаш юзимдан ўпиб олди. Концерт қачон тугаганини эслолмайман. Гарансиб қолгандим. “Нефтчилар” проспектига тушдик. Садоқат менинг қўлимдан тутди.

– Мени кечир, – деди бошини қуйи солиб.

Ҳаяжондан ўзимни йўқотиб қўйгандим. Нимадир демоқчи эдим, имкон бермади. Тўхтаб, йўлимни кесди.

– Мана, етиб ҳам келдик.

Чиндан ҳам етиб келибмиз. (Садоқатнинг уйини яхши билардим). Тек қотганча у билан қай тахлит хайрлашиш ҳақида ўйлардим.

– Нима ҳақида ўйлаётганини, менга нима демоқчи эканини ҳам биламан. – Садоқат кўзларини дафъатан ердан юзимга қадади. Унинг негадир овози титраб, томчидек лаблари орасидан сизиб чиқди. Кўзларим юмилди. Назаримда турган еримиз асфальт йўлак эмас, баҳор ёмғиридан сўнг камалак инган чаманзор эди. Булутлар орасидан мўралаган қуёш нурлари остида майсалар устида туриб қолган шаффоф томчилар олмос зарраларидек тиниқ шуъла сочарди. Биз ана шу гўзаллик қўйнида ёлғиз эдик. Садоқат қўлларини кенг ёйганча чаманзор узра худди камалакни бағрига босмоқчидек югуриб борарди. Унинг янғроқ овозидан майсалар, чечаклар титраб, бағридаги томчиларни пойига дурдек тўкарди. Бирдан ҳушёр тортдим. Садоқатнинг титроқ лаблари оҳиста пичирларди.

– Мен унаштирилганман... Қаллигим яқинда хизматдан қайтади.

Кўз олдимда зулмат қуюқлаша бошлади. Қулоқларим остидан унинг қадам товушлари олислаб борарди. Бора-бора “тақ-туқ” товушлар ҳам йўқолиб, қулогим том битгандек бўлди.

Уйқудан уйғонгандек, у кетган тарафга олазарак қарадим. У рўпарадаги қора тошдан қурилган баланд бино ёнида мендан кўз узмай турарди. Кулакула қўлидаги оқ даструмолини силкитиб, мен билан хайр-хушлашаётган эди. У тарафга югурдим. Ёнига етиб борганимда ҳайратдан тош қотдим. Кимдир беҳос юзимга тарсаки туширгандек бўлди. Қиз турган ерда қора тошдан тикланган шу бино юксалиб борарди.

ИНСОН

Кекса файласуф соҳил бўйидаги хиёбонда денгизга яқин қўйилган ўриндиқлардан бирининг ёнида тўхтади. Бармоқлари билан оқ, жингалак сочларини тараб, билинар-билинемас хўрсинди. Кўзлари номаълум нуқтага қадалганча қотди. Кейин “Эҳ дунё, дунё” деганча ўриндиққа чўкди.

У машҳур олим, дунёга донги кетган академик эди. Жамиятни тараққий эттириш борасида доҳиёна фикрлари ила элга танилган, жилд-жилд китоб ва дарсликлар яратган эди. Ўғил-қизлари ҳам ота изидан бориб, илм йўлини танлаган эдилар. У ҳамманинг назарида бахтиёр инсон эди.

Кекса файласуф ҳаммага ухшаб фикрламасди. Ҳозир ҳам денгизга термилганча, босиб ўтган йўли, дунёи дуннинг ўткинчи ва бевафолиги ҳақида ўй сурмоқда эди.

– Амаки, Худо йўлига хайр қилинг!

Кекса олимнинг қаршисида етти-саккиз ёшлар чамасидаги юпун кийинган бир бола қўл чўзиб турарди.

Олим аввал нима қиларини билмай турди. Болани қувиб юборишни ҳам, беш-тўрт танга садақа бериб жўнатишни ҳам билмасди. Ногоҳ бу гўдак билан суҳбатлашиш, уни бу нолойиқ, йўлдан қайтариш фикри туғилди.

– Бу ёққа кел, болам! Ўтир ёнимга.

Бола индамай унинг айтганини қилди.

– Отинг нима?

– Инсон.

– Нима? Шунақа исм ҳам бўларканми?

– Билмасам.

– Бу исмни сенга ким қўйган? Инсон ўзини бунчалар ерга урмаслигини айтмаганми онанг?

– ...

Қариянинг кайфияти бузилди. У суҳбати қўр олмаслигини англаб, боланинг жавобини бериш учун чўнтак ковлади. Аксига олиб, майда тополмади. Кейин гуноҳкор қиёфада боланинг юзларига тикилди. Унинг нигоҳлари лоқайд эди. Кетиш учун ўрнидан турди. Бироқ, кекса файласуф болани қуруқ қўл билан қайтаришни истамасди. Ҳамёини чиқариб, ун манатлик тутқазди.

– Анави музқаймоқ сотаётган аёлга обор, майдалаб берсин. Бир манатини ўзинга опқоласан. Қолганини опқочиб кетмассан, ҳар қалай?

– Опқочиб кетаман!

Қариянинг жаҳли чиқиб, пул тутган қўлини тортиб олди. Ҳайрат билан боланинг кўзларига тикилди. Боланинг қиёфасидаги аввалги бефарқ ифода йўқолмаганди.

– Бўлмаса, бор, ишингни қил, Инсон!

Бола қимирламай тураверди. Қариянинг гаши келди. Болани сўкиб, ҳайдамоқчи бўлди. Унинг кўзларида алақандай мавҳум бир учқун чақнаб турарди. Бу учқун қариянинг ҳам кўнглига недир қўр солгандек бўлди. Фикридан қайтди. Ҳамон қўлида тутиб турган пулни яна болага узатди, бу гал мулойимлик билан гап қотди:

– Майли, болам, олақол. Ҳаммаси сенга!

Бола пулни олиб, қариядан узоқлашди. Олим анчагача фикрини бир жойга жамломай турди. Қизиқ, боланинг нимаси уни ўзига бунча боғлаб олдийкин? Нега унинг юраги бирдан бу қадар юмшаб кетди? Бу марҳамат ҳиссимиди ёки ғазаб? Кимдан, нима учун ғазабланиши керак? У болани дарров жўнатворганидан хийла афсусланди. Ўнгу сўлига қайрилиб қаради. Бола кўринмасди. Кейин яна бошини эгганича ўзининг хаёлий оламига гарқ бўлди.

...Кўп ўтмай, қадам товушларидан сергакланиб, бошини кўтарди. Қаршисида бояги болакай турарди. Аввалига қувонди, кейин таажжубланди. Яна бир лаҳзадан сўнг ич-ичдан ғазаб тошгандек бўлди. Болага қараб бақриб берди:

– Ҳа? Яна нимага келдинг? Тинчгина ўтиргани қўясанми, йўқми?

Қария зарда билан туриб кетмоқчи бўлди. Болакай қўлини нимдош шимининг чўнтагига солиб, бояги ўнталикни чиқарди ва қарияга узатди:

– Манг, амаки, олинг пулингизни!

Кекса файласуф ҳайратдан қотиб қолди.

– Нега? – сўради паст овозда.

– Ойим “Обориб бер, бу одамнинг пули бизга керакмас, ўзига кафанлик олсин”, дедилар.

– Онанг қани? – қариянинг юраги музлаб кетгандек бўлди. Ўрнидан турмоқчи эди, бели зирқираб кетди.

– Ана, кетяптилар-ку!

– Бор, тез бориб, онангни қайтариб кел! – деди қариянинг ҳаяжондан нафаси бўғзига тиқилиб.

– Келмайдилар, ойим сизни қаргадилар-ку!

– Онангни оти нима?

– Наргиз.

“Наргиз” — файласуф хаёлга толди. Наргиз! Бу исм файласуфнинг, виждонидаги қора доғ мисол муҳрланиб қолган.

...Саккиз йил илгари ҳеч кими йўқ, узоқ қишлоқдан келган бир қиз ўғлининг тўрига илиниб қолганди. Албатта, ўғли ҳам бир оз ёшлик қилган, ҳирсини жиловлай олмаган. Қизнинг бўйида бўп қолган... Иш ҳатто судлашишгача бориб етди. “Адолат” судининг “адолат”ли қозиси машҳур файласуфнинг ҳурмати юзасидан, нозик одамларнинг аралашуви туфайли “одилона” қарор чиқарди. Наргиз ҳурматли бир оиланинг номига

иснод туширгани, тўхмат қилгани учун бир йил муддатга озодликдан маҳрум қилинди.

...Кекса файласуф суд ҳукмини қайта тинглаётгандек бўлди. У сесканиб, бошини кўтарди. Бола онасининг орқасидан кетиб борарди.

– Инсон! – Кекса файласуфнинг овози соҳил бўйлаб ёйилди.

Бола орқасига ўгирилиб қаради. Лекин йўлидан қайтмади. Қариянинг наздида бола билан бирга юрагининг бир парчаси узилиб бораётгандек бўлди. У она-болани орқага қайтариш учун ҳамма нарсага ҳозир эди. Лекин, Наргиздан ҳам, Инсондан ҳам у анча илгари, бундан саккиз йил муқаддам ўз ИНСОНлигини йўқотган дамдаёқ жудо бўлган эди.

Инсон унинг келажаги эди. У келажагини йўқотганди. Хўш, унинг ўрнига нима топди? Кекса файласуф яна қўллари билан оқ сочини таради. Ўнг қўлида турган ўнталик кафтини худди чўгдек куйдирарди...

ИЛҒОР ФАҲМИЙ

Илғор Пошоев (Фаҳмий) 1975 йилда Боку яқинидаги Зира қишлоғида туғилган. 1997 йилда Боку Давлат университетининг ҳуқуқшунослик факультетини битирган. Шоир, ёзувчи, драматург ва таржимон. Озарбойжон Ёзувчилар уюшмасининг таржима шўъбаси ҳамда “Юлдуз” журналининг бўлим мудир. “Аквариум”, “Ўзим гўзалми ёки сен?”, “Чамбилбел тулкиси”, “Боку тарихидан коллаж” номли шеърӣ ва насрий асарлари чоп этилган. “Актриса” романи ўзбек тилида чоп этилган. Бу асар асосида суратга олинган фильм “Кани” фестивалида ҳам иштирок этган.

Аввалига унинг оғзи қурий бошлади. Аста-секин тили тахтага айланиб, танглайига қапишди. Ютинмоқчи бўлди, уддасидан чиқолмади. Бориб, эски ташландиқ ҳовлининг ўртасидаги булоққа энгашиб, сув ичмоқчи бўлди, ўрнидан туролмади. Аранг кўзларини очди. Оёқларини қидирди. Тавба, нега оёқлари кўринмаяпти? Қўли билан пайпасламоқчи бўлди. Ажабо, қўллари қани? Қўрқиб кетди. Болалигида тенгқурлари билан баъзан чигирткани тутиб, қўл-оёқларин узиб ерга ташлашар, бир-икки соатда шўрлик чигиртка чумолиларга ем бўларди. Ўшанда жўралари билан бу ҳолатни завқ-шавққа тўлиб томоша қиларди. Балки Худодан қайтиб, унинг ҳам қўл-оёқларини қирқиб, қўрт-қумурсқага ем қилиш учун ташлаб кетишгандир?

Дафъатан онасининг гапларини эслади: “Болам, ташқарида ухлама, итлар оёқ-поёгингни ғажиб кетмасин...” Ким билсин, оёқ-қўллари уни ташлаб, ювингани кетган бўлса-я! Аҳмоқона фикр.

Бирдан чирилдоқ бир овоз қўлогига чалинди. Кимдир ғижжак чалаётирми? Чирилдоқ сас қўлоқларини тешиб юборгудек даражада кучая бошлади. Ич-ичидан сўкинди: “Ҳе, онасини... ғижжак чалишни билмас экансан, чийиллаб мияни ачитишга бало борми?” Товуш баттар кучаяверди, у қўлоқларини маҳкамлаб беркитди. Бармоқлари қўлогига теккач, қўллари қайтиб келганини пайқаб севинди. Оёқларини пайпаслади. Шукур, оёғи ҳам жойида. Яна деворга суянди. Чинқириқ аста-секин азон овозига айланди. Масжид яқин эди. Зўрга бошини кўтариб, ўша тарафга боқди. Қизиқ, масжид ҳам одамга ўхшаркан. Гумбази каллага, деразалари икки кўзга, иккита минора

эса нажот сўраб тепага кўтарилган қўлларга ўхшаб кетди. Шу чоқ ҳуши минора тепасидаги муаззинга кетди. Қизиқ, шу чоқ масжиднинг “боши” қичиб қолса-да, “қўллари” билан қашимоқчи бўлса, муаззиннинг ҳоли не кечарди?

Азон саси тинди. Қош қорайиб келарди. Кўчанинг нариги тарафидан келаётган машина овозидан сергак тортди. Шалоғи чиққан “Запорож” тариллаганча унинг ёнидан ўтиб кетди-да, нариги кўчага бурилди. Ўзича “Запорож”га ачинди. Жониворнинг тили бўлганда, “Шунча йил миниб жонимни олдинг, лоақал энди тинч қўй, тўкилиб адо бўлдим-ку”, дея эгасини сўкиб берган бўларди. Чиндан ҳам бу машина аллақачон нафақа ёшига етган.

Нафақа деганда отаси эсига тушди. Отаси ҳам худди ана шу эски “Запорож”га ўхшайди. Аллақачон куч-қувватдан кетиб, мункиллаб қолган эса-да, қилтиллаб ишга бориб келади. Нафақага чиққиси йўқ. Бошқа нимаям қиларди бечора? Оиласини ким боқади? “Қизларимни чиқарсам, кейин дам оларман” деганди.

Оиласини эслаб, хомуш тортди. Яна кўзларини юмди. Ҳамма нарсани унутишга чоғланди. Бир оз шу ҳолатда ўтирди. Қадам товушлари эшитилди. Кимдир салом берди. Аранг кўзларини очиб, ён-верига аланглади. Биров кўринмади. “Ҳамсо-ҳақлардан биридир-да, ҳовлидан ўтиб кетди-ёв” дея хаёлланди. Яхши бўлмади. Одамни назар-писанд қилмайди, бурни осмонда, деб ўйлашади энди. Маҳалла-кўй халқи ёмон-да! Ҳамма нарсани гап қилишади.

Кимдир кўча чирогини ёқди. Чироқ ундан 20 қадамча нарида бўлса ҳам ёруғлик кўзларини қамаштирди. Беихтиёр кўзларини юмди. Бурни қичимсиради. Яна амаллаб кўз очди. Сесканди,

бурнининг учида қўниб турган йирик бир чивин унга бақрайганча тикилиб турарди. Бир оз шундай тургач, чивин қўллари билан юзини ишқалай бошлади, ора-орада унга қараб-қараб кўярди. Чивин унга охирги иш жойидаги бошлиқни эс-латди. Тавба, одам чивиндан ҳам жирканчлироқ бўларкан-да! Яхшиям у ерда кўп ишламади. Қочди. Бечора отаси уни неча марталаб ким-кимларга ялиниб-ёлвориб ишга жойлаштирди. У бўлса, нари борса бир-икки ой ишлаб, қочиб кетарди. Йўлини тополмади-тополмади-да!

Кутилмаганда, бурни каттара бошлади. Бурнига қўшилиб, чивин ҳам катталашди. Калласи бу улкан бурунни кўтаролмай қуйи эгилди. Баҳайбат чивин беўхшов тилини чиқарганча уни эрмаклай бошлади. Бу не кўргилик, ҳатто чивин ҳам устимдан кулаётир, дея ўкиниб қўйди. Яна чивиннинг кўзларига термилди. Шу тобда чивиннинг кўзлари унга жуда-жуда таниш, қадрдон туюлиб кетди. Ҳа, бу ўша, ўшанинг таниш шахло кўзлари эди. Кўзларига ишонмади. Ахир, бу худди ўшанинг ўзи, дунёга келиб, дунёни таниб, фақат бир мартагина бутун борлиги билан севгани — ўша қиз эди бу. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Аста-секин қизнинг юзларидаги чизгилар ҳам тиниқлашди. Қанчалик ақлга сигмас, гаройиб бўлса-да, ажабланмади. У аввалдан қизнинг келажагини сезгандек эди. Дафъатан кўзларини пирпиратди, негадир кўрқди. Йўқ, қиз ҳеч қаёққа кетмаган эди. Ўша ҳолатда жимгина унга термилиб турарди. Охирида чиндан унинг борлигини ҳис эта бошлади. Авваллари шу қиз учун ҳаётини ҳам беришга тайёр эди, қизни ўйламаган бирор кун бўлдами? Ана шулар хаёлидан кечиб, баданига титроқ югурди ва бу титроқдан чекинмоқ учун яна деворга суянди. Аммо, шу аснода назарида

девор қулаб тушадигандек, ўзи эса тошлар орасида қолиб ўладигандек туюлди. Ўрнидан туриб, гандираклаганча қиз тарафга юрди. Қиз жойидан қимирламас, худди таслим бўлганини билдирмоқчидек, қўлларини тепага кўтарганча унга сокин тикилиб турарди. Қиздан бир қадам берида тўхтади. Қўллари билан қизнинг нозик вужудини қучмоқ истади. Олти йил олдингидек қизнинг чинқиришидан, юзига тарсаки тортиб юборишидан қўрқди. Аммо, қизнинг вазмин ва хотиржам қиёфасидан бу сафар бирор оғир сўз айтилмаслигини англади. Қавариб, қорайиб кетган қўллари билан қизнинг юзларини силади. Қиз қаршилиқ кўрсатмади. Унга янада яқинлашди. Илик нафаси юзларига урилди. Қизнинг белидан қучди ва оҳиста бошини нафис елкасига қўйди. Кўзларини юмганча, шу алфозда бир неча сония қотиб турди. Аммо, илкис ичида бомба портлагандек бўлди. Анчадан бери қуриб турган оғзи сувланди. Дафъатан тилга кирди. Ҳайқирди:

“Ҳа, нега келдинг, соғиндингми? Ё сиқилиб кетдингми? Энди эсингга тушдимми, ё эринг уйдан ҳайдадимми? Сен нима деб ўйловдинг? Пули, бойлғи учун теккандинг, охиригача бахтли яшайман, деб ўйлаганмидинг? Аслида сени ўлдирса яхши бўларди. Мени назарга илмадинг, бойваччани танладинг. Сени бахтли қила олишига ишондинг. Нима бўлди? Олти ойдан кейин қайнатангни ушлаб кетишди. Сен ўтирган уйни ҳам пуллаб, ўша фирибгарни турмадан чиқардилар. Энди олти жон бўлиб, иккита хонага тикилиб ўтирибсанлар. Ҳа, нима бўлди яна? Ушанда мен қанчалар қақшаган эдим, уволим тутибди-да! Энди йўқсилликдан қийналиб, менинг ёнимга келдингми? Кечиради, деб ўйлаганмидинг? Чучварани хом санабсан. Сен одам эмассан. Сен... Сен... бевафосан, одам эмассан...”

Бирдан нафаси қисилди. Йиғлагиси келди. Қизни қучоғига олиб, ҳўнграшга тушди.

“Оҳ, мен сени ўзимдан, ўз ҳаётимдан ортиқ севардим. Бутун боримни фидо қилишга тайёр эдим-а! Нега мен билан қолмадинг? Нега? Ахир, сен уни ҳам севмасдинг-ку! У ҳам сени севмаганди, бунга ишонаман. Нега турмуш қурдинглар? Эҳ, менинг ҳам ҳаётим сен туфайли барбод бўлди. Орадан кўп йиллар ўтган бўлса-да, ҳар кун сени эслайман. Тушимда ҳар куни сени кўраман. Менда қолиб кетган биргина суратингни ўпавераман, ўпавераман”.

У гапираркан, кўз-ёшлари ёноқларини ювиб борарди.

“Кетганингдан кейин ҳеч қачон уylanмасликка сўз бердим. Сўзимда турдим ҳам. Чунки сендан бошқасини севолмайман. Бу менга боғлиқ эмас, қўлимдан келмайди. Неча бор ўзимни ўлдирмоқчи бўлдим. Ота-онамга раҳмим келди. Дардимни ҳеч кимга тушунтира олмайман. Олти йилдан бери ичимда сақлаб юрибман. Яхшиям ўзинг келдинг. Қурбонинг бўлай. Энди ҳеч қаёққа кетма. Мени ёлғиз қолдирма, жоним, ёлвораман...”

Икки аёл гаплашганча ҳовлига кириб келишди. Улардан бири иккинчисининг гапини бўлди:

“Анави йигитни кўряпсизми? Қўшнимизнинг ўғли. Тупша-тузук оиланинг фарзанди. Отаси бинойидек ўқитувчи. Афсус, ўзи анча нобопроқ бола чиқди. Ҳар кун шу ташландиқ ҳовлига кириб олганча нашами, “гера”ми, бир бало чекади. Кейин мана шунақа девона бўп қолади. Ҳайтовур, ота-онасининг шўри бўлди, бу дардисар”.

Йигит эса ҳовлининг ўртасидаги қари тутнинг танасини қучганча ҳўн-ҳўн йиғларди.

АЗИЗА

Азиза Алиқисмат қизи Лалаева 1986 йил 20 февралда Нахичеван шаҳрида зиёли оилада туғилган. Болалигидан шеърятга, ижодга меҳр қўйган. Боку Давлат университетининг фалсафа факультетини битирган. “Мактуб” номли тўплами нашр қилинган. “Юлдуз” журнали, “525-газет” газеталарида ҳикоя ва мақолалари чоп этилган. Озарбойжон иқтидорли ёшлари ташкилотининг раҳбари, Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

У кичкина телевизорнинг тугмасини босди. Телевизор бир оз пирпираб, хонага кўкиш шуъла таратди. Бунақаси ҳозир ҳеч кимда йўқ, ўйлади ўзича. Қаерданам бўлсин? Бундан йигирма йил илгари чиқарилган оқ-қора рангли матоҳнинг кимга кераги бор?

Лаблари буришиб пичирлади:

– Ё Раббий, ўзинг мадад бер!

Ўзини тошдек қаттиқ эски диван устига ташлади. Стол тагида бир неча кундан бери турган ярим шиша ароқнинг оғзидаги тиқинни тишида очиб, икки-уч қултум ютди-да, тамшаниб қўйди. Кичик болишни буклаб, бошига қўймқчи бўлганида димоғига ўғли Тўғрулнинг сут аралаш ҳиди урилди.

Хотини Судоба боласини қўлтиқлаб отасиникига кетиб қолмаганида, бугун унинг етти ойлигини нишонлаган бўлишарди.

Ропша-роса етти ой илгари Судоба унга оталик бахтини раво кўрганди. Исмини ҳам Судобанинг ўзи қўйган. Эри ҳам бунга қаршилиқ кўрсатмади. Эр бўлиб унга нима қилолдим, ҳеч бўлмаса ўғлига ўзи истаган отни қўяқолсин, деди.

Бир пайтлар ўғил кўрсам, отамнинг исмини қўяман, деб юрарди. Судоба бир гал, “Отангиз нима иш кўрсатган ўзи?” дея кесатганидан кейин, дами ичига тушиб кетди. “Бир етимнинг пешонаси шўр бўлса, шунчалик бўлар-да!” дея хаёлланди ва вақтни билиш учун қўл соатига қарамоқчи бўлди. Шу чоқ соатини икки кун илгари ўн кундан бери йиғилиб қолган беш минг манат қарзидан қутулиш учун нон дўконига топширгани эсига туширди. Кулгиси қистади. Тўғриси, уни ҳамма телбага чиқариб қўйган. Бунини юзига айтмасалар ҳам, орқаваротдан уни савдойи деб билишларидан у ҳам воқиф.

“Ростдан ҳам шунақадир?” деган хаёлга борди.

Ушанда, бир қўлида нон, иккинчисида товус патларидан ясалган пирширак билан дунёга сигмай юрган бу рангпар, озгин ва оёқяланг болага вақти келиб денгиз соҳилида уч қаватли уйинг, айвонлари чор тарафга қараган ҳашаматли мулкинг бўлади, десалар, эҳтимолки, у таажжубланмасди. Бундан ғурурланиб, “Самолётим ҳам бўладими?” деб сўраган бўларди.

Ундаги бу кибр, бу худпарастлик қаёқдан пайдо бўлдийкин? Буни ҳеч ким айтолмасди.

Мактабда ёмон ўқимасди. Жанжалкаш, жангари ҳам эмасди. Аммо, ҳамма унинг тезроқ мактабни битириб, каттароқ ўқишга киришини ёки Бокуда каттароқ ишга илиниб, бу қишлоққа қайтиб келмаслигини истарди.

У дунёга келган кунни онаизорнинг ўзи дорулфано билан видолашганди. Аслида кўплар бола ҳам ўлган бўлса керак, деб ўйловди. Тукқан хотиннинг атрофида гирдикапалак бўлиб, қўрқувданми, ҳаяжонданми тили калимага келмай қолган доя хотин бир тарафга эътиборсизгина иргитган митти гўшт парчаси кутилмаганда шундоқ фарёд солдики, хонадагиларнинг эсхонаси чиқиб кетаёзди. Бу қичқириқдан жони узилаётган аёл ҳам бир сесканиб кетди. Сўнгги бор кўзларини катта-катта очганча омонатини топириганди.

Бу воқеани қишлоқдаги катта-кичик биларди. Чақалоқнинг чилласи чиқмай, ҳали бу сўз-суҳбат тугамай, қишлоққа отасининг ҳам майитини олиб келишганда, баъзилар уни туман марказида машина уриб кетганини айтди, баъзиларнинг айтишича, катта йўлда жасади топилган, кимлигини билишолмай, ўликхонага олиб боришган, таниш-билишлари хабар топиб, уни қишлоққа келтиришган.

Шу тариқа қирқ кунлик чақалоқни ким боқиши масаласи кўндаланг чиқди. Ҳеч кимнинг бу бехосият чақалоқни катта қилишга юраги бетламади. Қариндош-уруғлар болани Бокудаги етимхонага элтиб топиширишга келишганида, Самоя исмли бир аёл индамай келиб, гўдак болани амакисининг хотини қўлидан олди ва сассиз орқага қайтди. Сўнгра орқасидан қадалган савол тула кўзларга боқиб айтди:

– Эрим йўқ, отам, ака-укаларим йўқ. Балки шу бола менинг суянчигим бўлар.

Лекин бу бола емай егизиб, киймай кийгизиб катта қилган Самояга ҳам, ўзининг туғишган қавм-қариндошига ҳам суянчиқ бўлмади. Мактабни битирар-битирмас ҳаммадан юз ўгириб, Бокуга кетди. Самоя ҳам бундан ортиқча ранжиб ўтирмади.

– Бировнинг қорнидан тушган бола бошқага эл бўлармиди? Ҳозирги кунда ўз тукқан болангдан оқибат кўрмайсан-ку! – Самоя лаблари титраб-титраб яна шуни ҳам илова қилганди: – Худонинг ёзгани шу экан-да! Тақдир...

Ушанда одамлар билгандики, Самоя болага берган нон-тузига рози бўлса-да, қисматидан рози эмас. Шу боис, ҳеч ким унинг ёнган юрагига мой ҳам сепмади, таскин ҳам бермади, ҳамма сукутга толди. Орадан йиллар ўтиб, унинг суратини газетда, ойнаи жаҳонда кўрганлар ҳам бу эски суҳбатга қайтмади. Самоя ҳам дунёдан ўтиб кетди. Аммо, ўшангача бир кимса унинг ўзи билан олиб кетган ғам-андухидан хабар топмади.

Бола эса улгайиб, ўсиб, кўтарилиб борди. Уйланди. Шундай бир оиланинг қизини олган эдики, дунёдаги барча эшиклар унинг учун очилгандек эди. Лекин ҳеч ким билан чиқиша олмайдиган инжиқ хотини, бола-чақаси, қайин-бўйинлари бир қўлида бугдой нони, бирисида товус патидан

ясалган пирпираги бўлган бу болани сева олишмади. Бунда қандай сир бор эди?

Хотини бир неча йил илгари ўлига қўшилиб хорижга кўчиб кетганида бу ҳақда бир огиз маслаҳатлашиш нега ҳеч қайсисининг хаёлига келмаганини у тушуна олмасди. Уни шунчалик унуттишган эдики, гўё бу одамнинг ўзи умуман ҳаётда бўлмагандек.

“Ўлиб кетмайдими бари”, ўйлаганди ўшанда, “Ўй-жойим бўлса, давлатим умримнинг охиригача етиб ортса, менга яна нима керак? Ҳар қалай, ўлигим кўчада қолиб кетмас”.

У ҳозир учинчи қаватда, айвонда ўтирганча ана шуларни хаёлидан кечирарди. Ва бу ўй-хаёллар ичида баданини совуқ тер босганди. Орада кўнглига бир ёруғлик инар, кўп ўтмай, дарров сўниб қоларди. Аввалига совқотяпман, деб ўйлади. Денгиз сабоси унинг юзларини сийпалагани сари совуқ тер ичига гарқ бўлиб борарди. Ич-ичидан қандайдир ҳароратни ҳис этса-да, аъзойи баданини титроқ тутиб, тишлари тарақлай бошлади.

“Мен ўзи нима учун бу ҳақда ўйлаб қолдим? Нега буларни эслашим керак? Ҳаммаси олдинда-ку! Тезроқ тонг ота қолмайдими?”

Фикрлари ярмидан кесилди. Ҳаво етишмаётганини ҳис этди. Тавба, бу баландликда, денгиздан бор-йўғи 50–60 метр узоқда нима учун унга ҳаво етишмаяпти?

“Балки қон босимим ошгандир?” Миясига биринчи бўлиб урилган фикр шу бўлди. Шошилишчи шипагини оёғига илиб, хонага кирди. Айланма зиналардан иккинчи қаватга тушди. Ётоқхонага ўтди. Дераза очиқ бўлгани учун узун ҳарир пардалар ҳаволаниб, уни қучоқламоқчи бўлганида кўнгли беҳузурланди. Ўзидан четга сурмоқчи бўлгани сайин пардалар уни янаям маҳкамроқ ўз оғушига олмоқчи бўларди. Бу не ҳаяжон бўлди?

Нега ҳамма нарса унинг гашига тегаверади? Пардани зарб билан узиб, ерга итқитди. Айвонга чиқди. Яна нафаси сиқилди. Денгиз томондан ғалати шовуллаш эшитиларди. Шамол тўхтаганди. Тўлқинлар ҳам тинган. Унда сукунат бағрини ёриб чиқаётган бу овоз қаердан келяпти?

Бу ерда ҳам ҳаловат топмади. Ётоқхонанинг айвонга очилган эшигини ҳам, бир неча кундан бери очиқ турган деразаларни ҳам ёпди. Гўёки уни маҳв этишга уринаётган ваҳиманинг йўлини тўсмоқчи бўлди.

Жойига узанмоқ истади. Каравотнинг устидаги чойшабни кўтарди. Лекин каравотга ҳам ўтиролмади. Гўё каравотга ётса, уни сўнгсиз бир уйқу олиб кетадигандек. Хонада ундан бошқа яна кимнингдир борлигини ҳис қилди.

– Ким? – деб бақирмоқчи бўлди, овози чиқмади. Бўғзига нимадир тикилди, шекилли. Хириллашга тушди...

Йўқ, бошқа ёзолмайман. Қўлларим қалтираяпти. Кафтларим жиққа терга тўлган. Бу вазиятда бошқа давом этмоқ мушкул. Юрагим кўксимга сиғмаяпти. Дукиллаб ураётганини эшитяпман.

“Кўзларини юмди, худди уйқуга кетгандек. Ўлди...”

Шу икки жумлани ёзиб, тўхтатаман.

Бу қотиллик эди. Уни мен ўлдирдим. Дунёга келиши билан ўз волидасини ўлимга гирифтор этган бу кимсани мен ўлдирдим. Билмадим, кўриниши қанақа эди, бўйи қанча эди? Фақат шуни биламанки, бу унинг учун жуда арзон ўлим бўлди. Лекин бу ҳақиқий қатл эди. Мен уни ўлдирдим...

Қўлларим титрайди...

МУНДАРИЖА

АНОР

Ваҳима	4
Қизил лимузин	46

ҲИДОЯТ

Умрдан узун кеча	66
------------------------	----

СОБИР РУСТАМХОНЛИ

Тош ранги	83
Қоялар орасидаги қасам	95
Сингил	106

КОМИЛ АФСАРҲУЛИ

Қон ҳиди	122
Оқлов	127

ВОҚИФ СУЛТОНЛИ

Қумри навоси	137
--------------------	-----

КОМРОН НАЗИРЛИ

Қурқинчи муҳаббат	146
Уч миллион долларлик юрак	157

ЭЛЧИН ҲУСАЙНБЕЙЛИ

Ўтиш даврининг товуғи	169
Ёмғир	175
Буқа	182
Анор	189

ЯШАР

Айрилик	197
---------------	-----

ТУРОЛ АНОРҲУЛИ

Синфком сайлови	204
-----------------------	-----

РАШОД МАЖИД

10 сентябрь	222
-------------------	-----

УЛВИ БУНЁДЗОДА

Садоқат	235
Инсон	240

ИЛҒОР ФАҲМИЙ

Учрашув	245
---------------	-----

АЗИЗА

Сархуш	251
Қатл	254

Таржимон мазкур китобга киритилган ҳикояларни тўплаш ва саралашда курсатган ёрдами учун озарбойжонлик журналист Гулу Кенгерлига миннатдорчилик билдиради.

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Озе)7

У-51

Умрдан узун кеча. Озарбойжон ёзувчилари ҳикоя-
У-51 лари / Тарж. Р.Жабборов. – Т.: «DAVR PRESS» НМУ,
2014. – 260 б.

ISBN 978-9943-4285-3-9

УЎК: 821.512.133-3

КБК 84(5Озе)7

Адабий-бадий нашр

УМРДАН УЗУН КЕЧА

Озарбойжон ёзувчилари ҳикоялари

Бош муҳаррир Асрор Мўмин

Бош муҳаррир

ўринбосари Рауф Субҳон

Масъул муҳаррир Хосият Ражабова

Мусаҳҳиҳ Лола Шаимова

Дизайнер Жаҳонгир Абдужалилов

Саҳифаловчи Азиза Ойназарова

Нашриёт лицензия рақами АИ-№ 213

2013 йил 25 февралда нашриётга топширилди.

2014 йил 5 мартда босишга рухсат этилди.

Бичими 84x108^{1/32} «Baltica APP» гарнитураси.

Шартли босма табағи 13,65.

Нашриёт ҳисоб табағи 9,05. Адади 1000 нусха.

868-сонли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Оригинал макет "DAVR PRESS" нашриёт-матбаа
уйида тайёрланди.

"DAVR PRESS" НМУ МЧЖнинг матбаа булимида
офсет усулида чоп этилди.

Манзил: Ўзбекистон Республикаси, 100156, Тошкент шаҳри,

Чилонзор тумани, 20-А даҳа, 42-уй.

Тел: + (99871) 120-1299;

Маркетинг булими: + (99871) 120-1233; 120-1202.

Web: www.davrpess.uz

E-mail: davr-press@mail.ru